DEFENDOLOGIJA MNE

TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI, ODBRANE, OBRAZOVANJA, SOCIOLOGIJE, KRIMINALISTIKE I KRIMINOLOGIJE

GODINA IX
BROJ 15-16

NIKŠIĆ
2023.

Izdavač
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja "Defendologija" – Nikšić, Crna Gora

Za izdavača
mr sci Slavko Milić, predsjednik

Glavni i odgovorni urednik
mr sci Slavko Milić, predsjednik

Urednik
mr sci Slavko Milić

Redakcija časopisa
Prof dr Duško Vejnović, red. prof. Univerziteta RS, predsjednik EDC Banja Luka;
Mr sci Slavko Milić, Fakultet za državne i evropske studije u Podgorici,
Predsjednik Defendologija centra Crne Gore;
doc.dr Aleksandar Ivanović, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet u Podgorici, Forenzički centar Crne Gore;
dr sci Velibor Lalić, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;
dr sci Darko Matijašević, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;
Prof dr Vladimir Stojanović, član redakcije časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof dr Vaso Bojanić, član redakcije časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof dr Braco Kovačević, red. prof. Univerziteta Republike Srpske, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Dr sci Dragan Radišić, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Mr sci Predrag Obrenović, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Dr sci Stevan Dakić, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof dr Đorđije Blažić, dekan Fakulteta za državne i evropske studije u Podgorici;

Savjet časopisa

Prof dr Duško Vejnović (RS), prof dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof dr Veselin Draško-vić (Crna Gora), doc dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr sci Mirjana Popović (Crna Gora), prof dr Veselin Mićanović (Crna Gora), prof dr Braco Kovačević (RS), prof dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora)

Recenzentski odbor

Prof dr Duško Vejnović (RS), prof.dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof. dr. Veselin Dra-šković (Crna Gora), doc dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr Mirjana Popović (Crna Gora), prof dr Vese-lin Mićanović (Crna Gora), prof dr Braco Kovačević (RS), prof. dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora), doc dr Nada Šakotić (Crna Gora)

Štampa
Društvo za promet i usluge „RAS PRESS“ – Ozrinići bb

Za štampariju
Milisav Vujković

Uredništvo i administracija
Baja Pivljanina 7a, 81400 Nikšić, Crna Gora
Telefon/faks: +382 (40) 682-680
Web stranica: https://defendologijamne.com
https://defendologijamne.me
e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com
Žiro račun: 550-13604-11

Grafičko oblikovanje i pripreme
Redakcija
Milojko Pušica

Lektori
Vasilije Mićunović
Milica Goranović

Korektor
Jelena Milić

Prevod
Vasilije Mićunović

Tiraž
150 primjeraka

Godišnja pretplata za pravna lica 20 eura
za fizička lica 10 eura.

Rješenjem Ministarstva kulture broj 775 od 04. marta 2016. godine, upisan je štampani medij teorijsko-stručni časopis «Defendologija MNE» u Evidenciju medija rješenjem broj 05-1021/2

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2337-0920 = Defendologija MNE
COBISS.CG-ID 30483472
UDK 321.01:351.74

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9, No. 15-16 (2023)

SADRŽAJ

Doc.dr Nadežda Gudelj, Prof.dr Edis Bajić, Ognjen Sredojević
Bezbjedonosni aspekti i problem upotrebe droge u penitensijarnom sistemu u SAD 7

Prof. dr Braco Kovačević
Neoliberalni totalitarizam 21

Prof.dr Edis Bajić, Dr.sc. Pero Dunjić
Porodica kao kriminogeni faktor u razvoju maloljetničkog prestupništva 37

Nada Šakotić, Ivan Mitrović
Primjena koncepta restorativne pravde 47

Doc.dr Esma Hasanbašić, Mr. Zakira Mulaomerović, Mr.sc Mario Babić, Dipl. ecc. Muamera Planjac
Primjena neurolingvističkog programiranja u obrazovnom sistemu 55

MA Milica Ćetković
Saradnja porodice i škole kao faktor prevencije vršnjačkkog nasilja 65

Nada Šakotić
Stavovi roditelja djece sa oštećenjem sluha prema socijalizacijskim dostignućima njihovve djece u redovnom vaspitno-obrazovnom sistemu 75

Nada Šakotić
Tehnička podrška u nastavi djeci sa posebnim obrazovnim potrebama POP 83

Prof.dr Mirela Rahimić
Važnost smanjenja stranog naglaska nakon puberteta u nastavi engleskog jezika 93

Jelena Milić
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja "Defendologija" 99
Socijalno mapiranje

Uputstvo autorima 107

RIJEČ UREDNIKA

Pred Vama je 15-16 broj časopisa “Defendologija MNE“ koji dolazi u vremenu kada naša organizacija Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „Defendologija“ slavi jedanaest godina od svog osnivanja. Dosljedni nastavku i izdanju časopisa u razvoju stručne i naučne misli sa kvalitetom kao imperativom ostali smo i u ovom izdanju. Naš časopis je prepoznatljiv i doprinosi naučnim oblastima kojima se bavi.

Časopis je već godinama simbol vremena, svjedok globalnih i društvenih problema, dok ovaj broj akcentuje obrazovanje. Časopis „Defendologija MNE“ jedini je časopis ove vrste u Crnoj Gori i svojevrstan moderator namijenjen mladim naučnicima koji žele da objave svoja stručna i naučna dostignuća ali ujedno i zborno mjesto iskusnih naučnika koji imaju pregršt naučne mudrosti, znanja i naučnog kvaliteta.

Defendološka misao zaokuplja brojne prostore, zato je uredništvo časopisa zahvalno brojnim autorima, nekima već tradicionalnim, koji su svoja znanja i iskustva podijelili sa nama u ovom broju časopisa, kako bi svi oni koji čitaju naučili i pročitali nešto novo.

Već sada pozivamo studente, magistrante i doktorante da se pripremaju za dvobroj časopisa “Defendologija MNE” koji će izaći do kraja 2024. godine.

Glavni i odgovorni urednik
mr sc Slavko Milić, predsjednik

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 15-16 (2023), 7-19

Doc.dr Nadežda Gudelj
MUP R. Srbije
Prof.dr Edis Bajić
Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku
Ognjen Sredojević
MUP R. Srpske

UDK: 343.819:615.32 **Pregledni rad**

BEZBJEDONOSNI ASPEKTI I PROBLEM UPOTREBE DROGE U PENITENSIJARNOM SISTEMU U SAD

SECURITY ASPECTS AND THE PROBLEM OF DRUG USE IN THE US PENITENTIARY SYSTEM

APSTRACT

Prema federalnim podacima, zatvori u Sjedinjenim Državama posljednjih su godina sve smrtonosnija mjesta. Ipak jedan uzrok smrti je najdramatičnije porastao, predoziranje u zatvorima. Od 2001. do 2020. broj ljudi koji su umrli od intoksikacije drogom ili alkoholom u državnim zatvorima porastao je za više od 600%, prema analizi novoobjavljenih podataka iz Zavoda za statistiku pravosuđa SAD-a. U okružnim zatvorima smrtnost od predoziranja porasla je za preko 200%. Uprkos njihovoj odvojenosti od društva i stalnom strogom nadzoru, zatvorenici i dalje uspijevaju nabaviti nedozvoljene droge. Takva upotreba droga u zatvoru ugrožava sigurnost zatvorenika i osoblja, u suprotnosti je sa ciljevima rehabilitacije, podriva autoritet kazneno-popravne ustanove, smanjuje povjerenje javnosti i na kraju nagriza sigurnost zajednica i naselja u koje se prestupnici vraćaju nakon zatvora. Upravo i cilj ovog rada jeste da se ukaže na bezbjedonosne probleme u radu sa ovom zatvorskom populacijom u SAD, kao i problem njihove rehabilitacije u toku izdržavanja zatvorske kazne, kao i kasnije reintegracije u društvo.

Ključne rječi: bezbjednost, zatvori, droga, zatvorski sistem, predoziranje.

ABSTRACT

According to federal data, prisons in the United States have become increasingly deadly places in recent years. However, one cause of death has increased most dramatically, overdose in prisons. From 2001 to 2020, the number of people who died from drug or alcohol intoxication in state prisons increased by more than 600%, according to an analysis of newly released data from the US Bureau of Justice Statistics. In county jails, overdose deaths have increased by over 200%. Despite their separation from society and constant strict supervision, pri-soners still manage to obtain illegal drugs. Such drug use in prisons threatens the sa-fety of inmates and staff, runs counter to rehabilitation goals, undermines the authority of the correctional institution, reduces public trust, and ultimately erodes the safety of the communities and neighborhoods to which offenders return after incarceration. The goal of this work is to point out the security problems in working with this prison population in the USA, as well as the problem of their rehabilitation while serving their prison sentence, as well as their later reintegration into society.

Keywords: security, prisons, drugs, prisonsystem, overdose.

UVOD

Sjedinjene Države imaju najveći broj zatvorenika po glavi stanovnika u svijetu. Sjedinjene Američke Države trenutno imaju oko jedne trećine svjetske zatvorske populacije, iako čine samo 4% svjetske populacije (Shahani, 2017). Američki sistem krivičnog pravosuđa, razvijen da kažnjava pojedinaca za činjenje krivičnih dela, tretira krivična dela vezana za drogu veoma različito u odnosu na evropsko pravosudje. Razlog za ovu razliku je diskriminacija i rasizam koji nameće strože zakone o kazni za krivična djela droge u Sjedinjenim Državama (Wagner, 2020). Teret zatvorske kazne snose neproporcionalno najugroženije društvene grupe. Afro Amerikanci su zatvoreni po većim stopama nego bilo koji drugi dio zajednice (Tonry, 2008).

Kalifornija ima treću stopu smrtnosti od predoziranja iza rešetaka u SAD, nakon Arkanzasa i Marylanda, prema federalnim podacima. Za razliku od većine država, državni zatvorski sistem prati i objavljuje uzroke smrti u svojim zatvorima svake godine, što daje jasnu sliku o tome kako su predoziranja nadmašila druge slučajeve smrti u zatvoru. Prije 2013. godine, kada je fentanil počeo izazivati porast predoziranja na nacionalnom nivou, predoziranja nikada nisu rangirana više od petog među uzrocima smrti zatvorenika u državi. I posjete hitnoj pomoći i noćenje u bolnicama zbog predoziranja drogom također su porasli za više od 50% između 2014. i 2017. godine (Wagner, 2020).

Iza rešetaka, smrtni slučajevi od predoziranja su naglo porasli, jer upotreba droga tamo nije samo široko rasprostranjena, već je i izuzetno opasna. Supstance koje dođu u zatvor ne prolaze kroz FDA laboratoriju da bi se znalo šta je u njihovom sastavu.. Dodatno riziku, ljudi u zatvoru često koriste drogu kada su sami i nerado nazovu za pomoć ako postoji problem. Čak i ako potraže pomoć, medicinska njega je često oskudna i loša. A liječenje, terapija odvikavanja i pristup lijekovima su često nagli i nepravilani, što dovodi do brzih promjena u toleranciji, stavljajući korisnike u veći rizik od predoziranja (Hamja, 2015).

Droga ulazi u zatvore na različite načine, prema sadašnjim i bivšim zatvorenicima i osoblju, uključujući posjetitelje i pakete i pisma zatvorenicima. Prijatelji i porodica mogu ubaciti trake papira natopljene drogom u poštu ili knjige, a ako prođu pored poštanske sobe, ljudi u zatvoru ih mogu pojesti ili smotati i popušiti. Dolazeći zatvorenici mogu progutati drogu ili je sakriti u tjelesnim šupljinama. Često je odgovorno i zatvorsko osoblje: Za vrijeme pandemije, iako su posjete porodice i prijatelja bile obustavljene, posjete advokata su bile ograničene, a nastavnici, mentori i volonteri ostajali kod kuće, droga ionako ušao u mnoge zatvore. Broj zatvorenika koji su disciplinski kažnjeni ili optuženi za drogu zapravo se povećao tokom pandemije u zatvorima u Teksasu (National Institute on Drug Abuse, 2021).

KARAKTERISTIKE ZATVORENIKA ZAVISNIKA OD OPOJNIH DROGA U SAD

Zatvorska populacija širom svijeta približava se 11 miliona ljudi i nastavlja rasti u većini zemalja. Među ljudima u zatvoru, veliki dio ima istoriju upotrebe droga i poremećaja upotrebe supstanci (PUS). Nedavni sistematski pregled i meta-analiza otkrili su da je objedinjena procjena prevalencije za PUS 51% među ženama i 30% među muškarcima. Osobe sa PUS-om u zatvoru imaju tendenciju prema mentalnim i socijalnim problemima, uključujući niže obrazovne kvalifikacije, niže stope zaposlenosti, više stambenih poteškoća, lošije fizičko zdravlje i više problema u ponašanju, psiholoških i psihijatrijskih problema, u poređenju s drugim zatvorenicima (Dolan, Moazen, Noori, Rahimzadeh, Farzadfar, Hariga, 2015).
Sjedinjene Države imaju najveći broj zatvorenika po glavi stanovnika u svijetu. Takođe, Sjedinjene Američke Države trenutno imaju oko jedne trećine svjetske zatvorske populacije, iako čine samo 4% svjetske populacije (Shahani, 2017). Značajna zatvorska populacija u Sjedinjenim Državama snažno je povezana s krivičnim djelima povezanim s drogom. Iako je tačnu stopu zatvorenika s poremećajima upotrebe supstanci (PUS) teško izmjeriti, neka istraživanja pokazuju da oko 65% posto zatvorske populacije Sjedinjenih Država ima aktivni PUS. Još 20% procenata nije ispunjavalo zvanične kriterijume dijagnoze PUS, ali su bili pod uticajem droge ili alkohola u vreme zločina (Center on Addiction, Behind Bars, 2010). Američki sistem krivičnog pravosuđa, razvijen da kažnjava pojedinaca za činjenje krivičnih djela, tretira krivična djela vezana za drogu nešto drugačije u odnosu na evropsko pravosuđe. Razlog za ovu razliku je diskriminacija i rasizam koji nameće strože zakone o kazni za krivična djela droge u Sjedinjenim Državama (Wagner & Bertram, 2020).
Tokom 70-ih godina XX vijeka, SAD doživljava nagao porast kriminala droge; i u cilju borbe protiv istog nastaje “Rat protiv droga”. Takozvani “Rat protiv droga” (The war on Drugs) predstavlja uvođenje strogih zatvorskih režima i kazni protiv kriminala droge u američlom pravosuđu. Njegovo uvođenje rezultovalo je efektivno, manjom ilegalnom aktivnosti. Ipak, ubrzo on je postao oružje okrutnog rasizma i nasilja u pravosudnom sistemu. Iako je zvanično Rat protiv droge trebao ciljati na zloupotrebu droga, implementacija Rata protiv droge bila je duboko ukorijenjena u rasizmu. Pod Zakonom protiv zloupotrebe droga iz 1986., distribucija 500 grama kokaina u prahu i distribucija 5 grama crack kokaina imale su isti minimum (petogodišnja savezna zatvorska kazna), uglavnom zbog koncepcije da crnci koriste krek kokain, a bijelci kokain u prahu (Shahani, 2017).
Prije više od 50 godina, savezna vlada Sjedinjenih Država prihvatila je „oštre mjere na kriminal" političku strategiju. Otkako je predsjednik Richard Nixon objavio „Rat na Drogu“ 1971. ,obje glavne političke stranke (demokrate i republikanci) implementirali su politiku povećanja strogosti kazni za zločine. Ovo je rezultiralo je četvorostrukim povećanjem američke zatvorske populacije u prethodne četiri decenije (do 2012). Tako su Sjedinjene Države postale i ostale država s najvećim

brojem zatvorenika na svijetu. Amerika drži skoro 25% svjetskih zatvorenika, dok čini manje od 5% ukupne svjetske populacije (Tonry, 2014).
Mičigenski odjel za popravne kazne (MDOC) izvršio je analizu statistika zatvorenika zavisnika od opojnih droga širom SAD-a. Ispitanici su bili 82.9% muškarci sa 31.8 godina u prosjeku. 6,9% zatvorenika prijavilo je svakodnevnu upotrebu opioida, 2,6% prijavilo je nedeljnu ili povremenu upotrebu opioida. Među pojedincima koji su prijavili svakodnevnu upotrebu opioida, 74,9% je takođe koristilo alkohol, 70,6% je koristilo marihuanu I 65,5% je koristilo stimulanse. Upotreba opioida bila je češća među onima koji su osuđeni na zatvorsku kaznu (8,3%) u odnosu na uslovnu kaznu (5,4%). 13,8% predhodno osuđivano je za posedovanje droge, a 15,3% za dilovanje droge (Michigan Judicial Institute, 2013).
U sklopu analize zatvorenika zavisnika od opojnih droga Mičigenski odjel za popravne kazne (MDOC) pratio je stanje zatvorenika 7 godina nakon što su pušteni iz zatvora. Kroz 7 godina praćenja uslijedilo je 7611 smrti, od kojih su 14.9% predoziranja. Više od polovine smrtnih slučajeva predoziranja (56,1%) uključivali su najmanje jedan opioid, uključujući prirodne i polusintetičke opioide(n = 144), heroin (n = 333), metadon (n = 135) i/ili sintetičke opioide (n = 91). Približno 39% smrtnih slučajeva od predoziranja se dogodilo među pojedincima koji su prijavili da nisu predhodno koristili opioide, a više od polovine (61,3%,n = 353) bili su povezani sa opioidima (Michigan Judicial Institute, 2013).
Ovi podaci ukazuju koliko je započeta rehabilitacija kroz razne programe važna i nakon izlaska sa izdržavanja zatvorske kazne, jer se veliki broj zatvorenika vrati starim navikama, a mnogi zbog predoziranja izgube i život. Ova iskustva treba da budu smjernice i našem penitensijarnom sistemu kada je riječ i o postpenalnom tretmanu ovisnika.

STIGMA I PREDRASUDE KOJE LJUDI IMAJU O ZATVORENICIMA

SAD je usred epidemije opioida, sa procjenjuje se 2,1 milion osoba (u dobi od 12 godina i stariji) koji pate od zavisnosti opioida 2017. (Center for Behavioral Health Statistics and Quality, 2017) 47.600 ljudi umrlo je od predoziranja drogama opioida, što predstavlja povećanje stopa od skoro 400% od 2000. godine (Hedegaard, Miniño, Warner, 2018). Zloupotreba opioida jeste povezana sa nasilnim ponašanjem i povećanjem kriminalne aktivnosti (Birnbaum, White, Schiller, Waldman, Cleveland, Roland, 2011). Istovremeno, otprilike 50% zatvorenika pati od zavisnosti droga, nasuprot samo 2% ukupne američke populacije (Center for Behavioral Health Statistics and Quality, 2017)
Pojedinci kada su pušteni iz zatvora suočavaju se sa mnogim jedinstvenim izazovima zadržavanja apstinencije od opioida (Field, 2004.). Na primjer, suočavaju se sa stigmom, pritiskom i osudom zajednice, moraju osigurati smještaj i zaposlenje, moraju poštovati zahtjeve nadzora u vezi sa njihovim puštanjem na slobodu i sve to dok pokušavaju da se ponovo uključe u zajednicu i povežu sa porodicom i prijateljima. Ovi izazovi, u kombinaciji sa činjenicom da, dok su u zatvoru, osobe sa istorijom poremećaja upotrebe opioida obično ne gube žudnju za opioidima, često

rezultuju relapse nakon puštanja, vraćanju drogi, pa i predoziranju (Lee, et al. 2015). Zapravo, predoziranje opioidima je vodeći uzrok smrti među osobama koje su bile u zatvoru, pri čemu su se prve dve sedmice nakon izlaska iz zatvora pokazale posebno smrtonosnim (Ranapurwala, et al. 2018).
Stigma i predrasude koje ljudi imaju o zatvorenicima dodatno otežavaju njihovu reintegraciju u društvenu zajednicu pogotovo kada je riječ o manjim lokalnim zajednicama, gdje se većina stanovništva i poznaje. Nemogućnost zapošljavanja ove populacije upravo zbog stigme, uticaja ranijih neformalnih grupa, nedostatka adekvatnih i efikasnih programa podrške zatvorenicima su samo neki od rizičnih i kriminogenih faktora koji ih vraćaju opet u svijet kriminala i problema sa opojnim sredstvima.
Poremećaj upotrebe opioida (PUO) u trudnoći je složen problem sa dalekosežnim posljedicama za trudnice, njihovu djecu i zajednice. Stopa PUO-a tokom trudnoće u SAD-u porasla je za čak 4 puta u zadnjih 16 godina. Između 2007. i 2016. godine smrtnost u trudnoći, povezana s upotrebom opioida, se više nego udvostručila sa 4% na 10% (Haight, Ko, Tong, Bohm, Callaghan, 2018). Neliječen PUO u trudnoći može dovesti do smrtnih ili visoko štetnih posljedica za majke i novorođenčad; a broj urgentnih hospitalizacija i smrtnih slučajeva konstantno raste (Patrick, Davis, Lehmann, Cooper, 2015). Između 2007. i 2016. godine, smrtnost u trudnoći od uzroka povezanih s opioidima se više nego udvostručila sa 4% na 10% svih zabilježenih smrtnih slučajeva u trudnoći (Gemmill, Kiang, Alexander, 2019). Dok se stopa upotrebe opioida među trudnicama dramatično povećala, tako se i povećao broj žena u zatvorima u Sjedinjenim Državama. Sa preko 225.000 zatvorenih žena u 2017., ovo predstavlja povećanje od 45% u odnosu na 1999. (Paltrow, Flavin, 2013). Ovaj porast je dio fenomena masovnog zatvaranja, koji se odnosi na neviđeni i eksponencijalni porast broja ljudi iza rešetaka u SAD od ranih 1980-ih; to je rezultat mnogih političkih, društvenih i ekonomskih faktora, uključujući rasizam koji karakteriše američko društvo (Roberts, 2004).
Za to vrijeme droga se sve strože kažnjava, nove pravosudne politike su stupile na snagu, doprinoseći problemima masovnog zatvaranja. Posljedica toga je i kriminalizacija poremećaja upotrebe supstanci umjesto pružanja pomoći u vidu rehabilitacije i zatvaranje ljudi u zatvore koji su loše opremljeni za rješavanje njihovih problema. Ovi fenomeni su na određene načine ciljali i trudnice u SAD-u; u zatvorima trudnice s poremećajima upotrebe supstanci strogo kažnjavaju zbog "ugroženosti fetusa" umjesto da im se pruži medicinska njega, rehabilitacijski tretman i mentalna pomoć koji su im neophodni (Paltrow, Flavin, 2013).

ŽENE U ZATVORIMA U SAD I REHABILITACIJA OVISNIKA

Većina žena u zatvorima širom SAD-a je u reproduktivnoj dobi, bile su seksualno aktivne i nisu koristile redovnu kontracepciju i mjesecima prije zatvaranja, stoga neke ulaze zatvor trudne (Sufrin, Beal, Clarke, Jones, Mosher, 2019). U prosjeku 4% žena u državnim zatvorima bile su trudne od 2016. do 2017. godine, a izvješ-

taj iz je pokazao da je do 51% zatvorenih žena imalo aktivan poremećaj upotrebe opioda (Fazel, Yoon, Hayes, 2017).

Žene u zatvorima koje imaju problem sa konzumiranjem opojnih sredstava često prije dolaska u zatvor do istih su dolazile ne samo vršenjem krivičnih djela, nego i kroz prostituisanje. Prostitucija je jedan segment koji je usko povezan sa ženama ovisnicima, jer im pruža često i jedinu priliku da dođu do novca za kupovinu opojnih sredstava.

Zatvorenici s poremećajima upotrebe opioida predstavljaju poseban izazov. Tokom boravka u zatvoru, mnogi neliječeni zatvorenici će iskusiti smanjenu toleranciju na opioide, jer su prestali koristiti droge dok su bili u zatvoru. Nakon puštanja na slobodu, mnogi će se vratiti na nivoe upotrebe slične onima koji su koristili prije zatvaranja, ne shvaćajući da njihova tijela više ne mogu tolerisati iste doze, povećavajući rizik od predoziranja i smrti (Krinsky, Lathrop, Brown, & Nolte, 2009).

Jedna studija je pokazala da 14,8 % svih smrtnih slučajeva bivših zatvorenika od 1999. do 2009. bili su povezani s opioidima, a taj broj naglo raste sa sve većom popularizacijom opioda. (Binswanger, Blatchford, Mueller & Stern 2013). Nedovoljno savjetovanje prije puštanja na slobodu i/ili praćenje nakon puštanja na slobodu djelimično su odgovorni za ovaj alarmantan porast smrtnosti (Moller, Matic, Van Den Bergh, Moloney, Hayton & Gatherer, 2010).

Naučna istraživanja od sredine 1970-ih pokazuju da tretman osoba sa poremećajem upotrebe supstanci u sistemu krivičnog pravosuđa može promijeniti njihove stavove, uvjerenja, ponašanja i odnos prema upotrebi droga; izbjeći recidiv; i uspješno ih povući iz života ovisnosti i kriminala (Lee, Friedmann, Kinlock, Nunes, Boney, Hoskinson, O'Brien, 2016). Na primjer, studije sugerišu da korištenje lijekova za liječenje poremećaja upotrebe opioida u sistemu krivičnog pravosuđa smanjuje upotrebu opioida, kriminalne aktivnosti nakon zatvaranja i prijenos zaraznih bolesti. Studije su takođe otkrile da je smrtnost od predoziranja nakon zatvaranja bila niža kada su zatvorenici primali lijekove za njihovu zavisnost (Green, Clarke, Brinkley-Rubinstein L, et al. 2018).

Nedavni izvještaj Nacionalne akademije nauka o lijekovima za liječenje poremećaja upotrebe opioida navodi da samo 5% ljudi s poremećajem upotrebe opioida u zatvoru i zatvorskim ustanovama prima lijekove. Anketa direktora zatvorske medicine pokazala je da većina nije svjesna prednosti korištenja lijekova uz liječenje, a kada se liječenje nudi, ono se obično sastoji samo od bihevioralnog savjetovanja i/ili detoksikacije bez naknadnog liječenja (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2019). U izvještaju Nacionalnog obavještajnog centra za droge procjenjuje se da je trošak za društvo zbog upotrebe droga bio 193 milijarde dolara u 2007. godini, od čega je značajan dio — 113 milijardi dolara — povezan sa kriminalom povezanim s drogom, uključujući troškove sistema krivičnog pravosuđa i troškove koje snose žrtve kriminala. Isti izvještaj je pokazao da je trošak liječenja poremećaja upotrebe droga (uključujući zdravstvene troškove, hospitalizacije i specijalizirane tretmane) procijenjen na 14,6 milijardi dolara, što je samo mali dio ovih ukupnih društvenih troškova. Procjenjuje se da je trošak za društvo značajno povećan od izvještaja iz 2007. godine, s obzirom na rastuće troškove zloupotrebe lijekova na recept (National Drug Intelligence Center, 2011).

PROBLEMI SA ZATVORENICIMA OVISNICIMA U TOKU IZDRŽAVANJA KAZNE

Istraživanja pokazuju da su zatvorenici, posebno injekcioni korisnici droga, izloženi većem riziku HIV infekcije (Altice, et al.. 2011). Ovi rizici su povezani sa kontinuiranom upotrebom injektirajućih droga i praksom dijeljenja nesterilne opreme za injektiranje u zatvorima (Nelwan, Indrati, Isa, 2015).
Krize zavorenika koji su u programu odvikavanja manifestuju se i u vidu nesanice, nedostatka entuzijazma i gubitka interesovanja, čak i kroz želju za samopovređivanjem i okončanjem života. Konstantna ograničenost kao i manjak prostora i kretanja dovode do psiholoških šokova kod zatvorenika, ankcioznosti, panike i depresije. Ovakva psihička stanja zatvorenike i zavisnike često dovode i do fizičkih tegoba. Prema zatvorskim službenicima, najčešće pritužbe su na glavobolju, pretjerani umor, nedostatak entuzijazma i snage u svakodnevnim aktivnostima. (Hairina & Komalasari, 2017).
Krize ovisnika mogu dovesti ne samo do samopovređivanja, nego i do napada na druge zatvorenike ili službeno osoblje. Često se dešava da u stanju krize isti ne mogu kontrolisati svoje ponašanje, koje je često agresivno. U nekim situacijama upravo u stanju krize zatvorenici ovisnici su pogodni za manipulisanje od strane drugi zatvorenika, pa se dešava da iste nagovaraju na napade na druge zatvorenike ili osoblje zatvora, a zauzvrat dobijaju određenu količinu droge.
Upotreba droga među ljudima u zatvoru povezana je sa nizom štetnih ishoda kako tokom zatvora tako i nakon puštanja na slobodu (Binswanger, Nowels, Corsi, 2012). Rizik od samoubistva u zatvoru je posebno visok za osobe sa poremećajem upotrebe supstanci, a nemogućnost upotrebe droga identifikovana je kao mogući okidač za samoubistvo u prvim danima zatvora (Larney, Randall, Gibson, Degenhardt, 2013). Osim toga, ljudi pušteni iz zatvora su pod povećanim rizikom od smrti, posebno od predoziranja drogom i nesreća, a ovaj rizik je obično najveći u sedmicama neposredno nakon puštanja (Møller, Matic, Van den Bergh, Moloney, Hayton, Gatherer, 2010).
Iako su mnogi ljudi zatvoreni iz razloga vezanih za njihovu upotrebu droga, za neke upotreba droga može početi u zatvoru. Studije su otkrile da upotreba droga u zatvoru prati poremećaj upotrebe supstanci i prije zatvora, te da su obrasci upotrebe droga u zatvoru odraz upotrebe droga prije zatvora (Csete, Kamarulzaman, Kazatchkine, Altice, Balicki, Buxton, Cepeda, Comfort, Goosby, Goulao, 2016). Najčešće droge koje su zatvorenici ikada koristili su, u opadajućem redoslijedu, kanabis, kokain, heroin i amfetamin; slične statistike kao i u opštoj populaciji, ipak u opštoj zajednici sa znatno nižom prevalencijom za sve te supstance. (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2012).
Upotreba droge može biti povezana sa krivičnim djelom na više načina: neki prestupnici s problemima s drogom bivaju u zatvoru zbog krivičnih djela upotrebe ili posjedovanja; mnogi drugi su u zatvoru zbog drugih prekršaja ili krivičnih djela iz zakona o drogama, kao što je krađa počinjena radi dobijanja novca za drogu. Slo-

žene zdravstvene potrebe ovih osoba treba da se procijene pri ulasku u zatvor uz redovne kontrole nakon toga. Rizik od smrti od predoziranja za osobe koje koriste opioide posebno je visok u periodu neposredno nakon izlaska iz zatvora, zbog čega je kontinuitet njege važan fokus (Addiction Center, 2018).

Droge su postale centralna tema: dominantan faktor u odnosima između zatvorenika i između zatvorskog osoblja. Mnoge sigurnosne mjere usmjerene su na kontrolu upotrebe droga i trgovine drogom unutar zatvorskog sistema. Dnevne zatvorske rutine u mnogome su diktirane zatvorenicima zavisnim od droga i problemima vezanim za drogu: smrti uzrokovane drogom, hitni slučajevi, dilerske hijerarhije, dugovi, mješovite droge, lijekovi lošeg kvaliteta, neprocjenjive čistoće droga i rizik od infekcije (posebno HIV-a i hepatitisa) koji proizlazi iz činjenice da su špricevi i igle kontaminirane i dijeljene. Droga postaje centralni medij i valuta u zatvorskim subkulturama. Mnoge rutinske aktivnosti za zatvorenike fokusiraju se na nabavku, krijumčarenje, potrošnju, prodaju i finansiranje droge (Stover, 2003).

Pored nasilja među zatvorenicima, prisustvo droge u zatvorima je jedan od najvećih problema sa kojim se susreće zatvorsko osoblje i često glavni uzrok svih drugih negativnih dešavanja i problema unutar zatvora. Iako je ovaj problem u fokusu svih zatvorskih sistema on je i dalje prisutan i u stalnom je porastu. Sagledavajući prethodne činjenice i broj umrlih zatvorenika ovisnika usljed predoziranja, kao i broj zaraženih raznim infektivnim bolestima jasno je da je teško očekivati da njihova rehabilitacija bude tokom izdržavanja kazne uspješna.

Ljudi koji koriste droge i dolaze u kontakt sa sistemom krivičnog pravosuđa su dinamična populacija koja ima redovne kontakte sa zajednicom. Upotreba droga u zatvorima predstavlja rizik za javno zdravlje i sigurnost kako za zatvorenike tako i za zatvorske službenike. Lijecenje zavisnosti zatvorskim sredinama, utiče na zdravlje ne samo zatvorenika nego i čitave zajednice, stvarajući ukupnu društvenu korist. Međunarodne konvencije o drogama prepoznaju da je osobama s problemima ovisnosti o drogama potrebna zdravstvena i socijalna podrška te alternativne prinudne sankcije kako bi im se pomoglo u rješavanju problema upotrebe droga (EMCDDA, 2022).

Intervencije koje su efikasne u rješavanju problema droga u zajednici također su efikasne u zatvorima, iako obično ima manje studija koje to podržavaju. Posebno se preporučuje dostupnost liječenja opioidnim agonistima za osobe s ovisnošću o opioidima. Dva važna principa za zdravstvene intervencije u zatvoru su ekvivalentnost njege onoj koja se pruža u zajednici i kontinuitet njege između zajednice i zatvora po prije i nakon izlaska. To podrazumijeva da sve odgovarajuće usluge prevencije, smanjenja štete i liječenja trebaju biti dostupne unutar zatvora, a također da se posebna pažnja treba posvetiti pružanju usluga i nakon otpuštanja.

Ohrabrivanje prestupnika koji koriste droge da se uključe u liječenje može ponuditi odgovarajuću alternativu zatvoru, s tim da ovaj pristup ima niz potencijalnih pozitivnih efekata, kao što je smanjenje štete od droge za pojedince, sprečavanje štetnih efekata pritvora i doprinos smanjenju troškova zatvorskog sistema. Potrebno je više i bolje evaluacije različitih modela intervencija. Ljudi koji počinju krivična djela i uđu u sistem krivičnog pravosuđa i zatvore prijavljuju veće stope doživotne upotrebe droga i štetnih obrazaca upotrebe (uključujući injektiranje) od

opšte populacije. Ovo čini zatvore i sistem krivičnog pravosuđa važnim okruženjem za intervencije u vezi sa drogom (Dennis, 2014).
Upotreba droge može biti povezana sa prekršajem na više načina: upotreba ili posjedovanje može predstavljati prekršaje protiv zakona o drogama; zločini mogu biti počinjeni u cilju nabavke droge ili finansiranja njihove kupovine; krivična djela mogu biti počinjena pod uticajem droga; a tu su i zločini koji su povezani sa trgovinom drogom, kao što je nasilje između različitih grupa dobavljača droge. Kako je prosječno trajanje zatvorske kazne za ovu grupu nekoliko mjeseci, oni ostaju dinamična populacija koja ima redovan kontakt sa zajednicom – situacija koja ima implikacije na javno zdravlje (EMCDDA, 2022).
Krize zavorenika koji su u programu odvikavanja manifestuju se i u vidu nesanice, nedostatka entuzijazma i gubitka interesovanja, čak i kroz želju za samopovređivanjem i okončanjem života. Konstantna ograničenost kao i manjak prostora i kretanja dovode do psiholoških šokova kod zatvorenika, ankcioznosti, panike I depresije. Ovakva psihička stanja zatvorenike I zavisnike često dovode i do fizičkih tegoba. Prema zatvorskim službenicima, najčešće pritužbe su na glavobolju, pretjerani umor, nedostatak entuzijazma i snage u svakodnevnim aktivnostima (Hairina & Komalasari, 2017).
Dokazano je da zajedničko smještanje zavisnika od narkotika sa ostalim zatvorenicima ima vrlo negativan i moguć destruktivan efekat. Prema tome, oni zahtjevaju smještaj u posebnom zatvoru specijalizovanom za opojne droge, sa objektima i medicinskim resursima koji mogu da podrže rehabilitaciju zatvorenika. U skladu s tim, rehabilitacija zatvorenika ne samo da obnavlja fizičko zdravlje zavisnika, već utiče i na obnovu njihovog psihičkog stanja i rada na sticanju položaja u zajednici (Hamja, 2015).
Upotreba droga u zatvoru odvija se u krajnjoj tajnosti, a statistika zapljene droge, konfiskacija igala/štrcaljki i pozitivni rezultati testova urina samo su neki od pokazatelja upotrebe droga iza rešetaka. Obrasci upotrebe droga značajno variraju između različitih grupa u zatvorskoj populaciji. Na primjer, upotreba droga među ženama značajno se razlikuje od one među muškarcima, sa različitim nivoima i vrstama zloupotrebe i različitim motivacijama i posljedicama u ponašanju. Studije pokazuju da iste supstance dostupne izvan zatvora mogu se naći i u zatvoru, sa istim regionalnim varijacijama u obrascima upotrebe. Ipak, kvalitet ovih droga je često loš u poređenju sa kvalitetom droga u zajednici. Neki zatvorenici koriste drogu u zatvoru kako bi se borili protiv dosade i kako bi se izborili sa teškoćama zatvorskog života ili za prevazilaženje krizne situacije, kao što su loše vesti, osuda, kažnjavanje ili nasilje. Stoga se ponekad čini da zatvor daje razloge zbog uzimanja droga ili nastavljanja navike, ili izaziva recidiv nakon perioda odvikavanja. Mnoge zemlje prijavljuju promjene u obrascima upotrebe droga (količina i vrsta droge) kada su željeni lijekovi oskudni. Studije i zapažanja zatvorskih službenika ukazuju da prelazak na alternativne droge (kao što je s opijata na kanabis) ili na bilo koju zamjenu droge sa psihotropnim dejstvom, bez obzira na njihovu moguću štetu (ilegalne droge) je široko rasprostranjen. Zbog nedostatka pristupa željenom lijeku ili zbog kontrole (kao što je obavezno testiranje na droge), čini se da neki zatvore-

nici prelaze sa kanabisa na heroin, čak i na eksperimentalnoj osnovi, jer se kanabis može otkriti u urinu do 30 dana nakon upotrebe (Stover, 2013).

ZAKLJUČAK

Kako bi riješio problem predoziranja iza rešetaka, zatvorski sistem koristi "snažne napore za otkrivanje droge i krijumčarenja i zabranu u državnim zatvorima kako bi zaštitio sve one koji žive i rade u državnim zatvorima. SAD već duži niz godina u svome zatvorskom sistemu uvela je sveobuhvatni programa liječenja koji uključuje Suboxone i metadon. Ovi lijekovi su najefikasniji tretman za zloupotrebu opioida. Zatvorski administratori dugo su se opirali pružanju ovih lijekova, tvrdeći da "zatvorenici ne uzimaju droge dok su u zatvoru" ili da mijenjaju jednu ovisnost za drugu. Rastuća stopa smrtnosti od predoziranja među ljudima u zatvoru opovrgava ovu tvrdnju da zatvor prisiljava korisnike droga da se "očiste". Ali istina je da je drogu teže nabaviti iznutra nego izvana, što zapravo dovodi do rizičnijih situacija (UNDOC, 2017). Evidentno je da penitensijarni sistem u SAD bez obzira na ogromna ulaganja i napore i dalje ima problem sa PAS-a u zatvorima i problem predoziranja ovisnika u toku izdržavanja kazne. Problem prisutnosti PAS i predoziranja u zatvorima je u stalnoj ekspanziji, a što su zatvorski sistem veći i glomazniji taj problem je sve izraženiji.

LITERATURA

1. Addiction Center (2018). Progress Through Empowerment: How To Overcome The Social Stigma Of Interaction With The Legal System And Incarceration. Administracija. Kingston: Civic Research Institute.
2. Altice FL, Bruce RD, Lucas GM, et al. (2011). HIV treatment outcomes among HIV-infected, opioid-dependent patients receiving buprenorphine/naloxone treatment within HIV clinical care settings: results from a multisite study. J Acquir Immune Defic Syndr. 2011;56 Suppl 1:22–32.
3. Binswanger IA, Nowels C, Corsi KF, et al. Return to drug use and overdose after release from prison: a qualitative study of risk and protective factors. Addict Sci Clin Pract. 2012;7.
4. Binswanger, I. A., Blatchford, P. J., Mueller, S. R., & Stern, M. F. (2013). Mortality after prison release: Opioid overdose and other causes of death, risk factors, and time trends from 1999 to 2009. Annals of Internal Medicine, 159(9), 592-600.
5. Center for Behavioral Health Statistics and Quality. (2017). Results from the 2016 National Survey on Drug Use and Health: detailed tables. Rockville: Substance Abuse and Mental Health Services Administration.

6. Center on Addiction, (2010). Substance Abuse and America's Prison Population. Na sajtu: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/behind-bars-ii-substance-abuse-and-americas-prison-population. Očitano: 10.09.2023.
7. Dennis, B., Naji, L., Bawor, M., Varenbut, A., Daiter, J. (2014). The effectiveness of opioid substitution treatments for patients with opioid dependence: a systematic review and multiple treatment comparison protocol. Systematic Reviews, 3:105-118.
8. Dolan, K., Moazen, B., Noori, A., Rahimzadeh, S., Farzadfar, F. and Hariga, F. (2015) People who inject drugs in prison: HIV prevalence, transmission and prevention. International Journal of Drug Policy, 26, pp. 12-15.
9. EMCDDA, (2022). Prisons and drugs: health and social responses Na sajtu: https://www.emcdda.europa.eu/publications/mini-guides/prisons-and-drugs-health-and-social-responses_en. Očitano: 17.09.2023.
10. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, (2012).. Prisons and drugs in Europe: the problem and responses. Na sajtu: https://www.emcdda.europa.eu/publications/selected-issues/prison_en. Očitano: 11.09.2023.
11. Fazel, S. (2017). Substance use disorders in prisoners. Na sajtu: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28543749/. Očitano: 10.09.2023.
12. Field G., (2004.) : Treating addicted ofenders: a continuum of efective practices. Na sajtu: https://www.civicresearchinstitute.com/toc/TAO_V2_Front matter.pdf. Očitano: 11.09.2023.
13. Gemmill A, Kiang M.V, Alexander M.J. (2019). Trends in pregnancy-associated mortality involving opioids in the United States, 2007–2016. Am J Obstet Gynecol.; 220(1):115–6.
14. Green T.C, Clarke J, Brinkley-Rubinstein L, et al.(2018). Postincarceration Fatal Overdoses After Implementing Medications for Addiction Treatment in a Statewide Correctional System. JAMA Psychiatry. February 2018. doi:10.1001/jamapsychiatry.2017.4614.
15. Hairina, Y. & Komalasari T. (2017). Kondisi Psikologis Narapidana Narkotika di Lapas Narkotika Klas II Karang Litan Martapuna. Na sajtu: http://dinamikahukum.fh.unsoed.ac.id/index.php/JDH/article/view/2066. Očitano: 24.08.2023.
16. Hamja, Y. (2015). Model Pembinaan Narapidana Berbasis Masyarakat (Community Based Corrections) Dalam Sistem Peradilan Pidana. Jurnal Mimbar Hukum. 27(3). 446- 458.
17. Hedegaard H, Miniño AM, Warner M. (2018). Drug overdose deaths in the United States, 1999–2017. Hyattsville, MD: Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics. Contract No.: NCHS Data Brief, no 329; 3.

18. Krinsky, C. S., Lathrop, S. L., Brown, P., & Nolte, K. B. (2009). Drugs, detention, and death: A study of the mortality of recently released prisoners. The American Journal of Forensic Medicine and Pathology, 30(1), 6-9.
19. Larney S, Randall D, Gibson A, Degenhardt L. The contributions of viral hepatitis and alcohol to liver-related deaths in opioid-dependent people. Drug Alcohol Depend. 2013;131(3):252–257:3.
20. Lee JD, McDonald R, Grossman E, McNeely J, Laska E, Rotrosen J, et al. (2015). Opioid treatment at release from jail using extended-release naltrexone: a pilot proof-of-concept randomized efectiveness trial. Addiction.110(6): 1008–14.
21. Michigan Judicial Institute (2013). State of Michigan Sentencing Guidelines Manual. Lansing, MI: Michigan Judicial Institute; 2013.
22. Moller, L. F., Matic, S., van Den Bergh, B. J., Moloney, K., Hayton, P., & Gatherer, A. (2010). Acute drug-related mortality of people recently released from prisons. Public Health, 124(11), 637- 639.
23. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2019). Medications for Opioid Use Disorder Save Lives. Washington, DC: The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/25310).
24. National Drug Intelligence Center, (2011.) : The Economic Impact of Illicit Drug Use on American Society Na sajtu: https://www.justice.gov/archive/ndic/pubs44/44731/44731p.pdf. Očitano: 28.08.2023.
25. National Institute on Drug Abuse (2021). Punishing Drug Use Heightens the Stigma of Addiction. Na saju: https://nida.nih.gov/about-nida/noras-blog/2021/08/punishing-drug-use-heightens-stigma-addiction. Očitano: 27.08.2023.
26. Nelwan EJ, Indrati AK, Isa A. (2015). Effect of HIV prevention and treatment program on HIV and HCV transmission and HIV mortality at an Indonesian narcotic prison. Southeast Asian J Trop Med Public Health. 2015;46(5):880–891.
27. Paltrow L.M, Flavin J. (2013). Arrests of and forced interventions on pregnant women in the United States, 1973–2005: Implications for women's legal status and public health. J Health Polit Policy Law. 4;38(2):299–343.
28. Patrick S.W, Davis M.M, Lehmann C.U, Cooper W.O. (2015). Increasing incidence and geographic distribution of neonatal abstinence syndrome: United States 2009 to 2012. J Perinatol Off J Calif Perinat Assoc. 8;35(8):650–5.
29. Ranapurwala S.I, Shanahan M.E, Alexandridis A.A, Proescholdbell S.K, Naumann R.B, Edwards D. Jr, et al. (2018). Opioid overdose mortality among former North Carolina inmates: 2000–2015. Am J Public Health. 2018;108(9):1207–1213.
30. Roberts D.E. (2004). The Social and Moral Cost of Mass Incarceration in African American Communities. Stanford Law Rev.56:1271–305.

31. Shahani, A. (2017). The Time Does Not Fit the Crime: Eliminating Mandatory Minimums for Nonviolent Drug Offenders in Favor of Judicial Discretion, 23 SW. J. INT'L L. 445 – 446.
32. Stover, H., (2013). Drug use, mental health and drugs in prisons. International Conference on Mental Health and Addiction in Prison, Bukurešt. str. 9-12. Na sajtu: https://rm.coe.int/mental-health-and-addiction-in-prisons-written-con tribu tions-to-the-in/168075f532. Očitano: 10.08.2023.
33. Tonry, M. (2014). Sentencing matters; Natl res. Council, the growth of incarceration in the US: Exploring causes and consequeences 116-127.
34. Wagner P. (2020). "What percent of the U.S. is incarcerated?" Na sajtu: https: //www.prisonpolicy.org/blog/2020/01/16/percent-incarcerated/. Očitano: 20.08.2023.
35. Wagner, P. & Bertram, W. (2020). "What percent of the U.S. is incarcerated?" (And other ways to measure mass incarceration), PRISON POL'Y INITIATIVE.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 15-16 (2023), 21-35

Prof. dr Braco Kovačević
Univerzitet u Banjoj Luci

UDK: 330.342.1/.4

Pregledni rad

NEOLIBERALNI TOTALITARIZAM
NEOLIBERAL TOTALITARIANISM

APSTRACT

Neoliberalna ekonomska i politička doktrina i praksa predstavljaju osnovu razvoja i učvršćenja modernog neoimperijalnog i neoeksploatatorskog kapitalizma. Glavne institucije globalne kapitalističke ekonomske i finansijske moći su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija, a temeljni instrumenti na kojima se zasniva njihova eksploatatorska aktivnost su *Program strukturalnog prilagođavanja* i *Vašingtonski konsenzus*.

Njihovo djelovanje i njihov uticaj su totalitarni jer siromašnim državama nameću imperativne mjere preko kojih neoliberalne države ostvaruju profit a nacionalnim državama onemogućavaju potpuniji ekonomski i socijalni napredak.

Ključne riječi: kapitalizam, neoliberalizam, totalitarizam, Program strukturalnog prilagođavanja, Vašingtonski konsenzus

ABSTRACT

Neoliberal economic and political doctrine and practice represent the basis of the development and consolidation of modern neo-imperial and neo-exploitative capitalism. The main institutions of global capitalist economic and financial power are the International Monetary Fund, the World Bank and the World Trade Organization, and the fundamental instruments on which their exploitative activity is based are the *Structural Adjustment Program* and the *Washington Consensus*. Their actions and their influence are totalitarian because they impose imperative measures on poor countries through which neoliberal states make profits and prevent national states from achieving more complete economic and social progress.

Keywords: capitalism, neoliberalism, totalitarianism, Structural Adjustment Program, Washington Consensus

UVOD

Izuzetno dinamična. turbulentna i nasilna istorija Zapada nije ništa drugo nego istorija pljačkanja resursa. Kapitalizam je uvijek nastojao da otme, opljačka i eksploatiše resurse drugih manje razvijenih i manje moćnih država i naroda i, u tom smislu, je koristio razne metode od upotrebe tzv. „meke moći“ („mrežnog rata“, propagande, djelovanja kulturnih, naučnih, sportskih i vjerskih institucija i organizacija, djelovanja vladinih i „nevladinih organizacija“, djelovanja medija), pa sve do upotrebe grube i rigidne „tvrde moći“ (putem nametanja genocidnih sankcija, imperativnog nametanja neoliberalnih mjera, izvođenjem tzv. „humanitarnih intervencija“ i izazivanjem i podmetanjem ratova). I danas je to evidentno i, pod

uticajem totalitarne neoliberalno orijentisane ekonomije i politike, još izraženije. Rat za resurse je rat za opstanak Zapada, njegovu ekonomiju i njegovu geopolitiku. Istovremeno to je i rat za opstanak neoliberalizma. Zato na sasvim perfidniji način koristi različite neoliberalne postupke, metode i sredstva kako bi ostvario svoju novu, neoimperijalnu i neoeksploatatorsku misiju. Koristeći neoliberalne mehanizme moći, globalne institucije sa svojim transnacionalnim korporacijama na različite načine prisvajaju prirodne resurse siromašnih država i naroda. Na taj način ih desuverenizuju i odvode u tzv. „dužničko ropstvo".

NEOLIBERALIZAM

U etimološkom smislu, riječ *totalitarizam* (lat. *totus* - sav, cio, potpun: novolat. *totalitas* - potpunost, cjelovitost), služi kao oznaka nečeg što je ostvareno kao „cjelovito" i „potpuno", ili kao nešto što teži ka tome, odnosno tendira ka totalitetu. Polazeći od ovog shvatanja, mogli bismo reći da je kao savremena ekonomska i politička doktrina i praksa neoliberalizam u suštini totalitaran.*
Teško je sa sasvim tačnom preciznošću odrediti pojam i definisati sam pojam *neoliberalizma.* Prije svega zato što nije riječ o nekakvoj koherentnoj ekonomskoj i političkoj doktrini, već o skupu doktrinarnih ideja i ekonomsko-političko-vojnih praksi njihovog širenja i nametanja manje razvijenim i siromašnim državama i narodima od strane moćnih i razvijenih država i njihovih institucija i korporacija. Zato ćemo o neoliberalizmu govoriti kao o svojevrsnoj kompendijalnoj i eklektičkoj ideologiji, doktrini i praksi.
Ako pod pojmom *ideologije* podrazumijevamo skup određenih konzistentnih ideja i ideala, gledišta i shvatanja, normi i vrijednosti, u kojima su izraženi položaj, htijenja, interesi i ciljevi društvenih grupa, onda za neoliberalizam ne možemo reći da predstavlja ideologiju. Ali, ako ideologiju shvatimo i kao artikulaciju racionalizovanih interesa koji čine određeni manje ili više sistem povezan sa interesima određenih slojeva i grupa, a koji insistiraju na njihovom ostvarenju i recepciji, onda za neoliberalizam možemo reći da je ideologija. Jer, ideologije i teže da u sebe uključe i ekonomske, političke i socijalne težnje te, kao bitnu karakteristiku ideologije, upravo treba pomenuti njenu ekonomsku, političku, kulturnu i socijalnu orijentaciju (Kovačević, 2019).
Napomenuli smo da neoliberalizam možemo shvatiti i kao ideologiju i doktrinu, ali i praksu koja insistira na njihovoj recepciji. I, u tom pogledu, ćemo navesti nekoli-

* Doista, u literaturi se pojam *totalitarizma* najčešće dovodi u vezu sa *državom* i ističe da totalitarizam predstavlja ideologiju i praksu državne intervencije u društvene odnose, upotrebu organizovane sile od strane države, i podređivanje svih područja državi (Kovačević, 2020). Iako je ovo određenje pojma *totalitarizma* u klasičnoj politološkoj i sociološkoj literaturi dominantno jer se odnosi na različite forme totalitarne države (fašizma, nacizma, staljinizma, socijalizma), ipak ga treba dopuniti sa ideologijama i praksama koje tendiraju prema totalitarizmu i koje nameću određenu totalitarnu volju. Upravo bi se to moglo reći i za moćne države Zapada čije se djelovanje zasniva na konceptu neoliberalizma.

ko referentnih odrednica koje će nam predstavljati tačku oslonca daljnje analize neoliberalizma kao izuzetno opasne ideologije, doktrine i prakse.

Za Endru Hejvuda (Andrew Heywood) je neoliberalizam „savremenija verzija klasične političke ekonomije koja je razvijena u delima ekonomista slobodnog tržišta" Fridriha Hajeka (Friedrich August von Hayek) i Miltona Fridmana (Milton Friedman), te filozofa Roberta Nozika (Robert Nozick). Za ove teoretičare su tržište i pojedinac temeljni stubovi na kojima počiva neoliberalizam koji negira i potiskuje ulogu države u ekonomiji koja tu negativno djeluje jer guši preduzetništvo i privatnu inicijativu na tržištu koje mora biti autonomno i slobodno kako bi neregulisani kapitalizam omogućio privredni rast. Bez obzira koliko vlada može biti dobra, njeno djelovanje je ipak štetno, a kako je „privatno dobro, a javno loše", država ne smije biti „dadilja" koja bi podsticala kulturu zavisnosti a potkopavala kulturu slobode podsticaja, preduzetništva i slobode izbora na tržištu (Hejvud, 2004: 99-100).

Dakle, kao što vidimo, ovdje su navedeni neki, ali ne i jedini, elementi na kojima se temelji neoliberalizam. A, to su: privatna inicijativa, preduzetništvo, „slobodno tržište", negacija uloge države.

Kao što napomenusmo, jedan od rodonačelnika neoliberalizma je Milton Fridman. Kada govori o ulozi vlade u ekonomiji i tržištu, koriguje svoja radikalna gledišta kada ističe da vlada ima intervencionističku ulogu onda kada treba „da učini nešto što ne može tržište samo, naime, da odredi, arbitra i sprovede pravila igre". Što se ne može uraditi uz pomoć tržišta, treba učiniti uz pomoć vlade, jer vlada je samo tehnički servis postojanja tržišta. „Postojanje slobodnog tržišta svakako ne uklanja potrebu za vladom. Naprotiv, vlada je nužna za određivanje `pravila igre` i kao sudija koji tumači i sprovodi dogovorena pravila... Vlada koja održava zakon i poredak definiše vlasnička prava i ostala pravila ekonomske igre, presuđuje u sporovima o tumačenju pravila, obezbeđuje sprovođenje ugovora, podstiče konkurenciju, daje monetarni okvir, bavi se delatnostima da bi se suprostavila tehničkim monopolima i savladala efekte na okolinu..." (Fridman, 2012: 39, 46).

Ne možemo a da ne navedemo i shvatanje velikog kritičara neoliberalizma, a to je Noam Čomski (Noam Chomsky).

Nastojeći da, kako kaže, dâ „najjednostavniju definicija `neoliberalizma`" Čomski ističe da se ona odnosi na parolu „neka tržište upravlja svime". Uloga države u ovom konceptu tržišnog fundamentalizma se odnosi na to da se ona samo „bavi formiranjem politike" koja bi bila „podrška tržišnim aktivnostima". Međutim, Čomski decidno ističe da ovaj koncept u samoj svojoj suštini sadrži socijalnu i ekonomsku diskriminaciju jer neoliberalne mjere vrijede za „siromašne i slabe", a nikako ne vrijede i za bogate. Jer, neoliberalni moto glasi: „ograničimo prava, smanjimo i uništimo socijalno osiguranje, smanjimo propisani minimum zdravstvene zaštite – pustimo da sve to reguliše tržište". Zato, to ne vrijedi za one koji su bogati i za koje „je država jaka i važna i spremna da uskoči čim se nađe u nevolji, da ih izvuče iz finansijskog škripca". Za primjer Čomski uzima Regana (Ronald Wilson Reagan), koji je bio „ikona" neoliberalizma i slobodnog tržišta a, ipak, što je kontroverzno, bio je i „najveći protekcionistički predsjednik u posleratnoj američkoj istoriji", predsjednik koji je udvostručio „protekcionističke barijere pokušavajući da

zaštiti nesposobni menadžment Sjedinjenih Država od superiorne japanske proizvodnje. Finansijski je potpomogao banke umesto da ih pusti da same plate ceh. Štaviše, država je za vrijeme Reganovog razdoblja *ojačala* u odnosu na ekonomiju – i to je ta ikona neoliberalizma... No to vredi samo za bogate – dok za siromašne i dalje vrede tržišni principi: ne očekujte nikakvu pomoć od države, država je problem a ne rešenje, itd. To je neoliberalizam u svojoj suštini" (Čomski, 2017b: 94-96).

Dakle, koncept tržišnog fundamentalizma je dihotoman: na jednoj strani forsira tržište i tzv. „slobodnu trgovinu" a, na drugoj, protekcionističke mjere – za očuvanje ekonomije bogatih država. Zato se za neoliberalni diskurs o „slobodnom tržištu i ekonomiji" može reći da je njegovo uspostavljanje bio neoimperijalni i neokolonijalni državni projekat, a ne ekonomski prirodni proces razvoja tržišne ekonomije.

Prema neoliberalnoj ideologiji i doktrini takve mjere predstavljaju *contradictio in adjecto*, ali, kada one doprinose da ekonomija bogatih bude zaštićena, onda je i ono što nije doktrinarno kompatabilno postaje upravo takvim. I, to je suština neoliberalizma: natjerati siromašne države da prihvate mantru „slobodnog tržišta" i da ukinu protekcionističke mjere zaštite svoje ekonomije, a svoje kompanije, kad god to treba, protekcionistički zaštiti.

Kao izrazite primjere protekcionističke zaštite svojih korporacija, treba posebno navesti poljoprivredu, farmaceutsku i visokotehnološku industriju, za koje ne vrijedi mantra „slobodnog tržišta". Čomski je decidan: „jedni delovi ekonomije Sjedinjenih Država koji su međunarodno konkurentni su planski delovi, oblast koje država subvencioniše – kao što su kapitalno intenzivna poljoprivreda (koja ima državno garantovano tržište kao meru predostrožnosti u slučaju da dođe do viškova); ili visokotehnološka industrija (koja je zavisna od sistema Pentagona); ili farmaceutska industrija (koja je masovno subvencionisana državno finansiranim sredstvima). To su delovi ekonomije SAD koji funkcionišu dobro. Ako pogledate istočnoazijske zemlje koje su navodni veliki ekonomski uspjesi, - znate već, ono o čemu svi govore kao o trijumfu slobodnotržišne demokratije – one nemaju čak ni najdalju vezu sa slobodnotržišnom demokratijom..." (Čomski, 2017a: 33-34).

Neoliberalni teoretičari ističu nekoliko komponenti neoliberalne doktrine, kao što su:

privatizacija – javnih, državnih industrijskih preduzeća i firmi kao temelja privrede; sve što se nalazi u javnom, državnom vlasništvu mora se privatizovati i državu osloboditi troškova održavanja a te troškove prebaciti na privatni sektor i stanovništvo;

liberalizacija – ekonomije i tržišta, kako bi se omogućio slobodni protok kapitala, roba i usluga, a ukinule uvozne tarife zaštite domaće proizvodnje, ukinula kontrola nad stranim investicijama i dala mogućnost konkurentnijim stranim kompanijama da guše nacionalne kompanije siromašnih i nerazvijenih zemalja i da na taj način ostvaruju kontrolu njihovih privreda;

deregulacija - državama se uskraćuje finansijska i monetarna suverenost, jer su one, pod pritiskom globalnih finansijskih institucija i korporacija, prinuđene da ukidaju protekcionističke mjere i propise zaštite domaće ekonomije; međutim, pod pritiskom neoliberalne države, njenih globalnih institucija moći i njihovih korporacija, siromašne države moraju ukinuti propise kojima bi štitile domaću nekonkuret-

nu proizvodnju i tako omogućile konkurentnim stranim firmama ulazak na domaće tzv. „*slobodno tržište*“ i ubiranje profita;
fiskalna redukcija - odnosno značajna redukcija ili smanjenje izdvajanja za nauku, obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, kulturu i umjetnost; ona uključuje i smanjenje plata u državnim službama uvođenjem „mjera štednje“, te tzv. „zaleđivanjem“ i „kresanjem“ plata zaposlenim u „javnom“ sektoru.*

PREDATORSKI KAPITALIZAM

Neoliberalne mjere ne bi mogle naći svoju primjenu i prihvatanje od strane siromašnih država da nije ucjena, te direktnih i indirektnih prijetnji neoliberalne države i njenih globalnih institucije moći.
Najznačajnija i najmoćnija neoliberalna institucija je neoliberalna kapitalistička država koja, po potrebi, koristi institucije Ujedinjenih nacija, Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke, Svjetske zdravstvene organizacije, itd.
Značajne globalne institucije moći koji šire i nameću neoliberanu doktrinu i praksu su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija.
S obzirom na to da siromašne i nerazvijene države traže i mole za kredite kako bi se ekonomski i socijalno razvijale i umanjile unutrašnje socijalne napetosti, pojavljuju se moćne finansijske institucije - Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka – kao „spasioci“ koji, najprije od siromašnih država, zahtijevaju da prihvate tzv. *Program strukturalnog priolagođavanja* i *Vašingtonski konsenzus*.
Rigidnim mjerama *Vašingtonskog konsenzusa* globalne neoliberalne institucije se suprostavljaju državnom upravljanju ekonomijom, državnoj kontroli cijena i zarada, a državnu svojinu privatizuju čime obezbjeđuju kontrolu nad državom. Sam *Program strukturalnog prilagođavanja* ne predstavlja ništa drugo nego program nametanja uslova nacionalnim državama. Prilagođavajući svoje ekonomije uslo-

---

I dok je podrška nauci i obrazovanju u razvijenim zemljama sasvim očigledna, dotle je ona, pod pritiskom neoliberalnih institucija moći, u nerazvijenim zemljama minimizirana. Sigurno i zbog toga što neoliberalne države nastoje na sve moguće načine da onemoguće konkurenciju svojim kompanijama. Govoreći o „stezanju kaiša“ Tomas Fridman (Thomas L. Friedman) ističe neoliberalnu tzv. *„zlatnu stezulju“* koja mu je „ključni politoekonomski odjevni predmet... globalizacijskog doba“. Ističe da država treba da koristi sljedeća „zlatna pravila“: da stimuliše i forsira privatni sektor kao glavni faktor ekonomskog rasta; da se održi niska stopa inflacije i stabilnost cijena; da se smanji državna birokratija; da se smanje carine na uvoznu robu i ukinu ograničenja na strana ulaganja i, takođe, da se ukinu monopoli; da se izvrši deregulacija tržišta kapitala; otvori industrija, finansijska tržišta i berze stranom kapitalu; što je više moguće eliminisati korupciju, subvencije i provizije državnim institucijama; potrebno je bankarske i telekomunikacione sisteme otvoriti i prilagoditi privatnom vlasništvu i konkurenciji; građanima treba omogućiti izbor između različitih stranih penzionih ponuda i investicionih fondova, itd. Pa, „kad skrojite sve te krpice, dobit ćete `zlatnu stezulju`“ – hvalodobitno ističe ovaj apologeta neoliberalizma (Friedman, 2003: 99-100).

vima koje nameću finansijske institucije ovaj se program pokazuje kao program *nove kolonizacije*, odnosno neokolonizacije siromašnih država i njihovih naroda.
Mjere *programa strukturalnog prilagođavanja* predstavljaju mjere aparthejda jer stvaraju ekonomske i socijalne nejednakosti, *bogatstvo* i *siromaštvo*. Tim programom „novi svjetski upravljači" sasvim uspješno i efikasno „održavaju kontrolu korporacija nad državama i narodima", nad njihovim ekonomijama, resursima, finansijama, bankarstvom, politikom i pravom (Klark, 2003: 294-295).
Uz pomoć *programa strukturalnog prilagođavanja* kao instrumenta primjene neoliberalne doktrine i ideologije, neoliberalne institucije ekonomske, finansijske i političke moći, provode diskriminatorsku i nasilnu neoimperijalnu politiku čije ne prihvatanje podrazumijeva ekskomunikaciju iz međunarodnih „integracija", uskraćivanje „pomoći" i lažno optuživanje za protekcionizam.
Nalazeći se u veoma nezavidnoj situaciji i da ne bi bile prisutne u međunarodnoj trgovini, siromašne države prihvataju ucjene *programa strukturalnog prilagođavanja* i na taj način prilagođavaju svoju siromašnu ekonomiju predatorskim institucijama finansijske moći.
Posebno je simptomatično i problematično to što u svom pristupu Međunarodni monetarni fond ima šematizovan rigidan i nekakav homogenezujući pristup i, bez obzira na nacionalne razlike u ekonomijama, tradicijama i kulturama - nudi gotovo iste programe i ista „rješenja" za sve. Tako, umjesto propagirane „pomoći", Međunarodni monetarni fond svojom „doktrinom šoka", u stvari doprinosi „usponu kapitalizma katastrofe" u kojem nerazvijene države i narode gura u još veći ekonomsku i socijalnu provaliju i siromaštvo. Zbog svojih partikularnih interesa, Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond i Svjetska trgovinska organizacija, kao i drugi neoliberalni ekonomski, politički i vojni centri moći nameću mjere privatizacije, liberalizacije, deregulacije, i finansijskih restrikcija, što nije ništa drugo nego „najsmrtonosnija ljekarija" koja stvarno dovodi do ogromnih ekonomskih, socijalnih i političkih problema – smanjivanja plata, zatvaranja firmi, otpuštanje zaposlenih, pada životnog standarda, siromaštva, socijalnih nemira (Klein, 2008).
Neoliberalni cilj podrazumijeva jeftino rasprodavanje i *privatizovanje* državnog vlasništva, te izbacivanje države iz prostora ekonomskog odlučivanja, socijalne sigurnosti i bezbjednosne zaštite.
Džozef Stiglic (Joseph E. Stiglitz) govori o tome *kako je MMF uništavao države* strategijom „četiri koraka do prokletstva", na čemu insistira i Svjetska banka za obnovu i razvoj. Kada države traže finansijsku „pomoć", nameće im se model od „četiri obavezna koraka". Prvi se odnosi na *privatizaciju* velikih javnih i ključnih industrijskh preduzeća kao „kičme privrede jedne zemlje". Iako država, zbog ekonomskih i socijalnih razloga ne bi smjela provoditi ove mjere, ipak „vlada zemlje-žrtve" se, uz obaveznu korpupciju, ne može oduprijeti pljačkaškim marionetskim kompradorskim političkim i ekonomskim elitama i slojevima. Stiglic ističe: „možete vidjeti kako im se razogače oči na mogućnost dobijanja provizije ako se u procjeni vrijednosti imovine velikih javnih i ključnih industrijskih preduzeća skine koja milijarda ili bar nekoliko stotina miliona dolara". Drugi „korak" uključuje *liberalizaciju*. Nakon provedene privatizacije vlada ubrzano donosi zakone o „liberalizaciji tržišnog kapitala" kako bi investicioni kapital kao špekulanstki kapital lakše mogao da uđe ali, kada to bude bilo neophodno, i da izađe iz „zemlje-žrtve". Ovaj proces izvlačenja

kapitala poznat je pod nazivom *„krug vrućeg novca“*: kao „pljačkaški kapital“ ovaj novac ulazi u „zemlju-žrtvu“ ali ne s ciljem stimulisanja njene proizvodnje, već zbog „špekulacije nekretninama i valutom“. I, čim naiđu na probleme, vlasnici kapitala ga brzo izvlače iz „zemlje-žrtve“; i tada državne rezerve nestaju i „presušuju“. Sada ponovo stupa Međunarodni monetarni fond koji od „zemlje-žrtve“ traži da poveća kamatne stope na 30, 50, 80% kako bi se ponovo privukli špekulanti koji su iznijeli novac. S obzirom da ucijenjene vlade nemaju nikakvog izlaza, ponovo ekonomiju uvlače u još teže i gore stanje. Pomenute „astronomske kamatne stope, svakako, brzo privuku odbjegli kapital“, čime te mjere „sistemski razaraju industrijsku proizvodnju i definitivno isušuju nacionalnu riznicu `zemlje-žrtve`“. Treći „korak“ se odnosi na *tržišno određivanje cijena*. A to znači da Međunarodni monetarni fond „zemlju-žrtvu“ nastavlja da finansijski „davi“, uvlačeći je u tzv. „tržišno određivanje cijena“, što za posljedicu dovodi do enormnog poskupljenja životnih namirnica, hrane, vode, energenata, komunalnih i drugih usluga. Kako se plate i penzije ne povećavaju koliko bi trebale kako bi ekonomski i socijalno zaštitile stanovništvo, eksploatacija se nastavlja, a životni standard realno opada, privreda je potpuno „posustala“, podižu se „poslovni troškovi“ i već nastupa i „završni četvrti korak“ - *MMF-ov protest*. To znači da se „zemlja-žrtva“, koju je MMF osiromašio i razorio, sada našla „pred izvjesnijim privrednim i ekonomskim uništenjem“ da bi na scenu stupio Međunarodni monetarni fond koji iz „zemlje-žrtve“ - „zločinačkom hladnokrvnošću izvlači i posljednje kapi krvi“, podstiče socijalne napetosti i „programirano pojačava `vatru` i podiže socijalnu temperaturu“ sve dok „cijeli kotao ne eksplodira“. To nije ništa drugo nego *„predvorje pakla“* koje je zahvatilo mnoge „zemlje-žrtve“. Protesti koje MMF izaziva su „vješto programirani i precizno tempirani“ dovodeći do masovnog iznošenja kapitala iz „zemlje-žrtve“ a često i do stečaja vlada. U izuzetno teškom ekonomskom i socijalnom stanju, „bezobzirni strani vlasnici kapitala“ u „paničnoj prodaji“ i po veoma niskim cijenama „otkupljuju preostalu imovinu“ osiromašene i opustošene „zemlje-žrtve“. Na taj način, preko ovakvog „perfidnog obrasca“, zemlje postaju siromašne dok, istovremeno, „moćne zapadne banke“, jer „ne prezaju ni pred čim“, postaju - sve bogatije.*

Treba napomenuti da su neki u siromašnim zemljama, pa i u našim, sasvim bili svjesni neoliberalnog promašaja, ipak su htjeli da prihvate neoliberalizam zbog ličnih tajkunskih interesa i kleptokratske kompradorske koristi. I mada su znali da su griješili, zaradili su ogromne profite, dok je veliki broj ljudi siromašnih zemalja, zahvaljujući toj „prvobitnoj akumulaciji kapitala“ tih i takvih lokalnih marionetskih eksploatatorskih i korumpiranih društvenih slojeva, ostao u siromaštvu i „dužničkom ropstvu“.

Posebnu ulogu u ovom dezintegrativnom i veoma destruktivnom ekonomskom, socijalnom, političkom i kulturnom procesu imaju – *transnacionalne korporacije*.

One su postale globalni fenomen jer je i njihovo djelovanje globalno, a zasniva se na postojanju nekolicine pravila. To su:

*www.vaseljenska.com/ekonomija/josef-stiglic-kako-je-mmf-unistavao-drzave/(04.012016).

imperativ profita – jer je profit temeljni i „osnovni kriterij“, cilj i motiv korporativnog postojanja, organizovanja i djelovanja a koji „stoji iznad dobrobiti zajednice, zdravlja radnika, zdravlja stanovništva, mira, zaštite sredine ili državne bezbednosti“; i, iako zagovaraju tzv. liberalnu ekonomiju, korporacije zapravo na različite načine ograničavaju konkurenciju;
imperativ rasta - korporacije postoje i nestaju „u zavisnosti od toga da li mogu neprekidno da rastu“ i imperativ rasta „podstiče težnje korporacije da pronađe i iskoristi oskudne resurse u dalekim dijelovima svijeta“;
konkurencija i agresivnost - korporacije se nalaze u stalnoj međusobnoj konkurenciji sa drugim korporacijama, ali taj duh kompetitivnosti razvijaju i u okviru svoga poslovanja; „kada ste zaposleni u korporaciji, od vas se očekuje da budete deo `tima` - morate se agresivno boriti da pobijedite drugu korporaciju – ali morate biti i spretni da gazite sopstvene kolege“;
amoralnost - „budući da korporacije nisu ljudska bića, budući da nemaju osjećanja, one nemaju morala ni altruističkih ciljeva“ i zato „bez ustezanja donose odluke u suprotnosti sa ciljevima zajednice ili sa zdravljem životne sredine“; korporacije ne znaju za etiku i moral i zato skrivaju svoju amoralnost;
hijerarhija - korporacije su hijerarhijski, birokratski i centralistički organizovane i imaju „centralnu piramidalnu strukturu sa klasama nadređenih i podređenih“;
brojivost, linearnost i segmentacija – što znači da „korporacije zahtjevaju da se subjektivne informacije prevedu u objektivni oblik, to jest u brojeve“ tako da se „iz procesa donošenja odluka isključuju sve vrijednosti koje se ne mogu brojčano izraziti“; tako na primjer, „subjektivna ili duhovna vrijednost šuma... ne može se kvantitativno izraziti... šume se vrednuju kao `metri drvene građe`; elementi proizvodnje koji predstavljaju opasnost po zdravlje ili blagostanje ljudi – zagađenje, otrovne otpadne i kancerogene materije – prevode se u nevrijednosne objektivne pojmove poput `odnos cijene ili dobiti` ili `nužno zlo`“;
dehumanizacija - kako zbog profita korporacije, objektivizuju okolinu i društvenu zajednicu, jasno je da one objektivizuju i zaposlene; oni su „objektivizirani i dehumanizovani“ jer korporacije „obezličuju“ osobe i ne dopuštaju da osjećanja budu prepreka odlučivanju;
eksploatacija - korporacije ostvaruju profit formulom „profit je jednak razlici između iznosa plaćenog radniku i ekonomske vrijednosti njegovog rada“; vlasnici odvajaju dio vrijednosti kao profit koji „se zasniva na manjem plaćanju“ kako radnika, tako i resursa;
efemernost i pokretljivost - korporacije sasvim lako preseljavaju svoju djelatnost na mjesto koje im odgovara zbog jeftinijih resursa, manjih plata, manjih troškova, manjih poreza i zakona o zaštiti prirode koji nisu strogi i koji se lako mogu „zaobilaziti“;
nesklad sa prirodom – u neprestanoj potrazi za većim profitom, „korporacije uništavaju prirodu“;
homogenizacija - se odnosi na to da korporacije homogenizuju i nameću isti stil i način života i na taj način ostvaruju ogromne profite (Mander, 2003: 315-323).
Tako se pokazuje da je djelovanje transnacionalnih korporacija u suštini totalitarno jer bez gotovo ikakvih ograničenja, one kolonizuju domaće ekonomije, a konti-

nuiranim gubitkom ekonomskog suvereniteta države počinju gubiti i politički suverenitet. Države postaju – *desuverenizovane*.
Ne samo na ekonomskom području, području rada, kao i na socijalnom području, korporacije pokazuju svoju *nehumanost* i *patologiju*.
Veliki problem koji stvaraju korporacije, a iz čega proizlaze mnogi drugi problemi, odnosi se na to da, zahvaljujući visoko razvijenim tehnologijama, korporacije raspolažu konkurentskom prednošću i na taj način ugrožavaju nacionalne države i njihove ekonomije. One manipulišu državama tako što ih ucjenjuju kako bi sebi obezbijedile najjeftinije poreze i najpovoljnije uslove proizvodnje. Bez ograničenja korporacije odlučuju o tome gdje se isplati poslovati, gdje su porezi najmanji, a ekološki propisi gotovo nikakvi.
Ekološki posmatrano, može reći da je u neoliberalnom neoeksploatatorskom kapitalizmu kapital veoma mobilan i sasvim jednostavno dolazi na područja jeftinih resursa, a intenzivna i ekstenzivna eksploatacija resursa brzo dovodi do njihovog iscrpljivanja, devastacije i degradacije prirodne okoline. S obzirom da je utemeljen na surovom instrumenatlizovanom konceptu *programa strukturalnog prilagođavanja* neoliberalizam je doveo do veoma rizičnih ekonomskih, socijalnih i ekoloških posljedica – ekoloških problema zagađenja i devastacije prirodne okoline, kao i povećanja ekonomskog i socijalnog jaza između bogatih i siromašnih.
Ne poštujući u cjelini pravne standarde, propise i zakone, a posebno *ekološke zakone* i *propise*, korporacije se pokazuju kao veliki destruktivni uništavači resursa. Korporacije zaobilaze ekološke propise, i to rade na veoma različite, ali uspješne načine, na primjer, koruptivnim lobiranjem, doniranjem novčanih sredstava političkim partijama i njihovim kleptomanskim i kompradorskim oligarhijama, sofistificiranim medijskim kampanjama. Zato su i uspješne u iscrpljivanju, eksploatisanju i devastiranju resursa nerazvijenih država i naroda. Djelovanje mnogih korporacija se zasniva na gaženju pravnih, etičkih i profesionalnih principa. Ono se zasniva na lažima, prevarama, protekcionizmu, „zaobilaženju“ prava i zakona, korupciji. Zbog jeftinije radne snage i sirovina, nepostojanja zdravstvenog i socijalnog osiguranja radnika, te „labavih“ ekoloških i drugih zakona, korporacije veoma lako prebacuju proizvodnju u nerazvijene, slabo razvijene i siromašnije zemlje. Kada korporacije presele proizvodnju na drugo mjesto, prostori na kojima je proizvodnja bila, liče na ekološke pustinje.
Nisu samo programi moćnih država i njihovih takođe moćnih institucija stvorile samo te, nego i druge oblike nebezbjednosti koje se odnose na osiromašenje država i pogoršanje njihovog ekonomskog, društvenog i ekološkog stanja. Mnogi primjeri pokazuju posljedice „povećane konkuretnosti i deregulacije po prirodnu sredinu“ nerazvijenih zemalja, „zemalja u razvoju“ i „zemalja Trećeg svijeta“ zbog višedecenijske izloženosti „surovim programima Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svjetske banke za strukturalno prilagođavanje“. Veoma izražena potreba za povećanjem produktivnosti proizvodnje je dovela do korištenja ogromnih količina vještačkih đubriva i pesticida koji završavaju u tlu, u rijekama i morima, zagađujući prirodnu sredinu. Na taj način „program strukturalnog prilagođavanja“ izrazito i „nemilosrdno potčinjava sve ekološke, društvene i, zapravo, mo-

ralne obzire maksimiziranju trgovine“ što za posljedicu ima „vrlo ozbiljne“ ekološke posljedice (Goldsmit, 2003: 120-121).

Kako ne poštuju ekološke i druge propise, korporacije često provode *ekološki terorizam* i imaju teroristički odnos prema resursima i siromašnim narodima koji tim resursima raspolažu. Na jedan oblik ekološkog terorizma upozorava Vandana Šiva (Vandana Shiva) govoreći o korporacijskom uništavanju vodnih resursa.

Ona ističe da je voda vjerovatno resurs koji se „najviše zloupotrebljava“. Jedan od tih načina zloupotrebljavanja vode odnosi se na *privatizaciju vode* kao dimenzije „opšte privatizacije života“. Uništavanje šumskih slivova, vodotoka i vodnih resursa, nije ništa drugo nego oblik terorizma. Jer, privatizovanje vododistribucije, „zakidanje siromaha za pristup vodi“, zagađivanje izvora vode i rijeka“ takođe je terorizam. Ekološki posmatrajući „ratove za vodu“, pokazuje se da „teroristi nisu samo oni koji se skrivaju u afganistanskim spiljama“. Oni „se skrivaju u korporacijskim dvoranama za sastanke i iza pravila slobodne trgovine“ Svjetske trgovinske organizacije, Sjevernoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini (NAFTA) i Sveameričkog pojasa slobodne trgovine (FTAA), privatizacijskih uslova Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. Šiva decidno ističe da odbijanjem da potpiše protokol u Kjotu, predsjednik Buš je počinio ekološki terorizam nad zajednicama kojima globalno zagrijavanje „prijeti da ih zbriše s lica zemlje“. U Sjetlu su demonstranti Svjetsku trgovinsku organizaciju nazvali „Svjetskom terorističkom organizacijom“ zato što njena pravila milionima ljudi „uskraćuju *pravo na životni minimum*“. Tako se pokazuje da „pohlepa i prisvajanje tuđeg dijela dragocjenih resursa našega planeta u korijenu su sukoba i sam korijen terorizma“ (Šiva, 2003: 163,164; Shiva, 2006: 14-15).

Poseban i zastrašujući oblik korporacijskog terorizma odnosi se na korporacijsko uništavanje resurse nerazvijenih zemalja tako što tim zemljama prodaju hemijska i često kancerogena sredstva za zaprašivanje koja kontaminiraju i uništavaju zemljišno tlo, riječne tokove i šume, razaraju biološku raznovrsnost od čega životinje i ljudi stradaju.

Veoma ilustrativno o *korporacijskom kriminalu* piše i Gidens (Anthony Giddens). Ističe da kriminolozi posebno ukazuju na korporacijska kriminalna djela i kriminalne radnje kao što su zagađivanje, potpuno pogrešno obilježavanje proizvoda, kršenje zdravstvenih i drugih propisa o bezbjednosti na radnom mjestu, itd. A, „sve veća moć i uticaj velikih korporacija, njihov brz rast i globalni značaj, ukazuju da one utiču na živote ljudi na mnogo načina“. Kada se u obzir uzme to da korporacije proizvode automobile i hranu, onda je jasno da one „imaju ogroman uticaj na prirodnu okolinu i finansijska tržišta, aspekte života koji utiču na sve nas“. Međutim, „velik broj korporacija (se) ne pridržava se zakonskih propisa koji se na njih odnose“. Korporacijski kriminal je široko rasprostranjen. „Na osnovu studija o korporacijskom kriminalu može se uočiti šest tipova kršenja propisa: *administrativno* (administrativni poslovi ili nepridržavanje propisa), u vezi sa *zaštitom čovjekove okoline* (zagađenje, dozvoljavanje je kršenje propisa), *finansijsko* (kršenje propisa o plaćanju poreza, nezakonite isplate), o *radu* (radni uslovi, praksa zapošljavanja), u *proizvodnji* (bezbjednost proizvoda, stavljanje pogrešnih etiketa) i *nelojalna trgovačka praksa* (anti-konkurencija, lažno reklamiranje). Profili žrtava korporacijskog kriminala nisu precizni. Ponekad su žrtve `očigledne`, kao u slučaju

ekoloških katastrofa kakva je ona kada je došlo do izlivanja hemijskih materija iz postrojenja u Bopalu u Indiji, ili u slučaju opasnosti po zdravlje žena koje ugrađuju silikonske umetke za grudi... Međutim, često žrtve korporacijskog kriminala i ne smatraju sebe žrtvama. Jer u slučaju `tradicionalnih` kriminalnih djela udaljenost između žrtve i počinioca mnogo je manja - teško se, naime može desiti da ne uočite da ste opljačkani! U slučaju korporacijskog kriminala, zbog velikih prostornih i vremenskih razdaljina između žrtve i počinioca kriminala, dešava se da ljudi i ne uviđaju da su žrtve, ili, pak ne znaju na koji način da traže naknadu za štetu koju su pretrpjeli. Korporacijski kriminal ne ostavlja iste posljedice na pripadnike različitih klasa u društvu. Na one koji su manje privilegovani zbog drugih oblika socioekonomskih nejednakosti uticaj ove vrste kriminala biće veći. Na primjer, opasnost po zdravlje i bezbjednost na radnom mjestu u najvećoj mjeri je prisutna kod zanimanja koja su slabo plaćena. Mnogi rizici od upotrebe farmaceutskih proizvoda imaju veće posljedice na zdravlje žena nego muškaraca, kao što je, na primer, slučaj sa sredstvima za kontracepciju koja imaju štetna dejstva... Nasilni aspekti korporacijskog kriminala manje su vidljivi nego u slučaju ubistva ili fizičkog napada, ali ponekad mogu izazvati mnogo ozbiljnije posljedice. Na primjer, nepridržavanje propisa u vezi sa izradom novih lekova, bezbjednošću na radnom mjestu, ili zagađenjem životne sredine može izazvati fizička oštećenja ili čak smrt velikog broja ljudi. Broj smrtnih slučajeva na radnim mjestima zbog opasnosti posla daleko prevazilazi broj ubistava, iako je tačne statističke podatke o tome teško dobiti“ (Gidens, 2005: 242-244).

Na jedan poseban i veoma ozbiljan problem vezan za korporacije, ukazuje Noami Klajn (Noami Klein). Ističe korporativnu tendenciju i nastojanje izgradnje *totalitarnog društva*.

Ona ističe da ideal korporacija nije ništa drugo nego stvaranje zatvorenog društva kao „konc-logora“. Korporacijsko društvo bi raspolagalo zaštićenim stvarnim i virteulnim ogradama i prozorima koji bi odvajali ljude od resursa; ljudima bi bilo zabranjeno da koriste „prijeko potrebnu zemlju i vodu“; bilo bi im ograničeno kretanje, ali i zabranjeno da ispoljavaju bilo kakve vidove političkog neslaganja. Iako sve ograde nisu lako primjetljive, ipak one postoje. „Virtualna se ograda uzdiže oko škola u Zambiji kad se, na savjet Svjetske banke, uvede `taks za korisnike` koja stavlja nastavu izvan dosega milijuna ljudi. Ograda se uzdiže oko obiteljske farme u Kanadi kada politika vlade pretvori poljoprivrednu proizvodnju na malo u luksuz kojeg si, u okruženju tvorničkih farmi i drastičnog pada cijena robe, niko ne može priuštiti. Postoji stvarna, makar i nevidljiva ograda koja se uzdiže oko čiste vode u Sowetu, kada zbog privatizacije cijene lete nebu pod oblake, a stanovništvo se prisiljeno okrenuti zagađenim izvorima. A postoji i ograda koja se uzdiže oko same ideje demokracije kad se Argentini kaže da će dobiti zajam Međunarodnog monetarnog fonda samo ako dodatno smanji troškove, privatizuje još resursa i ukine podršku lokalnim granama privrede, sve to usred ekonomske krize koju je upravo takva politika produbila. Ove su ograde, naravno, stare poput kolonijalizma. `Takvi su lihvarski postupci postavili rešetke oko slobodnih naroda` napisao je Eduardo Galeano u *Otvorenim venama Latinske Amerike...* Istovremeno su na udaru neke krajnje neophodne ograde: u navali za privatizacijom, srušene su go-

tovo sve granice koje su nekad postojale između mnogih javnih i privatnih prostora, zadržavajući, primjerice, reklame izvan škola, profiterske interese izvan zdravstva, ili sprečavajući novinske podružnice da djeluju tek kao promotivno sredstvo za druge posjede svojih vlasnika. U svaki je zaštićeni javni prostor izvršena provala, samo da bi ga nakon toga tržište ponovno ogradilo. Još jedna granica od opšteg interesa kojoj prijeti ozbiljna opasnost jest ona koja razdvaja genetski modificirane usjeve od usijeva koji još uvijek nisu prepravljeni. Gigantski su proizvođači sjemena toliko loše osigurali susjedna polja od dolijetanja svojega modificiranog sjemenja, njegovog ukorijenjavanja i unakrsnog oprašivanja, da u mnogim dijelovima svijeta konzumiranje hrane koja nije genetski modificirana više čak nije niti moguće – cijela je zaliha hrane kontaminirana. Čini se da ograde koje štite opće interese sve brže nestaju, dok se one koje ograničavaju naše slobode uporno množe“ (Klein, 2003: 10-11).

Neoliberalna hegemonija se temelji na suspenziji etičkih i ekoloških postulata. Osim toga, uspjeh neoliberalizma nije samo vezan za represivne institucije neoliberalnih država i njihovih globalnih institucija moći, nego i za institucije tzv. „meke moći“.

Neoliberalizam ne bi bio tako uspješan da ne postoje tzv. „svete kongregacije globalizacije“. A, ona je sastavljena od „ogromne većine profesora“ i studenata na ekonomskim fakultetima i univerzitetima, poslovnim školama, konsultantskim firmama. „Pravo srce Svete kongregacije kuca u odsjecima za ekonomiju“, gdje se od sredine sedamdesetih godina XX vijeka, „mogućnost drugačijeg mišljenja polako marginalizovala, čak i ukidala“. Apologete neoliberalizma „zauzimaju uticajne položaje u obrazovanju (univerziteti i mnogobrojni `trustovi mozgova`), u medijima, na sastancima članova upravnih odbora u korporacijama i finansijskim institucijama, u ključnim državnim institucijama (ministarstva finansija, centralne banke)“. Takođe, oni zauzimaju mjesta i u uticajnim institucijama kao što su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, koje dominantno „regulišu globalne finansije i trgovinu“. Tako je, kao „način mišljenja“ i „kao način diskursa“, neoliberalizam „ostvario hegemoniju“ jer je postao „inkorporisan u zdravorazumski način na koji mnogi od nas tumače, žive i razumiju svijet“ (Sol, 2011: 351; Harvi, 2012: 15-16).

Iako razara mnoge države i njihove ekonomije, neoliberalna globalizacija se još uvijek prihvata kao svojevrsna nužnost. Naravno, to ne bi bilo tako da ne postoji “sveta kongregacija“ i „orkestar“ kojem pripadaju intelektualci, ekonomisti, političari i naučnici koji dobro žive od neoliberalizma i zato ga podržavaju i propagiraju.

Neoliberalizam predstavlja ideologiju transnacionalnog kapitala transnacionalne buržoazije koja nastoji da „formira posebno nadnacionalno društvo – svjetsku oligarhiju, koja insistira samo na ekonomskoj efikasnosti i indiferentna je na pravednost, dostojanstvo, socijalnu odgovornost i slično. Istovremeno se ekonomska nauka transformiše od nauke koja odražava nacionalne ekonomske interese u nauku koja odražava interese novih dominantnih subjekata globalizacije – transnacionalnih korporacija“ (Душанић, 2016: 37).

Kao ideologija transnacionalnog kapitala koja se ne temelji na humanim etičkim principima organizovanja društva, neoliberalizam se pokazuje kao nehumana ekonomska i politička doktrina i praksa.

Zahvaljujući široko umreženoj i orkestriranoj mreži „svete kongregacije globalizacije“, neoliberalizam ostvaruje svoju hegemoniju tako što svoj uspjeh temelji na određenim vrijednostima koje počinju preovladavati ekonomijom, politikom i kulturom. I, koje snažno utiču na desuverenizaciju nacionalne države.

DESUVERENIZACIJA

Neoliberalna doktrina je doktrina globalnog imperijalnog osvajanja, i zato insistira na formiranju globalne totalitarne transnacionalne države i institucija preko kojih bi provodila svoju apsolutnu dominaciju. Na taj način, tzv. „nacionalne države“ ili „građanske države“ postaju desuverenizovane i nebezbjedne države.
Poseban problem koji nameće neoliberalna globalizacija preko svojih moćnih institucija se odnosi na desuverenizaciju tzv. nacionalnih država, koje postaju zavisne i nemoćne u odnosu na „nad-nacionalne“ ili „supra-nacionalne“ institucije koje raspolažu sa „nadnacionalnom“ ili „supra-suverenošću“.
Nacionalne države se nalaze u potpunoj *transformaciji* i *desuverenizovane* su.
One su *desuverenizovane* tako što ne mogu da kontrolišu ne samo svoju ekonomiju, nego i građane. „Nacionalna država izgubila je svoju moć. Globalizacija trgovine i financija radikalno je reducirala sposobnost država da kontroliraju svoje ekonomije. Moderne elektronske tehnologije komunikacije radikalno su reducirale sposobnost država da kontroliraju svoje građane. Države postaju sve više podređene nadnacionalnim centrima...“ (Bruce, 2005: 80-81).
Nerazvijene zemlje, zemlje u razvoju i uopšte nemoćne zemlje i države, teško mogu da spriječe ograničavanje svoje suverenosti. Njihova potreba za pozajmicama i kreditima od strane moćnih globalnih finansijskih institucija najčešće je uslovljavana određenim institucionalnim promjenama. Na taj način se gubi suverenost i ulazi u prostore zavisnosti.
U globalizaciji su države postale nemoćne, i zato dolazi do „kraja suverenosti“ vestfalske države. „Ubrzani porast transplanetarne povezanosti... podstakao je nekoliko značajnih promjena u karakteru države. Jedna promjena, kraj suverenosti u njenom vestfalskom utjelovljenju... Pod uticajem savremene globalizacije, države su postale manje čvrste u odbrani teritorijalne odbrambene linije svojih `unutrašnjih` (`insajdera`) protiv njihovih `spoljnih` (`autsajdera`). Države više nisu jasno podupirale `unutrašnje` interese nasuprot onima koje su zastupali stranci. Umjesto toga, države u globalnijem svijetu teže da postanu bojišta saradnje i konkurencije između složenih grupa nacionalnih i transnacionalnih igrača“ (Šolte, 2009: 192, 193).
Nalazeći se u potpunoj *transformaciji* može se reći da su države desuverenizovane. Desuverenizacija države se ne manifestuje samo na ekonomskom području, već i na političkom, vojnom, kulturnom i drugom području.
Desuverenizovana država nije *država bezbjednosti*, ona je - *ne bezbjedna država*. Neoliberalna desuverenizovana država ne može obezbijediti svojim građanima ni socijalnu bezbjednost.

U savremenim globalizacijskim procesima i odnosima i uticajima naddržavnih institucija moći, država je još uvijek značajna društvena institucija, ali je, u okviru famoznog *neoliberalnog novog svjetskog poretka*, a posebno zahvaljujući izrazitom neokolonijalnom i neoeksploatatorskom imperativnom pritisku totalitarnih globalnih institucija moći, ona desuverenizovana. Država nikako više nije „ekskluzivni" gospodar teritorije na kojoj se rasprostire njena vlast, i više ne može obezbijediti bezbjednost građana, niti može obezbijediti njihovu socijalnu zaštitu. A, problemi *identiteta* i *kulture* u procesu globalizacije, kao i rizici od isticanja *prava na samoopredjeljenje* ugroženih etničkih, kulturnih i religijskih zajednica, sve više ugrožavaju ionako već ugroženu globalnu i lokalnu bezbjednost.

ZAKLJUČAK

Istorija kapitalizma nije samo istorija kapitalističke eksploatacije, imperijalizma i kolonijalizma, nego je i istorija proizvodnje načina realizacije savremene neoksploatacije i neoimperijalizma. Jedan od takvih načina odnosi se na neoliberalnu ekonomsku i političku doktrinu i praksu.

Neoliberalizam je izrazito totalitarna ekonomska i politička doktrina i praksa. Preko svojih „programa" - *Programa strukturalnog prilagođavanja* i *Vašingtonskog konsenzusa* - globalne neoliberalne institucije finansijske moći nameću imperativne mjere siromašnim državama, kojima su potrebni krediti i koje su prinuđene da ih pod potpuno nepovoljnim uslovima uzimaju. Te mjere (privatizacije, smanjenja poreskih stopa, liberalizacije trgovinskih tokova i stranih ulaganja, deregulacije, finansijske redukcije plata i izdataka za tzv. „društvene djelatnosti") predstavljaju mantru neoliberalne „ideologije" koja se tim zemljama nameće a koje dovode do njihovog siromaštva, te ekonomske i socijalne destrukcije i propasti. Uz kontrolu nacionalnih ekonomija nadovezuje se i njihovo disciplinovanje i komandovanje od strane neoliberalnih institucija finansijske moći. Desuverenizujući države, ugrožavajući njihovo postojanje i ugrožavajući ljudsko pravo na slobodan, dostojanstven i autonoman život, neoliberalizam se zaista manifestuje u obliku totalitarizma i novog fašizma.

LITERATURA

Bruce, S. (2005). *Sociologija,* Sarajevo: Šahinpašić.
Čomski, N. (2017a). *O anarhizmu*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
Čomski, N. (2017b). *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*, Novi Sad: Akademska knjiga.
Fridman, M. (2012). *Kapitalizam i sloboda*, Beograd: Službeni glasnik.
Friedman, L. T. (2003). *Lexus i maslina*, Zagreb: Izvori.
Gidens, E. (2005). *Sociologija,* Beograd: Ekonomski fakultet.
Goldsmit, E. (2003). „Globalna trgovina i životna sredina", u: *Globalizacija: argumenti protiv*, (Priredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
Harvi, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma,* Novi Sad: Mediterran Publishing.

Hejvud, E. (2004). *Politika,* Beograd: CLIO.
Internet izvor:
Klark, T. (2003). „Mehanizmi vladavine korporacija“, u: *Globalizacija – argumenti protiv* (Priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
Klein, N. (2003). *Ograde i prozori: dopisi s linija fronte spora o globalizaciji,* Zagreb: V. B. Z.
Klein, N. (2008). *Doktrina šoka (uspon kapitalizma katastrofe)*, Zagreb: Grafički Zavod Hrvatske.
Kovačević, B. (2019). *Neoliberalna hegemonija,* Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
Kovačević, B. (2020). *Totalitarizam*, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, Banja Luka.
Mander, Dž. (2003). „Pravila korporacijskog ponašanja“, u: *Globalizacija – argumenti protiv* (Priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
Shiva, V. (2006). *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit,* Zagreb: D. A. F.
Sol, R. Dž. (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta,* Beograd: Arhipelag.
Šiva, V. (2003). „Svet na ivici“, u: *Na ivici – Živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili Entoni Gidens i Vil Haton), Beograd: Plato.
Šolte, A. J. (2009). *Globalizacija: kritički uvod*, Podgorica: CID.
www.vaseljenska.com/ekonomija/josef-stiglic-kako-je-mmf-unistavao-drzave/ (04. 01 2016).
Душанић, Б. Ј. (2016). *Економија постмодерне*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 15-16 (2023), 37-45

Prof.dr Edis Bajić
Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku[1]

Dr.sc. Pero Dunjić[2]
Pomoćnik ministra pravde Republike Srpske

UDK: 316.356.2:343.91-053.6

Pregledni rad

PORODICA KAO KRIMINOGENI FAKTOR U RAZVOJU MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

THE FAMILY AS A CRIMINOGENIC FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF JUVENILE CRIME

APSTRACT

Etiologija maloljetničke delinkvencije sagledava se kroz prizmu etiologije kriminaliteta uopšte. S tim u vezi etiologiju maloljetničke delinkvencije moguće je objasniti samo povezanim djelovanjem faktora socijalne sredine i individualnih karakteristika maloljetnika, odnosno faktora vezanih za ličnost maloljetnika. Velika važnost u socijalizaciji djece u stručnoj literaturi se pridaje upravo porodici i njenoj funkcionalnosti. Stoga, porodica sa jedne strane može da bude pozitivan faktor u pravilnoj socijalizaciji djeteta, a sa druge strane da bude negativan faktor koji dovodi do pojave delinkventnog ponašanja njenih najmlađih članova. Upravo i cilj ovoga rada jeste da se ukaže na sve negativne efekte koje porodica kao kriminogeni faktor može doprinjeti u razvoju delinkventnog ponašanja kod adolescenata.

Ključne riječi: porodica, kriminogeni faktor, maloljetnička delinkvencija, disfunkcionalnost.

ABSTRACT

The etiology of juvenile delinquency is viewed through the prism of the etiology of criminality in general. In this regard, the etiology of juvenile delinquency can only be explained by the combined action of factors of the social environment and individual characteristics of the juvenile, that is, factors related to the personality of the juvenile. Great importance in the socialization of children in professional literature is given to the family and its functionality. Therefore, on the one hand, the family can be a positive factor in the proper socialization of the child, and on the other hand, it can be a negative factor that leads to delinquent behavior in its youngest members. The goal of this paper is to point out all the negative effects that the family as a criminogenic factor can contribute to the development of delinquent behavior in adolescents.

Key words: family, criminogenic factor, juvenile delinquency, dysfunctionality.

[1] edisbajic1@gmail.com
[2] p.dunjic@mpr.vladars.net

UVOD

Problem maloljetničkog prestupništva uvijek je bio u fokusu svakog savremenog društva, a posebno normativnih akata koje se odnose na krivičnu odgovornost maloljetnih počinilaca krivičnih djela. Iako smo u poslednje dvije decenije usvojili i implementirali niz normativnih i zakonskih akata koje se bave problemom maloljetničkog prestupništva počev od Strategija protiv maloljetničkog prestupništva u BiH do niza pravilnika i priručnika za rad na prevenciji i resocijalizaciji prestupnika namjenjene prvenstveno pomažućim profesijama i dalje se suočavamo sa djecom koja su odabrala put kriminala, nasilja, sa željom da bez znanja, truda, poštovanja sistema vrijednosti društva u kome žive dođu preko noći do cilja, slave, novca, spasa od problema i drugih poteškoća s kojima se svakodnevno susreću (Macanović, 2021).
Iz ugla kriminologije često se bavimo analizom brojki koje su često ne tačne zbog uvijek prisutne „tamne brojke“ počinjenih krivičnih djela od strane maloljetnika koja se često nikad ne rasvijetle. O tome govori i Zvonarević: „mnogi smatraju da je poznati dio kriminalnih dijela i učinilaca samo vrlo mali postotak onoga što se stvarno dogodilo i ističu da je taj poznati broj samo vrh „ledenog brijega“ koji krije „ispod vode“ onu ogromnu masu koja čini njegov veći dio“ (Zvonarević, 1976: 748).

Maloljetničko prestupništvo kao društveni fenomen, predmet je interesovanja brojnih naučnih disciplina kao što su: pravo, viktimologija, sociologija, kriminologija, socijalni rad, socijalna pedagogija, psihologija itd. Stoga se i u stručnoj literaturi koja se bavi problemima maloljetničke delinkvencije koriste razni sinonimi kojima se sa jedne strane želi izbjeći stigmatizacija, a da se sa druge strane ukaže da se radi o poremećaju u ponašanju mladih. Tako se koriste termini kao što su maloljetnička delinkvencija, kriminalitet mladih, maloljetnički kriminalitet, maloljetničko prestupništvo, vaspitna zapuštenost, djeca u sukob sa zakonom itd. U međunarodnim instrumentima iz oblasti rada sa djecom u sukobu sa zakonom najšire je prisutan termin maloljetni prestupnik. Termin maloljetničko prestupništvo najprihvatljiviji je i u smislu smanjenja stigmatizacije maloljetnih prestupnika (Macanović, 2021).

Ova terminologija proizašla je iz međunarodnih dokumenata novijeg datuma, kao što su Evropska pravila o društvenim sankcijama i mjerama za sprovođenje maloljetničkog krivičnog pravosuđa, tzv. Bečka pravila iz 1997. godine, Preporuka (2003) Vijeća Evrope državama članicama o novim načinima tretiranja maloljetničkog prestupništva i o ulozi maloljetničkog pravosuđa uopće iz 2003. godine i drugi, koji su ponovno ukazali na važnost poštovanja vodećih principa u postupanju prema maloljetnicima normiranih Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima djeteta iz 1989. godine, kao što su najbolji interes djeteta, zabrana diskriminacije djeteta, poštovanje prava djeteta na život, opstanak i razvoj i poštovanje djetetovog mišljenja, te njihovo oživotvorenje u kontekstu savremenog razvoja maloljet-

ničkog pravosuđa. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloljetničko pravosuđe (1985) u članu 2.2 daje definiciju da je maloljetni prestupnik dijete ili mlada osoba za koju se tvrdi da je izvršila ili za koju je utvrđeno da je izvršila prestup.

FENOMENOLOGIJA MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

U BiH maloljetničko krivično pravosuđe takođe koristi termin maloljetni prestupnik, ali pored toga koristi i termine maloljetni učinilac krivičnog djela i maloljetnik u sukobu sa zakonom kojim označava izraze koji se odnose na maloljetnika bez obzira na to da li je on osumnjičen, optužen ili osuđen za krivično djelo (Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 13/10., član 12.). Bez obzira na prihvaćenost termina maloljetni prestupnik, još uvijek se u mnogim radovima i naučnim monografijama, dnevnoj štampi i drugim publikacijama upotrebljava termin maloljetni delinkvent, kao i termin maloljetnička delinkvencija. Tako da ćemo i u ovoj naučnoj monografiji često koristiti navedene termine zbog potrebe analize iskustava, istraživanja i tumačenja samog pojma od strane autora koji su se bavili ovim problemom i upotrebljavali i precizirali definicije u ovom obliku.

Potreba za određivanjem pojma maloljetničke delinkvencije nastaje prije svega zbog potrebe da se pojmovno i terminološki označe izvjesne fenomenološke razlike između maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta odraslih, ali i zbog izmjenjenog i drugačijeg krivičnopravnog statusa maloljetnika u odnosu na punoljetne učinioce krivičnih dijela (Soković, 2012). Sam termin delinkvencija ima korijen u latinskoj riječi delictum, koji označava krivično djelo, zločin, odnosno riječ delinkvent (lat. delinquere - pogriješiti) što znači počinitelj krivičnog djela, krivac, zločinac, prestupnik (Klaić, 1983).

U stručnoj literature koja se bavi fenomenom maloljetničke delinkvencije postoje brojne razlike u shvatanju sadržine pojma maloljetničke delinkvencije. Maloljetnička delinkvencija podrazumijeva sva ponašanja mladih koja su u postojećim kaznenim kodeksima određena kao kaznena djela. Iako ima niz zajedničkih obilježja sa kriminalitetom punoljetnih osoba, kriminalitet mladih ima i svoje specifičnosti koje proističu iz njihovih biopsiholoških, sociološkim i pravnih karakteristika. Tako je delinkventno ponašanje mladih primjereno njihovom uzrastu (npr. krađa čokolada, igračaka i sl.). Što je adolescent stariji, delinkventno ponašanje postaje stil života, koji kod njega stvara osjećaj društvene važnosti i samopoštovanja, a u samom delinkventnom činu vide “herojsko djelo i avanturu”, za razliku od odraslih delinkvenata (Horvat, 2008: 77).

Maloljetničku delinkvenciju predstavljaju svi oblici nepoželjnog ponašanja mladih koji su u suprotnosti sa društvenim, moralnim i zakonskim normama i običajima, te kao takvo ukazuje i na poremećeni sistem vrijednosti kod mladih.“Maloljetničko

prestupništvo se definiše i kao svako ponašanje pojedinca ili grupe mladih koje je protivdruštveno i neprihvatljivo – kojim se krše pravila ili norme društva, kada je društveno vidljivo i izaziva spontano ili organizovano društveno reagovanje u namjeri da se zaštite dobra i vrijednosti i sami akteri takvog ponašanja" (Jašović, 1983: 8).

Pojam delinkvencije mnogi autori uglavnom razgraničavaju na šire i uže shvatanje: Prema širem shvatanju, maloljetničku delinkvenciju čine svi oblici devijantnog ponašanja, do onih inkriminiranih u zakonodavstvu. Pored kršenja krivičnih i drugih pravnih normi, delinkvencija ili prestupništvo obuhvata i ponašanja suprotna moralnim normama u jednom društvu. Po užem shvatanju, pojam maloljetničke delinkvencije ili omladinskog kriminaliteta obuhvata sva ona ponašanja maloljetnika koja su, kao i za punoljetne osobe, inkriminirana u krivičnom zakonu kao krivična djela (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 2003, 178). Milutinović (1985) takođe ističe uže i šire shvatanje maloljetničke delinkvencije. Šire shvatanje maloljetničke delinkvencije podrazumijeva sve oblike devijacija koje se javljaju u ponašanju mladih, dok je uže shvatanje drugačije i oslanja se na postojeće normativne sisteme, odnosno na ona ponašanja koja su inkriminisana u važećim krivičnim kodeksima, koja predstavljaju krivično djelo, kao i u slučaju kada ih izvrše odrasla lica. "Postoji i savremeno shvatanje prema kojem se maloljetničko prestupništvo može definisati kao sociološko-kriminološko poimanje pojave prestupništva mladih. Znači, pojam prestupništva podrazumijeva, pored kršenja krivičnopravnih normi i ponašanja maloljetnika koja određena socio-kulturna sredina smatra negativnim. To su ona ponašanja koja pored odudaranja od zakonskih normi, odudaraju i od moralnih normi konkretnog društva u kojem se nalazi i koje ga okružuju, a koje kod istih izaziva određenu reakciju na takve pojavne oblike u cilju zaštite društvenog dobra, kao i samog pojedinca" (Duranović, Suljagić, Ćosić, Begić, Pačariz, 2016:29).

U literaturi se, međutim, pod maloljetničkom delinkvencijom podrazumijeva velik broj različitih ponašanja maloljetnika od neprilagođenog do kriminalnog (Bošković, 2006). Maloljetnička delinkvencija jeste složen fenomen pa je stoga skoro nemoguće dati jednu cjelovitu definiciju pojma maloljetničke delinkvencije koja bi bila sveobuhvatna i opšte prihvaćena. To je pojam koji je uslovljen djelovanjem niza društvenih uslova i uticaja koji su kroz vrijeme jako promjenjivi i koji utiču kako na etiologiju, tako i na fenomenologiju prestupničkog ponašanja mladih (Macanović, 2021).

PORODICA I MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Pored pozitivnih uticaja porodice na razvoj i formiranje ličnosti djeteta, ona može imati, i sasvim drugačiji, negativan i destruktivan uticaj na razvoj maloljetnika. Ukoliko je funkcija porodice narušena, efekat na djete može biti negativan i može uticati na pojavu devijantnosti. Prema nekim autorima, devijantnost, odnosno

devijantno ponašanje je simptom poremećenih porodičnih odnosa i neadekvatnog roditeljstva (Jugović, 2011: 399). Mnogi istraživači, kod nas i u svjetu, bavili su se ispitivanjem uticaja porodičnih faktora na nastanak delinkvencije mladih (Bošković, 2010; Ljubičić, 2014: Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić, 2018; Vasiljević – Prodanović, 2016; Zloković, 2014), imajući u vidu da porodica predstavlja psihosocijalni milje koji prelama društvene vrijednosti.

Uzroke delinkventnog ponašanja mladih treba prvenstveno tražiti tamo gdje bi oni trebali biti i najsigurniji, u porodici. Međutim porodica je u svim svojim sferama doživjela niz destrukcija koje su prouzrokovale i narušavanje njene funkcije. Nepotpune porodice, u kojima jedan roditelj preuzima funkciju onog drugog, nezaposlenost, siromaštvo, marginalizacija, socijalna isključenost, sve su to razlozi koji utiču na dezorganizaciju porodice, što se reflektuje i na ponašanje djece (Milić, 2001). Iako postoji brojni egzogeni i endogeni faktori koji utiču na delinkventno ponašanje djece i mladih mi ćemo se bazirati samo na porodicu kao jedan od ključnih faktora i uzroka takvog ponašanja. Bez obzira što smo se opredjelili da prikažemo uticaj porodice svakako ne treba umanjiti značaj i ulogu ostalih egzogenih i endogenih faktora (socioekonomski status, uticaj vršnjaka, sredine u kojoj maloljetnik odrasta, uticaj medija, škole, načina organizacije slobodnog vremena, uticaj ulice. struktura ličnosti, kognitivne sposobnosti i dr.) (Macanović, 2021).

Uticaj porodice na delinkventno ponašanje mladih je bio predmet interesovanja brojnih kriminologa počev od najranijeg perioda razvoja ove nauke. Lombrozo je smatrao da je ovaj faktor znatan, pored faktora nasleđivanja, te da je među kriminalcima veliki broj djece poročnih roditelja, vanbračne dece i siročadi (Macanović, 2019). Kada je u pitanju uloga porodice u proučavanju fenomena maloljetničke delinkvencije najviše se baziramo na sociološke teorije. Sa stanovišta sociooloških teorija devijantnost je reakcija normalnih ljudi na njihovu društvenu situaciju, a ne izraz nekog genetskog koda ili abnormalnog svojstva ličnosti (Milosavljević, 2004: 31). Kao što im i samo ime govori, sociološke teorije uzroke kriminaliteta maloljetnika pronalaze u negativnom djelovanju prevashodno društvenih faktora. Objašnjenje devijantnosti najčešće traže u socijalnom sistemu, njegovoj strukturi, ekonomskom položaju i kulturnim varijacijama. Svim sociološkim teorijama (teorija anomije, diferencijalne asocijacije i identifikacije, teorija delinkventnih subkultura, socijalne kontrole, teorija etikete i dr.) zajedničko je da kriminal i maloljetničku delinkvenciju posmatraju kao pojavu koja je društveno uslovljena, a one koji čine krivična djela kao psiho-tjelesno zdrave ljude koji su počinili krivično djelo zbog djelovanja društveno nepovoljnih činilaca (Macanović, 2021).

Delinkvencija i kriminalitet povezani su sa lošim uslovima života određene skupine ljudi u društvu, kao što su siromaštvo, loši uslovi stanovanja, nezaposlenost, nizak stepen obrazovanja članova porodice i disfunkcionalnost porodice (Martinjak, Odeljan, 2016). Takođe, djeca i mladi su populacija koja su posebno izložena različitim oblicima manipulacije. Posljedice po djecu otežavaju i onemogućavaju nji-

hov zdrav razvoj i usvajanje socijalno prihvatljivog ponašanja (Zloković, Čekolj, 2018:57).

Prema novijoj sociološkoj literaturi u zemljama anglosaksonskog pravnog sistema sagledavanje fenomena "razorenog doma" i disfunkcionalnosti porodice je nezaobilazno u proučavanju fenomena maloljetničke delinkvencije. Klinard (M.B.Clinard) koji je jedan od predstavnika ovog shvatanja je mišljenja da je porodica kao institucija pretrpjela veliku društvenu promjenu, što je imalo za posljedicu promjene važnosti njene uloge u društvu. Moderno djete prolazi kroz proces socijalizacije sve više pripadajući drugim društvenim grupama, kao što su škola i ulična banda. Klinard ističe da oslabljenost rodbinskih veza, kao i uposlenost majke izvan kuće, čine da djete u gradu provodi sve manje vremena sa članovima svoje porodice. Ovaj autor zastupa stav da porodica više ne igra odlučujuću idealizovanu ulogu primarnog faktora, koji će ohrabiti ili pak spriječiti maloljetničku delinkvenciju. Međutim, delinkventni obrasci ponašanja se mogu razviti neposredno u porodici (Clinard 1968, vidi u Mirić, 2014: 173).

Povezanost strukture porodice i maloljetničke delinkvencije je dokumentovana u brojnim studijama koje ukazuju da promjene porodične strukture, posebno razvod braka, predstavljaju značajan faktor rizika kriminaliteta kod adolescenata (Bošković, 2010). Prema Killenu (2001), bez obzira na strukturu porodice, u nepovoljnim društvenim okolnostima, opterećeni borbom za egzistenciju, roditelji često nisu u stanju da obavljaju svoju roditeljsku ulogu što može dovesti do različitih poremećaja u ponašanju djece i mladih. Brojni autori su proučavali doprinos pojedinih faktora porodičnog konteksta nastanku devijantnog ponašanja kod dece. U takvim istraživanjima je uočeno da su faktori na nivou porodice koji neposredno doprinose učvršćivanju agresije i pojavi devijantnog ponašanja dece: nerazumjevanje i česte svađe roditelja, nasilje u porodici, nedostatak komunikacije u porodici, kruta disciplina, nepotpunost porodice, loš socioekonomski status, izolovanost porodice od okruženja, nedostatak roditeljskog nadzora, nedostatak socijalne podrške od strane roditelja, pozitivan stav roditelja prema nasilju, i sl. (Macanović, 2021).

Brojni su razlozi zbog kojih porodice postaju strukturalno narušene, a promjena u strukturi dovodi i do niza promjena u funkcionisanju porodice. Najčešća porodica, kada je struktura u pitanju, koja se dovodi u vezu sa delinkventnim ponašanjem mladih, je jednoroditeljska porodica.
Ono što je istraživanjima utvrđeno jeste da se u jednoroditeljskim porodicama javlja pojava kriminaliteta češće, nego što je to slučaj sa porodicama u kojima su prisutna oba roditelja. Objašnjenje za to mnogi stručnjaci pokušavaju naći u činjenici da jedan roditelj može manje efikasno voditi nadzor nad ponašanjem svoje djece, i manje efikasno može organizovati njihovo slobodno vrijeme, nego što to čine oba roditelja istovremeno. Adolescenti iz porodica koje karakteriše nedostatak reda i discipline su četiri puta više izloženi riziku da će se delinkventno ponašati kao odrasli nego djeca iz strukturisanih porodica (Hoeve, 2007). Međutim, nije dokazano da se jednoroditeljska porodica može označiti kao uzročnik kriminalnog ponašanja.

Jedan od izuzetno teških problema koji izaziva čitav niz poremećaja u porodici povezan je sa ekonomskim i društvenim položajem porodice. Mnogobrojni faktori koji su uticali na ekonomske poremećaje u društvu određivali su i integritet porodice. Zaposlenost i nezaposlenost članova porodice jedan je od njih. Za egzistenciju nije dovoljno da je jedno zaposleno, čak ni dvoje. U mnogim porodicama egzistencija se obezbjeđuje dodatnim poslovima pa i mahinacijama („siva ekonomija“ i slično), ali bez obzira na to činjenica je da radna zaposlenost članova porodice teško obezbjeđuje njenu egzistenciju. Ekonomska kriza samo je pojačala probleme jer je onemogućila zapošljavanje članova porodice te se, došlo u situaciju, da je neophodno da nekoliko članova porodice radi kako bi se onemogućio pad životnog standarda. Ali, nemogućnost zapošljavanja, uticala je ne samo na pad životnog standarda, nego i na pad kvaliteta života u njoj. Ekonomske krize i privredne depresije karakteristične su za zemlje u procesu tranzicije, a među njima su i države nastale raspadom Jugoslavije. Teške ekonomske prilike utiču i na opštu socijalnu atmosferu, porast siromaštva, nezaposlenost, umanjuje solidarnost, razaraju socijalnu koheziju i normativni sistem (Macanović, 2021).

Materijalna situacija u porodici ima značajnu ulogu kada je u pitanju zdravo odrastanje djece i njihova socijalizacija. U istraživanju relacije između socioekonomskog statusa porodice i poremećaja u ponašanju M. Singer i Lj.Mikšaj - Todorović navode da maloljetnici s vrlo izraženim sociopatološkim ponašanjem u obliku skitnje, bježanja od kuće i druženja sa asocijalnim osobama, a djelimično i kriminalnim u smislu recidivizma, potiču iz porodica s vrlo slabim ekonomskim statusom (Singer, Mikšaj – Todorović, 1993).

Koliko je važan uticaj porodičnih odnosa na razvoj negativnih oblika ponašanja djece isticali su brojni autori (Bošković, 2010; Macanović, 2021; Milić, 2001) koji su utvrdili da su loša i neiskrena komunikacija, stalna kritika djece i drugi oblici ponašanja unutar porodice povezani su sa socijalno neprilagođenim oblicima ponašanja posebno kod adolescenata i njihovog ispoljavanja agresivnog ponašanja. Sva ova istraživanja ukazuju koliko materijalne prilike, odnos između članova porodice, struktura i disfunkcionalnost porodice u kojoj djeca odrastaju mogu biti uzrok njihovog devijantnog ponašanja.

ZAKLJUČAK

Porodica kao kriminogeni faktor ima kroz svoju disfunkcionalnost često negativan uticaj na razvoj i formiranje ličnosti djeteta. Brojni su primjeri gdje djeca odrastaju u disfunkcionalnim porodicama koje nemaju dovoljno kapaciteta da se izbore sa problemima bilo materijalne prirode ili da se radi o narušenoj komunikaciji i nasilju unutar porodice. Takve porodice su pogodno tlo za razvoj delinkventnog ponašanja i često ključni uzrok u usmjeravanje djece ka kriminalnim radnjama. Upravo i

kroz ovaj rad željeli smo ukazati koji to porodični odnosi i uslovi mogu biti rizični faktori kod pojave delinkventnog ponašanja. Zato je veoma važno zdravo odrastanje djece u zdravim uslovima i porodičnim odnosima, jer su to najefikasniji protektivni faktori koji utiču na sprečavanje bilo kakvih devijantnih pojava kod djece i mladih. Društvo svoju disfunkcionalnost često reflektuje i na uslove odrastanja mladih, te je neophodno preduzeti sve da se sistem vrijednosti održi i prihvati kako ne bi došlo do anomije i narušavanja sistema vrijednosti koji može biti jedan od važnih kriminogenih faktora u razvoju maloljetničkog prestupništva.

LITERATURA

1. Bošković, M. (2006). Kriminologija. Novi Sad: Pravni fakultet.
2. Bošković, M. (2010) Porodični faktori kriminaliteta i porodično nasilje, U Zborniku radova Pravnog fakulteta, 44(3), 117-140.
3. Duranović, M., Suljagić, S., Ćosić, J., Begić, A., Pačariz, S. (2016). Zaštita i postupanje sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Sarajevo: Ministarstvo pravde Federacije Bosne i Hercegovine.
4. Horvat, V. (2008). Tretman maloljetnih zatvorenika i zatvorenika ženskog pola. U: Edukacija i psihološka podrška kao osnova prevencije torture u kaznenopopravnim zavodima (str. 71 – 82). Sarajevo: CTV Sarajevo.
5. Jašović, Ž. (1983). Kriminologija maloljetničke delikvencije. Beograd: Naučna knjiga.
6. Jugović, A. (2011). Socio-kulturni kontekst kriminaliteta maloletnika u Srbiji. Teme, 35(2), 385-402.
7. Klaić, B. (1987). Riječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske.
8. Konstantinović-Vilić, S. i Nikolić-Ristanović, V. (2003). Kriminologija. Niš, Centar za publikaciju Pravnog fakulteta u Nišu.
9. Ljubičić, M. (2014). Funkcionalnost jednoroditeljskih porodica. U: S. Tomanović, M. Ljubičić, D. Stanojević. Jednoroditeljske porodice u Srbiji – sociološka studija. str. 155 – 174. Beograd: Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beograd.
10. Macanović, N. (2021). Resocijalizacija maloljetnih prestupnika. Banja Luka: Centar modernih znanja.
11. Macanović, N., & Dujaković, D. (2019). Stanje maloljetničke delinkvencije na području opštine Derventa. Beogradska defektološka škola, 25(1), 47–69.
12. Milić, A. (2001): Sociologija porodice (kritike i izazovi). Beograd: Čigoja štampa.
13. Milosavljević, B. (2004). Socijalna patologija i društvo. Univerzitet u Banja Luci – Filozofski fakultet.
14. Milutinović, M. (1985). Kriminologija. Beograd: Savremena administracija.
15. Singer, M. i Mikšaj – Todorović, LJ. (1993). Delikvencija mladih. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
16. Soković, S., (2012). Osnovne karakteristike i izvršenja krivičnih sankcija koje se izriču maloljetnicima, Revija za kriminologiju i krivično pravo, 1-2/12.

17. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/10, 117/11, 98/13 i 44/16.
18. Zakon o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 13/10 i 63/13).
19. Zloković, J. (2014). Obiteljski diskurs u kontekstu nasilja maloljetne djece nad roditeljima. Univerzitet u Rijeci - Filozofski fakultet.
20. Zloković, J., Čekalj, N. (2018). Osnaživanje obitelji. Rijeka: Filozofski fakultet.
21. Zvonarević, M. (1976). Socijalna pedagogija. Zagreb: Školska knjiga.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9, No. 15-16 (2023), 47-53

Nada Šakotić
Ivan Mitrović

UDK: 343.91-053.6

Pregledni rad

PRIMJENA KONCEPTA RESTORATIVNE PRAVDE

APPLICATION OF THE CONCEPT OF RESTORATIVE JUSTICE

APSTRACT

Dugo primjenjivani tradicionalni retributivni sistem pravde, koji je smatrao da država sankciom treba da kazni učinioca krivičnog djela i da sankcija sama po sebi odvraća počinioca od daljeg činjenja djela, tokom svog trajanja pokazao je niz manjkavosti. Prije svega, krivične sankcije izrečene prema maloljetniku ne mogu biti adekvatna i dovoljna kompenzacija za sve što je propušteno u vaspitanju i odrastanju maloljetnika i zato se one primjenjuju samo kao poslednje sredstvo u sprečavanju i suzbijanju kriminaliteta radi vraćanja maloljetnika na pravi put. Krivični pravosudni sistem se koristi kao zamjena za slab ili čak nepostojeći sistem za zaštitu djece, a zatvorske kazne i recidivizam postaju obrazac za djecu koja su ostavljena sa veoma malo mogućnosti da ponovo oblikuju svoju budućnost (Santos, 2013). U radu će biti predstavljen model restorativne pravde kao "nov" model u kažnajavnju maloljetnih počinilaca krivičnih djela.

Ključne riječi: maloljetnička delikvencija, adolescencija, maloljetničko pravosuđe, retributivna pravda, restorativna pravda.

ABSTRACT

The long-used traditional retributive system of justice, which considered that the state should punish the perpetrator of the crime with a sanction and that the sanction in itself deters the perpetrator from further committing the crime, showed a number of shortcomings during its duration. First of all, criminal sanctions imposed on minors cannot be adequate and sufficient compensation for everything that was missed in the education and upbringing of minors, and that is why they are applied only as a last resort in preventing and suppressing crime in order to return minors to the right path. The criminal justice system is used as a substitute for a weak or even non-existent child protection system, and imprisonment and recidivism become the pattern for children who are left with very little opportunity to reshape their future (Santos, 2013). The paper will present the model of restorative justice as a "new" model in the punishment of juvenile perpetrators of criminal offenses.

Key words: juvenile delinquency, adolescence, juvenile justice, retributive justice, restorative justice.

UVOD

Kako navodi Tulumović (2014) „kritikama tradicionalnog krivičnog prava i krivičnopravnog sistema 70'tih godina prošlog vijeka pojavio se koncept „restorativna pravda"" koji nije bio usmjeren na to koji zakon je prekršen i ko ga prekršio i kako sankcionisati krivca, već na postupke, procese i mjere koje vode popravljanju šte-

te koja je nastala učinjenim djelom i odnosa narušenih tim djelom. Bilo je očigledno potrebno da se maloljetni prestupnik što više udalji od krivičnog pravosuđa čime bi se zaštitio od njegovih štetnih uticaja i to je upravo i učinjeno primjenom diverzionih modela (restorativna pravda) koji su ustvari alternativna tradicionalnom krivičnom sistemu i krivičnom postupku i gdje se alternativnim pristupom postiže druga svrha – restauracija i reparacija, umesto kažnjavanja. Novim modelom se ostvaruje mogućnost da se na maloljetnika utiče i nekim cjelishodnijim mjerama koje ne bi bile represivne i ne bi dovodile do njegove stigmatizacije krivičnom osudom. Primjena tog modela je moguća do nivoa u kojem se obezbjeđuje humanizacija sistema krivičnih sankcija i otklanjanje krivične procedure u slučajevima bagatelnog, kao i srednjeg kriminaliteta koji je procentualno najzastupljeniji u odnosu na cjelokupan kriminalitet koji vrše maloljetnici (Stevanović, 1995).
Ogromna je razlika između ove dvije vrste sankcija koje su predviđene za maloljetnike, jer jedna (restorativna pravda) ima za cilj vaspitanje, prevaspitanje i pravilno usmjerenje, dok druga predstavlja pojačan uticaj na maloljetnog učinioca djela ali i na druge da ne vrše krivična djela (Kokolj, 1995).
Upravo je predmet ovog rada restorativna pravda kao koncept, odnosno kao potencijalni odgovor zajednice na kriminal maloljetnika, dok je cilj rada da se ispita kako se ovaj koncept razvio, na kom nivou se nalazi primjena koncepta restorativne pravde i kakav je smisao njene primjene na maloljetnika.
Prema nekim istraživanjima, u više od sto zemalja širom svijeta prisutna je primijena nekog od modela restorativne pravde, a u poslednjim godinama dvadesetog vijeka pojavio se i niz internacionalnih dokumenata i direktiva koje nalažu korišćenje koncepta restorativne pravde[1].

ZNAČENJE RESTORATIVNE PRAVDE

Danas se može kazati da je jedno od najvrijednijih dostignića krivično pravnog sistema i njegove politike upravo razvoj koncepta restorativne pravde i njegova primjena. Iako koncept “restorativna pravda” ima dugu istoriju svog postojanja u različitim pojavnim oblicima i korijeni joj se nalaze u religiji, tradiciji i običajima i većine naroda, njegova formalizacija i nov oblik postojanja, odnosno njegova moderna forma, relativno su proizvod novog vremena i novog načina reagovanja na maloljetnički kriminalitet.
Slično oživljavanje restorativne pravde dogodilo se i u Navajo naciji u osamdesetim godinama prošlog vijeka, za koju se smatralo da je već u devetnaestom vijeku

[1] Dokumenta: Deklaraciju UN-a o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (1985), Preporuka komiteta ministara Savjeta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka (1985), Preporuka komiteta ministara Savjeta Evrope br. R (99) 19 o primjeni posredovanja u krivičnim stvarima, Bečka deklaracija o kriminalitetu i pravdi: u susret izazovima 21 vijeka (2000), Okvirna odluka Evropske unije o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001) koja je zamijenjena direktivom EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima podrški i zaštiti žrtava kriminaliteta, rezolucija UN o osnovnim principima primjene restorativne pravde u krivičnim slučajevima, Dokument Evropske podrške žrtvama o položaju žrtve u procesu posredovanja. (1985).

koristila takve metode koji su do osamdesetih godina prošlog vijeka bili istisnuti uspostavljanjem zapadnih sudova sa zapadnim stilom, pa je čak jednom prilikom i predsjednik advokatske komore SAD-a u podnaslovu jednog članka izjavio, "naši vršnjaci iz Navaja mogli bi nas naučiti nešto o rješavanju sukoba" (Johnstone, 2002). Restorativna pravda se od 80-tih godina XX vijeka počela razvijati kroz niz praktičnih programa, kroz kampanje ali i međunarodne dokumente i projekte, a potom i kroz stvaranje teorijskih koncepata. Hovard Zehr je ustvari preteča restorativne pravde i on je sigurno bio jedan od prvih artikulatora teorije restorativne pravde, a programi pomirenja između žrtava i počinilaca, njegovi govori, članci, knjige i nastava su duboko uticali na to područije (Van Ness i Heetderks Strong, 2015).

Autori koji se bave ovom tematikom. restorativnu pravdu opisuju na dva načina: odnos restorativne pravde prema krivičnopravnom sistemu (restorativna pravda kao alternativa krivičnopravnom sistemu) i u zavisnosti od elemenata kojima daju primat (proces, ishod ili skup principa) (Ćopić, 2014). Kada govorimo o prvom pristupu, restorativna pravda se može smatrati i kao pokušaj da se raskine sa tradicionalnim krivičnopravnim sistemom ili kao pokušaj da se pronađe rješenje za manjkavosti dosadašnjeg modela krivičnopravnog sistema (Boutellier, 2006). Kod drugog načina neki autori akcenat stavljaju na proces gdje strane koje su u sukobu koji je nastao izvršenjem krivičnog djela zajedno odlučuju o tome na koji način će da se poprave posledice nastale učinjenim krivičnim djelom (Marshall, 1998, navedeno u Zehr, 2015).

Savremeni model restorativne pravde pravni je i sociološki koncept koji u stvarnosti teži ka ograničavanju uloge države i daje prednost neformalnim oblicima rešavanja konflikta. Ovakav pristup, kako navodi (Ćetković, 2019), iz perspektive primjene kaznenih normi podrazumijeva integraciju svih zainteresovanih strana u rješavanje problema koji je nastao kao posledica izvršenja krivičnog djela i podrazumijeva usaglašavanje interesa, primjereniju distribuciju pravde, te minimalizuje stigmatizaciju i primjenu prinude. Na razvoj savremenog koncepta počev od šesdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka snažan uticaj ostvarile su i ideja „pokreta za neformalnu pravdu", a posebno koncept „konflikt kao svojina" koji je razvio Nils Kristi (Nils Christie), koji je u jednom članku 1977. godine predložio, da sukob nije nešto što bi trebalo riješiti već nešto što treba posjedovati (Van Ness i Heetderks Strong, 2015), zatim pokret za restituciju, razvoj viktimologije, jačanje pokreta za zaštitu žrtava, abolicionizam i feministički pokret (Ćopić, 2015). Konstatno se razvijajući ovakav koncept doživljava ekspanziju svoje primjene u svijetu u različitim iskaznim oblicima i ta primjena daje pozitivne rezultate i stvara prostor za efikasnije djelovanje institucija u rješavanju sporova.

PRIMJENA KONCEPTA RESTORATIVNE PRAVDE

U okviru pokreta za restorativnu pravdu, naročito na akademskom nivou, veoma brzo je došlo do povećanog interesovanja za primjenu alternativnih mehanizama kao i diverzionih modela. Međutim i postoji više razloga zbog kojih treba rasprav-

ljati o primjeni koncepta restorativne pravde. Prije svega, u sve više slučajeva restorativna pravda se sagledava kao jedini odgovor koji stoji nasuprot propustima konvencionalne krivične pravde. Argument koje, gotovo, svi prihvataju je da restorativna pravda „donosi dobro“ žrtvama, prestupnicima i društvu, a ipak nijesu dovoljno razrađena pitanja obima primjene principa i standarda restorativne pravde.
U poslednje vrijeme postoje obilnije rasprave i o mogućnosti primjene restorativne pravde u slučajevima porodičnog nasilja.
Kao što smo već rekli, prvi put se primijenila u Novom Zelandu kao mehanizam za uspostavljanje balansa između žrtve, delikventa i zajednice. U Velsu i Engleskoj i ovakav oblik pravde primjenjuje se i u zatvorima, ne prema maloljetnicima, već prema punoljetnim učiniocima krivičnih djela koji su na izdržavanju kazne zatvora priznali učinjeno krivično djelo.
Danas se najveći broj različitih aktivnosti u postupku restorativne pravde odvija od strane socijalnih službi, škola, zakonodavnog organa i odeljenja za prevenciju (Kostić, 2011). U okviru aktivnosti koje se realizuju u ovim društvenim subjektima postoji nekoliko karakteristika koje ustvari i opisuju sam proces restorativne pravde, a to su: izvinjenje, nadoknada štete, društveno korisni rad, posredovanje žrtva - počinilac i slično.
Iako je restorativna pravda izuzetno korisna kao pojava, ona ima izuzetno malu podršku u stručnoj javnosti i primjenu u stvarnosti. Razlog tome leži u bojazni i strahu većine teoretičara da restorativni proces nema veliki efekt na delinkventa, žrtvu i društvenu zajednicu, ali i u tome da su očekivanja pretjerana i da restorativni proces omogućava izbjegavanje odgovornosti delinkventa za izvršeno krivično djelo. Prema mišljenju jednog broja kritičara još jedan od prigovora koji može da se stavi restorativnom pristupu, posebno u smislu njegove primjene kao alternative krivičnom gonjenju i institucionalnim sankcijama, je da dovodi do širenja broja onih koji su uhvaćeni u mrežu penalne kontrole (Ćopić 2015). Ovakav postupak nužno dovodi do ograničavanja ljudskih prava, što je u suprotnosti sa težnjom ka tendenciji njihovog širenja.

RESTORATIVNA PRAVDA U MALOLJETNIČKOM PRAVOSUDJU

Prvi sud za maloljetnike osnovan je 1899. godine u Čikagu kao reakcija na lišavanje slobode i zlostavljanje djece u krivičnom sistemu odraslih, a do 1925. godine i uspostavljanja sudova za maloljetnike u svim državama SAD, što je bila izuzetna transformacija, svim maloljetnicima koji su imali 14 godina i starijima bilo je suđeno i kažnjavani su kao odrasli (Schot i sar. 2015). Da bi pravda bila zadovoljena, učinilac je morao da bude kažnjen, a kazna predstavlja namjerno nanošenje patnje i izricala se u strogo formalizovanom postupku između žrtve i počinioca.
Do kraja osamdesetih godina XX vijeka ključne premise rehabilitacijskog pristupa su gotovo u cjelosti diskreditovane. Prvo, mladi prestupnici su bili besprekorna, a pogrešno usmjerena djeca koja su jednostavno trebala biti usmjerena uz vođstvo suda. Druga premisa se odnosi na to da je jedina svrha državne intervencije u slučajevima delikvencije bila promovisanje dobrobiti mladih delikvenata kroz rehabilitacione intervencije.

Neka istraživanja pokazuju da je na primjer skoro dva miliona maloljetnika uhapšeno svake godine u SAD, a oko 100.000 maloljetnika se svake godine vraća u zajednicu, i potrebna im je pomoć u tranziciji (Krohn i Lane, 2015). Troškovi koje država mora platiti kada se zatvori jedan maloljetnik različite organizacije različito procjenjuju. Na primjer jedno Američko korektivno udruženje procjenjuje da to u prosjeku košta državu Njujork 240,99 dolara dnevno (Dowd, 2015). Istraživanje takođe sprovedeno u SAD je pokazalo i da je trauma ozbiljan problem za mlade ljude u sistemu maloljetničkog pravosuđa, a da je na jednom primjeru longitudinalne studije o mladima u pritvoru u Čikagu istraživanje pokazalo da je skoro 93% mladih traumatizovano, a više od polovine njih se suočilo sa traumama više od šest puta, često od svjedočenja o nasilju (Krohn i Lane, 2015). Od djece u pravosudnom sistemu za maloljetnike, 65% do 70% zadovoljava kriterijume za dijagnostifikovanje problema mentalnog zdravlja. (Dowd, 2015).

Fundamentalno pitanje koje se postavljalo pred kreatore politike koji su željeli reformu maloljetničkog pravosuđa bilo je sledeće: ako bi vaše dijete bilo sledeće koje će ući u sistem, koju stvarnost bi ste izabrali: tradicionalni korektivni i terapijski ili razvojni pristup utemeljen na nauci o razvoju adolescenata, a to je izbor između prinude, kazne i štete sa jedne strane i sigurnosti, rasta, pomirenja i mogućnosti sa druge strane? (Dowd, 2015).

U svojoj publikaciji (Dowd, 2015) smatra da se revidiranje sistema vrti oko 3 osnovne ideje: 1) zapitati se kako ideali jednakosti, slobode i samoodređenja mogu transformisati sistem maloljetničkog pravosuđa; 2) poboljšati izglede da djeca koja su označena kao delikventi mogu uspješno preći u odraslu dob; 3) doprinijeti reformi čiji je fokus na manjem broju zatvaranja mladih, oslanjajući se na prevenciju, na intervencije usmjerene na porodicu i na zajednicu, te stvaranje mogućnoosti za pozitivan razvoj mladi. Ljudi se mogu promijeniti iako je promjena često teška i prirodno dovodi do otpora i straha, ljudi lakše prihvataju promjene kada su uključeni u proces, a mladi ljudi moraju biti vođeni i podržani da isprobaju nova ponašanja, praktikuju ta ponašanja, uspiju i uče na svojim greškama dok usvoje pozitivno ponašanje.

Džamonja, Ignjatović i Žegarac (2008) smatraju da je pomjeranje fokusa sa suprostavljenih interesa na interese i potrebe strana u sporu prestavljalo značajan napredak koji je išao ka postupku medijacije i pregovaranja, a principi koji leže u osnovi postupka medijacije između žrtve i počinitelja upravo se fokusiraju na zadovoljavanje osnovnih interesa svih uključenih strana društvene zajednice.

ZAKLJUČAK

Primjena ovog koncepta od njegovog formalizovanja sedamdesetih godina prošlog vijeka je u ekspanziji, a nizom međunarodnih dokumenata je i inicirana potreba za njenom brzom implemenaciom. Veliki broj zemalja u svijetu je već upodobio svoja zakonodavstva sa potrebom primjene koncepta restorativne pravde ali nivo njene primjene je različit u različitim zemljama svijeta jer njena primjena sadrži u sebi dodatnu aktivnost svakog društva prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela.

Ona zavisi, kako od nivoa ekonomske razvijenosti, tako i od nivoa i načina razumijevanja samog koncepta ali i od niza drugih okolnosti.

Uzimajući u obzir ova dva na izgled potpuno suprostavljena koncepta, čini se neprihvatljivim definisati restorativnu pravdu isključivo kao alternativu postojećem krivičnopravnom sistemu. Takav način definisanja novog pristupa bio bi prilično pogrešan, a posebno imajući u vidu da ni u jednoj zemlji restorativna pravda nije prihvaćena jedino kao alternativa postojećem sistemu, već su njeni pojedini elementi samo integrisani u postojeći sistem državne reakcije na kriminalitet, što je i dovelo do različitog stepena restorativnosti. Danas se u najvećem broju država krivičnopravni postupak zasniva na uobičajenom procesuiranju krivičnih predmeta i izricanju konvencionalnih krivičnih sankcija, ali uz postavljanje određenih osnova za širu primjenu restorativne pravde unutar samog sistema. Time se ujedno postavlja osnov za eventualno dalje transformisanje krivičnopravnog sistema čiji bi krajnji cilj trebalo da bude popravljanje štete nanijete izvršenjem krivičnog djela.

LITERATURA

1. Ćopić, S. (2015) Restorativna pravda i krivicno pravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa. Institut za kriminološka i sociološsska istraživanja, Beograd.
2. Ćopić,S. (2014) Karakteristike savremenog pravnog i društvenog reagovanja na maloljetničku delikvenciju u Srbiji. Prometej-Beograd i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Beograd: str. 215-237.
3. Dowd, N.E. ed., (2015) A new juvenile justice system: Total reform for a broken system (Vol. 6). NYU Press.
4. Johnstone, G. (2002) Restorative Justice – ideas, values, debates. Devon: Willan Publisher.
5. Kokolj M. (1995) Specifičnost kazne maloljetničkog zatvora, Kopaonik, Zbornik radova.
6. Kostić, M. (2011) Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu u: Temida. – Beograd : Viktimološko društvo Srbije : Prometej, 2007. – Br. 1 (2007), str. 5-14
7. Krohn, M.D. and Lane, J. eds. (2015) The handbook of juvenile delinquency and juvenile justice. John Wiley & Sons.
8. Santos Pais M. (2013) Creating a non-violent Juvenile Justice System, Report, The Internacional NGO Council on Violence Against Children.
9. Scott, E.S., Grisso, T., Levick, M. and Steinberg, L. (2015) The Supreme Court and the transformation of juvenile sentencing. Models for Change: Systems Reform in Juvenile Justice, Publication No. 778.
10. Stevanović, I. (1995) Alternativne krivične sankcije prema maloljetnicima, Aktuelna pitanja maloljetničke delikvencije i mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, Kopaonik, Zbornik radova
11. Tulumović, M. (2014) Restorativna pravda uz osvrt na međunarodnu regulativu i primjenu u maloljetničkom zakonodavstvu. Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 7(14), str.631-656.

12. Ćetković, Z. (2019) Koncept tužilačke istrage i restorativna pravda. Časopsis udruženja sudijskih i tužilačkih pomoćnika Srbije, 2(2019), str. 27-31.
13. Van Ness, D.W. i Heetderks Strong, K., (2015) Making Restorative Justice Happen. Restoring Justice, 135.
14. Van Ness, D.W., Heetderks Strong, K. (2015) Restoring Justice. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co
15. Zehr, H. (2015) The little book of restorative justice: Revised and updated. Simon and Schuster.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 15-16 (2023), 55-64

Doc.dr Esma Hasanbašić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt

Mr. Zakira Mulaomerović, nastavnik engleskog jezika i književnosti,
JU "Četvrta osnovna škola", Sarajevo

Mr.sc Mario Babić
Direktor JU Druga osnovna škola Brčko

Dipl. ecc. Muamera Planjac
Centar za obrazovanje odraslih EDUKA, Tešanj

UDK: 37.01:004.42

Pregledni rad

PRIMJENA NEUROLINGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA U OBRAZOVNOM SISTEMU

APPLICATION OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING IN EDUCATIONAL SYSTEM

APSTRACT

Neurolingvističko programiranje (akronim NLP) je praktična disciplina koja obuhvata niz modela, tehnika i vještina za efikasno razmišljanje i djelovanje, s ciljem povećanja korisnosti, proširenjem izbora i poboljšavanja kvaliteta života. NLP proučava način na koji ljudi postižu uspjeh na najrazličitijim područjima (proces modeliranja) i podučava ljude tim obrascima. Tako dobijeni obrasci, vještine i tehnike sve se više koriste u obrazovanju, savjetovanju i poslovanju u ostvarivanju ubrzanog učenja, ličnog razvoja i uspješnije komunikacije. NLP je stekao ogromnu popularnost u posljednjih 25 godina. To je zapravo praktična disciplina koja ima za cilj da poveća izbore i poboljša kvalitet života.

Ključne riječi: neurolingvističko programiranje, obrazovanje, vještine i tehnike, obrazovni sistem.

ABSTRACT

Neurolinguistic programming (acronym NLP) is a practical discipline that includes a series of models, techniques and skills for efficient thinking and action, with the aim of increasing usefulness, expanding choices and improving the quality of life. NLP studies the way people achieve success in a wide variety of fields (process modeling) and teaches people these patterns. The forms, skills and techniques obtained in this way are increasingly used in education, consulting and business to achieve accelerated learning, personal development and more successful communication. NLP has gained immense popularity in the last 25 years. It is actually a practical discipline that aims to increase choices and improve quality of life.

Key words: neurolinguistic programming, education, skills and techniques, educational system.

UVOD

Savremeni obrazovni sistemi sve više pažnje posvećuju neformalnom obrazovanju i cjeloživotnom učenju. Javljaju se potrebe za novim načinima i metodama usvajanja znanja, bržim rješavanjima problemskih situacija i korištenju znanja u te svrhe. Ovi izazovi nisu usmjereni samo na obrazovanje nego i na sve druge djelatnosti u savremenom društvu.

Znanje je danas najmoćnije „oružje“ i kao takvo postalo je najznačajniji društveni proizvod, ali i zbog uticaja same globalizacije i sve veći izazov savremenog društva u XXI vijeku. Zbog dinamičnih procesa i promjena koji se dešavaju u društvu i uloga nastavnika se sve više mijenja. Od savremenog nastavnika se danas očekuje da prati promjene i naučna dostignuća, kao i da usvaja i prenosi nove metode i tehnike koje omogućavaju učenicima i studentima mogućnost izbora, a ne šablon prilikom učenja i usvajanja znanja. Upravo polazeći od ovih činjenica pokušaćemo da ukažemo na značaj neurolingvističkog programiranja u obrazovanju nastavnika. Neurolingvističko programiranje (NLP) je nauka koja proučava način na koji ljudi postižu izuzetne rezultate i uspjeh u najrazličitijim oblastima i podučava druge ljude tim obrascima, vještinama i tehnikama. NLP je praktična disciplina koja ima za cilj da poveća izbore i poboljša kvalitet života (Macanović, 2015:85).

Obrazovanje je danas jedno od najdinamičnijih društvenih procesa, jer je u stalnoj trci sa novim naučnim dotignućima i njihovoj što efikasnijoj primjeni. Sve češće se ukazuje da snaga i moć jedne zemlje leži upravo u kvalitetu njenog sistema obrazovanja. Današnje društvo u vremenu turbulentnih promjena, globalizacije, teži cjeloživotnom učenju i usavršavanju ljudi kroz čitav životni vijek. Sve više se teži jedinstvenom društvu znanja, državi bez granica, informatizaciji obrazovanja, mobilnosti nastavnika i studenata, kao i drugim brojnim novinama i promjenama koje direktno utiču na efikasnost i kvalitet obrazovanja (Gu-djons, 1994).

Jedna od novina XXI vijeka koja sve više pokazuje svoju „moć“ upravo u obrazovanju jeste i neurolingvističko programiranje ili skraćeno NLP. Da ste prije samo nekoliko godina spomenuli neurolingvističko programiranje u obrazovanju, vrlo bi malo ljudi razumjelo o čemu govorite. Ipak, u posljednje vrijeme sve je veće zanimanje za NLP, ponajviše zbog njegove upotrebe u sklopu vladinih programa, kao i zbog nedostatka obuke za nastavnike u područjima komunikacije i ličnog razvoja. Upravo primjena NLP u obrazovanju, ali i drugim brojnim djelatnostima, je tek na početku XXI vijeka doživjela pravu ekspanziju u Evropi. Metode i tehnike rada koje nudi neurolingvističko programiranje daje mogućnost izbora u svakoj situaciji, motivišu sudionike procesa da budu aktivni i teže najprihvatljivijem rješenju. To je proces koji nudi zadovoljstvo u radu (Aldort, 2011). Želeći da ukažemo prije svega šta je zapravo NLP i koliko je primjenjiv u obrazovanju, mi

zapravo ukazujemo na mogućnost njegove primjene u obrazovanju savremenog nastavnika (Macanović, 2015:85).

U SAD – u se provode brojna ispitivanja i testiranja uspješnih ljudi raznih profesija kako bi se došlo do recepta za uspjeh. Ono što ih determinira i što je zajedničko svima je jasna ideja i jasan, te detaljan cilj koji žele postići. Ispitivanje provedeno na studentima univerziteta Yale dalo je značajne rezultate vezano za ciljeve koje žele ostvariti. Samo 3% njih je željelo to napismeno iskazati (jasno određeni cilj), dok je većina to usmeno iznijela. Nakon dvadeset godina, na istim ispitanicima, provedeno je novo ispitivanje gdje je uočeno da onih 3% koji su dali jasno definirane ciljeve su te ciljeve i postigli i izrasli u osobe koje žive bogat i ispunjen život. Na raznim seminarima vezano za poboljšanje poslovanja sudionicima se postavljaju pitanja vezana za njihove dugoročne i kratkoročne ciljeve na što oni obično odgovaraju s izjavama da žele imati više uspjeha, da se žele riješiti financijskih problema i slično. Navedeni odgovori predstavljaju nejasne ciljeve koji nemaju određen smjer niti mogu stimulirati djelovanje u svrhu postizanja tog cilja (Vodopija, 2006: 65-66).

POJAM I RAZVOJ NEUROLINGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA

Neurolingvističko programiranje je praktična nauka koja proučava način na koji ljudi postižu izuzetne uspjehe u najrazličitijim oblastima i podučava druge ljude tim obrascima. Nastao sedamdesetih godina prošlog vijeka kada su se profesor lingivistike Džon Grinder (John Grindera) i njegov student Ričard Bandler (Richard Bandler) zapitali šta rade psihoterapeuti kada postižu fantastične rezultate za vrlo kratko vrijeme, u čemu se sastoji razlika između njih i ovih drugih koji, ponekad i decenijama, liječe pacijente, a bez ikakvog pomaka. Bandler je prvi primjetio određene šablone koje koriste uspješni ljudi i koji mogu da se primjene u svim djelatnostima. To je zainteresovalo Grindera koji je bio njegov mentor na fakultetu. Par godina kasnije, zajedno su objavili knjigu "Frogs into princess" 1979. godine. Nakon toga, NLP je postao pravac u primjenjenoj psihologiji. U njihovom radu i proučavanju dosta im je pomogao Gregori Bejtson (Gregory Bateson), čuveni bihejvioralista koji im je bio i mentor, a proučavali su i Miltona Eriksona (Miltona Ericksona) koji je do danas najpoznatiji svjetski hipnoterapeut. Sakupili su i modelirali te vještine i vremenom sakupili set komunikacijskih metoda i time kreirali NLP (Squire, 2012).

Bandler i Grinder nisu namjeravali stvoriti novu terapeutsku školu, nego su htjeli otkriti obrasce koje koriste vrsni terapeuti, te ih učiniti dostupnim i drugima. Nisu se bavili teorijama: stvarali su uspješne modele terapija koji su već bili potvrđeni u praksi i koji su se mogli naučiti U svom istraživanju oni su ustanovili da troje odabranih terapeuta koje su
proučavali koristi iznenađujuće slične obrasce, iako su se karakterno veoma razlikovali. Bandler i Grinder uočili su te obrasce, obradili ih i izgradili izvrstan

model kojeg se može koristiti za ostvarenje uspjeha u komunikaciji, razvoju ličnosti, ubrzanom učenju i, naravno, za veće zadovoljstvo u životu. Svoje početne rezultate objavili su u četiri knjige, štampane između 1957. i 1977.godine: „Struktura magije" 1 i 2 te „Obrasci" 1 i 2. Otad se literatura o NLP-u sve više pojavljuje (Macanović, 2015).

Modeliranjem Perlsa, Ericksona i Satirove te upotrebom tih obrazaca u praksi, Grinder i Bandler su zaključili da svi mogu postizati vrhunske rezultate ako imaju dobar recept. Tako je nastala jedna od temeljnih pretpostavki neurolingvističkog programiranja, da ljudi imaju sve potrebne resurse za uspjeh i ako netko nešto može, onda to svatko može (Mladenović i Vrsaljko, 2009: 21). Bandlerovi i Grinderov napredni model komunikacije produbili su i obogatili svojim studijima antropolog Gregory Bateson i lingvisti Alfred Korzibsky i Noam Chomsky. Kasnije je proširen i dopunjen brojnim istraživanjima i rad ovima poznatih naučnika kao što su Robert B. Dilts, Judith DeLozier i David Gordon (Vodopija, 2006: 55).

KARAKTERISTIKE NEUROLINGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA

Po definciji, neurolingvističko programiranje je proučavanje sopstvenog iskustva. „Neuro“ se odnosi na naš nervni sistem, na naš mozak, naših pet čula. Jer sve što se dešava oko nas, sve što doživljavamo, djeluje na naših pet čula, mi to vidimo, čujemo, imamo neka osećanja u vezi sa tim. A to u nama doživljava neke - lingvističke transformacije. „Neuro" se odnosi na temeljnu ideju da je svako ponašanje rezultat neuroloških procesa čula vida, sluha, okusa, mirisa i dodira, kao i osjeta. Svijet doživljavamo putem čula: dostavljenoj informaciji najprije dajemo „značenje", a potom prikladno reagujemo. Naši neurološki procesi obuhvataju ne samo nevidljive misaone procese nego i naše vidljive fiziološke reakcije na ideje i događaje. Pojednostavljeno rečeno, jedno je predstavljeno drugim na fizičkoj razini. Tijelo i um čine nerazdvojno jedinstvo ljudsko biće. „Programiranje“ se odnosi na uspješne lingvističke obrasce koje su napravili ljudi koji se bave NLP-om a koji nam omogućavaju određenu promjenu to jest na reprogramiranje ponašanja putem tih obrazaca. „Lingvističko" upućuje na to da upravo jezik koristimo za sređivanje misli i ponašanja, kao i za komunikaciju s drugima, a „programiranje" se odnosi na modele koji nam stoje na raspolaganju prilikom organizovanja ideja i postupaka u svrhu ostvarivanja rezultata (Bandler., Fitzpatrick. 2005).

NLP je i umjetnost i nauka. Umjetnost zato, jer svako unosi jedinstvenost svoje ličnosti i stila u ono što radi, a to se ne može prikazati riječima ili tehnikom. Nauka zato, jer raspolaže metodom i tehnikom otkrivanja obrazaca koje koriste uspješni pojedinci u postizanju izvanrednih rezultata u najrazličitijim oblastima. Ovaj proces se zove modeliranje, a obrasci, vještine i tehnike otkrivene na taj način sve više se koriste u savjetovanju, obrazovanju i poslovanju radi ostvarivanja uspješnije komunikacije, ličnog razvoja i ubrzanog učenja (Russell, 1986). Ili jednostavnije rečeno: NLP proučava način na koji neki ljudi postižu uspjeh u najrazličitijim oblastima i podučava druge ljude tim obrascima. Zato je to pravi

put da otkrijete i razvijete svoju ličnu genijalnost, tj. način da ono najbolje u vama i drugima dođe do punog izražaja. Dakle, možemo reći da NLP proučava strukturu subjektivnog ljudskog doživljaja; način na koji organizujemo ono što vidimo, čujemo i osjetimo, kao i kako obrađujemo i filtriramo vanjski svijet kroz naša čula. Također, proučava kako to jezički uobličavamo i kako postupamo, na svjesnom i nesvjesnom nivou, da bismo postigli određene rezultate (Mladenović, Vrsaljko, 2011).

NLP nas uči koja je razlika koja čini razliku između nekoga koji nešto čini s lakoćom, savršenstvom i nekog ko tu istu stvar ne obavlja tako lako i graciozno. Cilj je NLP-a da usvojimo pozitivne obrasce i da one stare koji nas vode neželjenim rezultatima zamijenimo sa željenim obrascima u ponašanju. Otud "programiranje". Znači, programiramo obrasce svog ponašanja u smjeru željenih obrazaca, odabiru programa koji su efikasni i koji nam daju izbore za način reakcije na određeni podražaj ili situaciju. Ključne postavke NLP-a kažu da svako od nas ima potencijal i ako je neko drugi to napravio onda to može bilo ko. Bitan je proces koji vas je doveo do tog željenog rezultata. Ako nešto napravimo koristeći se ispravnim procesima, modeliranjem ponašanja nekoga ko je nešto već napravio i sticanjem odgovarajućih vještina koje ta osoba ima ili ih je stekla radom, dolazimo do toga da svako može napraviti ono što je neko drugi već napravio. Martina Kvarantan (2009) ističe da svi mi imamo izbore, svako od nas ima više izbora u svakoj situaciji- u poslu, u odnosu sa partnerom, djecom, sa prijateljima i porodicom, u školi, u odnosu samih nas sa sobom. Zašto ne unijeti malo viša veselja i zadovoljstva u svoje živote? NLP nam daje mogućnost izbora, daje mogućnost da smo različiti od drugih u svojim razmišljanjima, stavovima, pogledima na život - ne osuđuje, jer polazi od pretpostavke da svi imaju najbolje namjere u svom ponašanju (Macanović, 2015).

ULOGE NEUROLONGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA U RJEŠAVANJU PROBLEMSKIH SITUACIJA

NLP kao praktična vještina pojedincu osigurava rezultate potrebne u današnje vrijeme, a istovremeno otkriva nove obrasce korisne i drugim ljudima. Proučava razliku između savršenog i prosječnog. Također, svojim posebno uspješnim tehnikama ostavlja dubok trag u obrazovanju, savjetovanju, poslovanju i psihoterapeutskoj praksi. Naše vjerovanje, također, predstavlja filter, primorava nas na određeno ponašanje i zapažanje određene stvari na račun ostalih (Kržić, 2012).

Neurolingvističko programiranje nudi jedan način razmišljanja o svijetu: i to je jedan filter. Da biste koristili NLP ne trebate mijenjati nijedno svoje uvjerenje niti sistem vrijednosti, nego samo trebate biti znatiželjni i voljni eksperimentisati. Svakim izvođenjem uopštenih zaključaka o ljudima ogriješite se o nekog, jer je svako od nas jedinstven. Stoga NLP ne teži biti objektivna istina. To je model, a modeli se stvaraju da bi bili korisni. Neki od ishodišnih stavova NLP-a mogu biti

veoma korisni. Ponašajte se kao da su istiniti i obratite pažnju na promjene koje će uslijediti (Stanojević, 1990).

Mijenjanjem filtera, mijenjate svoj svijet. Neke od temeljnih filtera Mirotić (2002) naziva okvirima ponašanja, a oni predstavljaju način na koji možete razmišljati o vlastitim postupcima. On navodi nekoliko takvih okvira. Prvi je okvir prije orijentacija na rezultat nego na problem. To zapravo znači definisanje onoga što vi i ljudi oko vas želite, utvrđivanje kojim izvorima raspolažete i kako ih možete iskoristiti u ostvarivanju zacrtanih ciljeva. Orijentacija na problem najčešće se označava kao okvir krivice i podrazumijeva detaljnu analizu onoga što nije u redu postavljanjem pitanja poput ovih: „Zašto imam ovaj problem? Kako me on ograničava? Ko je kriv za to?" Ovakva vrsta pitanja najčešće ne vodi nigdje. Postavljajući ovakva pitanja, nećete pridonijeti rješavanju problema. Drugi okvir pretpostavlja postavljanje pitanja kako, a ne pitanja zašto. Kako pitanja pomoći će vam razumjeti strukturu problema. Zašto pitanja pronalaze opravdanja i razloge ne mijenjajući ništa. Treći okvir odnosi se na povratnu informaciju, odnosno neuspjeh. Ne postoji neuspjeh, nego samo rezultati. Oni mogu biti iskorišteni kao povratne informacije, korisni ispravci i izvrsna prilika da se nauči nešto što prije niste primjećivali. Neuspjeh je samo riječ koja opisuje neželjeni rezultat. On se može iskoristiti da preusmjerite svoje napore. Povratna informacija ima u vidu konac puta, a neuspjeh je slijepa ulica. Radi se o dvije slične riječi, ali one označuju dva posve suprotna načina razmišljanja. Četvrti okvir predstavlja mogućnost, prije nego nužnost. I tu se radi o promjeni žarišta. Razmatrajte ono što možete učiniti i koji izbor imate radije nego ograničenja u određenoj situaciji. Prepreke su često manje strašne nego što izgledaju (Macanović, 2015)..

Mozak je „mašina“ koja je savršena i moćna, ali ta mašina upravlja nama, rijetko mi upravljamo njom. NLP metod je šansa da negdje mi sami preuzmemo vođstvo, i time zakormilarimo sopstvenim životom, da mi sjednemo za volan. Naravno, možemo da sjednemo tek ako znamo gdje idemo, a te alatke promjene dobijamo na NLP obuci. U tome je razlika između ljudi koji postave sebi cilj i postignu ga kao i onih koji postave sebi cilj i nekad ga postignu, nekada ne. Ima takođe i ljudi koji postignu ciljeve ali - nisu srećni. NLP je zasnovan na tome kako rade i misle oni koji su izuzetno uspješni i zadovoljni! Važno je znati da je uspješan onaj ko postiže ono što on hoće, šta god da je to (Squire, 2012).

Ključna primjena NLP-a jeste prelazak iz neželjena stanja u željeno. Na primjer, neželjeno je stanje da pri javnom nastupu obično osjećamo paniku, bojimo se da ćemo izgubiti nit, djelovati nesigurno i nekompetentno. Željeno je stanje ono u kojem se osjećamo samouvjereno, ostavljamo utisak elokventne osobe sigurne u sebe, koja vlada materijalom i drži sve pod kontrolom. Za prelazak iz neželjenog stanja u željno NLP nudi mnogo jednostavnih tehnika npr. sidrenje, zviždanje (swish) , krug savršenstva. O vama zavisi koju ćete tehniku odabrati ili koju će vaš trener NLP-a primijeniti. Važna je promjena koja nastaje u vrlo kratkom vremenu. U 10 do 15 minuta možete biti spremni stati pred najzahtjevniju publiku i održati prezentaciju upravo na željeni način (Chopra, 1999).

POTRTEBA I ULOGA NEUROLINGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA U FORMALNOM I NEFORMALNOM OBRAZOVANJU

Mnogi autori su istacali potrebu korištenja metoda i tehnika NLP u sticanju novih saznanja kod djece i mladih kako u formalnom tako i nefomalnom obliku učenja (Lackney, 2001; Terrya, R., Churchesa, R. 2011). Kada se prisjetimo školskih dana većina nas se uvijek sjeća nastavnika koji su znali prenijeti znanje i bili omiljeni i onih koji su imali znanje, ali ga nisu znali prenijeti na učenike. Kod spomenute prve grupe nastavnika sama atmosfera u učionici je bila drugačija. Nastavnik koji je znao prenijeti znanje i zainteresovati učenika da bude aktivni sudionik nastavnog časa i teme koja se izučavala bio je uvijek bliži učeniku, podržavao ga u učenju i navodio na razmišljanje o temi i problemu. Druga grupa nastavnika pridržavala se uglavnom frontalnog rada, težeći da samo ispuni svoju kvotu i ispredaje zadanu temu za taj dan. Ipak, današnja društvena situacija, puna neizvjesnosti i rizika utiče i na sam odnos učenika ili studenata prema obrazovanju. Kriza sistema vrijednosti, lažni uzori koji su često neškolovani i vrlo bogati zahvaljujući kriminalnim radnjama sve više doprinose stvaranju destruktivnih stavova djece prema obrazovanju. Danas, sve češće primjećujemo nezainteresovane učenike, a kasnije i studente, bezvoljnost, loše predznanje, nerazvijenu kritičku svijest, nesigurnost da iskažu svoje stavove, lošu komunikativnost, pa čak i određenu dozu lijenosti. Upravo NLP nudi obrasce uspješnih nastavnika koji znaju kako i na koji način uspješno raditi sa djecom, a kao povratna informacija o njihovom radu nije samo krajnji uspjeh učenika, nego i znanje koje je dobio i zadovoljstvo do kojeg je došao učeći na takav način. NLP je metoda koja podstiče i uči sudionike nastavnog procesa da tragaju uvijek za većim brojem rješenja. Takav način rada najočigledniji je u nastavi matematike, gdje često nastavnici sputavaju djecu nudeći im samo jedan način ili postupak kako da dođu do rješenja. Na ovakav način sputavamo kreativnost učenika i nedozvoljavamo mu da razmišlja mimo obrasca koji mu nudi nastavnik. NLP nudi širok spektar uspješnih obrazaca koje možemo primjenjivati u nastavi i radu sa djecom, omogućavajući im da dođu do rješenja na različite načine. Takav rad je aktivniji i nudi veće zadovoljstvo sudionicima ili akterima procesa. Ovakav pristup zahtjeva edukaciju nastavnika, ali jedan drugačiji način razmišljanja koji polazi od činjenice da uvijek postoji veći broj izbora kako da se dođe do rješenja. Obrazovanje savremenog nastavnika zahtijeva i stvaranje jedne sasvim druge uloge nastavnika koju je ranije imao. Tradicionalna uloga nastavnika edukatora se promijenila. Danas moderni nastavnik mora biti: mentor, trener (coach), moderator, konsultant, asistent odraslima u edukacionom procesu i sl. Zbog potrebe da bude sposoban suočiti se sa takvom svojom novom ulogom, uprkos svom ogromnom znanju i iskustvu, edukator mora također biti dodatno edukovan kroz konstantne treninge.

U mnogim evropskim zemljama nastavnici koriste NLP metode (Macanović, 2015:91).

Neurolingvističko programiranje nam otkriva zašto su neki ljudi podjednako inteligentni i obrazovani uspješniji jedni od drugih. Komunikacione vještine na-

stavnika su veoma važne za uspješno odvijanje nastavnog procesa zato je neophodno učiti, ali primjenjivati naučene metode i tehnike NLP u nastavi. Takođe, odrastajući u raznim sistemima (porodica, škola, radne organizacije, društvo), često mislimo (a često nam se tako i kaže) da se stvari rade na jedan određeni način i nikako drugačije. To je razlog zašto sami sebe kočimo onemogućavajući promjene koje bi nam donijele uspjeh. Ovakav jednostran način razmišljanja i djelovanja sputava kreativnost čovjeka. Upravo zbog toga pomoću NLP-a učimo da za jednu temu ili problem postoji uvijek više rješenja, zavisno o tome što želimo postići. Razumijevanje i primjena NLP-a će nam pomoći: razumjeti šta zapravo želimo, ostvariti zacrtane ciljeve, pronaći nove načine rješavanja problema, usvojiti vještine koje vam se sviđaju kod drugih, djelotvornije koristiti vrijeme, pojasniti vaše vrijednosti i s njima uskladiti naša djelovanja, prevladati djelovanje negativnih iskustava, učiniti svaku potrebnu promjenu mogućom. Upravo zbog širokog spektra navedenih mogućnosti i primjene neophodno je učiti i primjenjivati NLP metode u obrazovanju nastavnika, ali i učenika (Macanović, 2015:93).

NLP je zaista koristan alat u obrazovnom procesu koji učenike motiviše prilikom usvajanja znanja, ali i podstiče na kreativnost u rješavanju raznih problemskih situacija primjenjujući upravo na takav način stečeno znanje. Nastavnici, kao i učenici imaju mogućnost da kroz metode i tehnike razviju razne kognitivne sposobnosti i vještine u obrazovnom radu.

ZAKLJUČAK

Dinamične promjene koje se stalno dešavaju u društvu i našoj okolini zahtjevaju i brže reakcije kako u poslovanju tako i u usvajanju informacija, njihovoj analizi i obradi, te donošenju adekvatnih i brzih rješenja. NLP pristup u oblasti obrazovanja ne samo što je inovativan, već je nadmašio po rezultatima brojne tradicionalne metodologije kada je u pitanju školstvo i obrazovanje. Fokus NLP-a u ovoj oblasti je na rješavanju raznovrsnih problema pri učenju, na izgradnji strategija za efikasno učenje, na povećanju kreativnosti, rješavanju konflikata unutar učionice itd.. Na samom početku, NLP se razvijao kao model čija je osnovna primjena bila u psihoterapiji. Vremenom se oblast primjene proširila na obrazovanje, sport, poslovnu primjenu i primjenu u ličnom razvoju. Ono što je zajedničko za različite oblasti primjene NLP-a je efektivna komunikacija i usmjerenost na rezultat. Zato je danas NLP jedan od najrasprostranjenijih modela efektivne komunikacije i predstavlja predmet interesovanja uspješnih trenera, predavača, menadžera, prodavaca i drugih profesionalaca u raznim oblastima u kojima je komunikacija osnovni poslovni alat. Osnovni cilj NLP-a je da poveća lične izbore, a njime se obezbeđuju mogućnosti za promjene u vrlo promjenljivom svijetu. NLP vještine su od neprocjenjive važnosti za lični razvoj, savjetovanja, obrazovanje i posao. Upravo ove inovativne prednosti i mogućnosti NLP ukazuju i na potrebu primjene njenih metoda i tehnika u obrazovnom sistemu. Svakako da će ovakav pristup imati mnoge prednosti i mogućnosti u odnosu na tradicionalne pristupe u usvajanju znanja i rješavanju raznih problemskih situacija.

LITERATURA

1. Aldort, N. (2011). *Šta nas djeca mogu naučiti*. Zagreb: Mozaik knjiga.
2. Bandler, R., Fitzpatrick, O. (2005). *Conversations, Freedom is everything and love is all the rest.* Dublin: Mysterious Publications.
3. Chopra, D. (1999). *Kvantno liječenje*. Zagreb: VBZ.
4. Gudjons, H. (1994). *Pedagogija.* Zagreb: Educa.
5. Kržić, M. (2012*). Tehnike podsvesne komunikacije*. Beograd: Portalibris.
6. Kvarantan, M. (2009). *Pun vam je kufer stresa*. Zagreb: Veble.
7. Lackney, J.A. (2001). *Classrooms of the Future: Thinking Out of the Box. School Design Research Studio*, University of Wisconsin- Madison.
8. Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Mladenović, D., Vrsaljko, J. (2009). *NLP - uvod u osobi rast i razvoj*. Zagreb: Kigen.
10. Russell, E.W. (1986), Consciousness and the unconsciousness: Eastern meditative and western psychotherapeutic approaches, J. Transpers. *Psychol*.18 pp. 51-72.
11. Squire, S. (2012). *NLP u svakom uspehu mirođija*. Beograd: Vulkan.
12. Stanojević, G. (1990). Neuropsychological model of consciousness, *Proc. Int. Summer School Neurocomp.* pp. 23-59.
13. Terrya, R.,Churchesa, R. (2011) *Zbirka metoda NLP. Zagreb*: Ostvarenje.
14. Vodopija, Š., (2006). *Opća i poslovna komunikacija. Priručnik i savjetnik za uspješnu komunikaciju .* Rijeka: Naklada Žagar.
15. Moller, L. F., Matic, S., van Den Bergh, B. J., Moloney, K., Hayton, P., & Gatherer, A. (2010). Acute drug-related mortality of people recently released from prisons. Public Health, 124(11), 637- 639.
16. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2019). Medications for Opioid Use Disorder Save Lives. Washington, DC: The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/25310).
17. National Drug Intelligence Center, (2011.) : The Economic Impact of Illicit Drug Use on American Society Na sajtu: https://www.justice.gov/archive/ndic/pubs 44/44731/44731p.pdf. Očitano: 28.08.2023.
18. National Institute on Drug Abuse (2021). Punishing Drug Use Heightens the Stigma of Addiction. Na saju: https://nida.nih.gov/about-nida/noras-blog/ 2021/08/punishing-drug-use-heightens-stigma-addiction. Očitano: 27.08.2023.

19. Nelwan EJ, Indrati AK, Isa A. (2015). Effect of HIV prevention and treatment program on HIV and HCV transmission and HIV mortality at an Indonesian narcotic prison. Southeast Asian J Trop Med Public Health. 2015;46(5):880–891.
20. Paltrow L.M, Flavin J. (2013). Arrests of and forced interventions on pregnant women in the United States, 1973–2005: Implications for women's legal status and public health. J Health Polit Policy Law. 4;38(2):299–343.
21. Patrick S.W, Davis M.M, Lehmann C.U, Cooper W.O. (2015). Increasing incidence and geographic distribution of neonatal abstinence syndrome: United States 2009 to 2012. J Perinatol Off J Calif Perinat Assoc. 8;35(8):650–5.
22. Ranapurwala S.I, Shanahan M.E, Alexandridis A.A, Proescholdbell S.K, Naumann R.B, Edwards D. Jr, et al. (2018). Opioid overdose mortality among former North Carolina inmates: 2000–2015. Am J Public Health. 2018; 108(9):1207–1213.
23. Roberts D.E. (2004). The Social and Moral Cost of Mass Incarceration in African American Communities. Stanford Law Rev.56:1271–305.
24. Shahani, A. (2017). The Time Does Not Fit the Crime: Eliminating Mandatory Minimums for Nonviolent Drug Offenders in Favor of Judicial Discretion, 23 SW. J. INT'L L. 445 – 446.
25. Stover, H., (2013). Drug use, mental health and drugs in prisons. International Conference on Mental Health and Addiction in Prison, Bukurešt. str. 9-12. Na sajtu: https://rm.coe.int/mental-health-and-addiction-in-prisons-written-contributions-to-the-in/168075f532. Očitano: 10.08.2023.
26. Tonry, M. (2014). Sentencing matters; Natl res. Council, the growth of incarceration in the US: Exploring causes and consequeences 116-127.
27. Wagner P. (2020). "What percent of the U.S. is incarcerated?" Na sajtu: https://www.prisonpolicy.org/blog/2020/01/16/percent-incarcerated/. Očitano: 20.08.2023.
28. Wagner, P. & Bertram, W. (2020). "What percent of the U.S. is incarcerated?" (And other ways to measure mass incarceration), PRISON POL'Y INITIATIVE.

Defend*OLOgija* MNE
Vol.9 , No. 15-16 (2023), 65-73

MA Milica Ćetković
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore
„Defendologija" – Nikšić

UDK: 316.356.2:316.624-057.874 Pregledni rad

SARADNJA PORODICE I ŠKOLE KAO FAKTOR PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA

FAMILY AND SCHOOL COOPERATION AS A FACTOR IN THE PREVENTION OF PEER VIOLENCE

APSTRACT

Škola i porodica su ključni faktori uticaja na razvoj i učenje djeteta, odnosno učenika. Svojom saradnjom stvaraju okruženje koje će dijete podsticati da se razvija u zrelu, odgovornu osobu, spremnu da preuzme odgovornost za svoje postupke. Vršnjačko nasilje je veoma kompleksna pojava koja se manifestuje na razne načine, pri čemu neki od njih često nijesu lako uočljivi, pa je samim tim i njihova prevencija otežavajuća. U procesu prevencije vršnjačkog nasilja treba uspostaviti partnerstvo između porodice i škole kako bi obije strane mogle svojim autoritetom da izvrše uticaj na dijete i razvijaju svijest o važnosti adekvatnog ponašanja i mogućih posljedica vršnjačkog nasilja.

Ključne riječi: saradnja, porodica, škola, prevencija, nasilje.

ABSTRACT

School and family are key factors influencing the development and learning of a child, that is, a student. Through their cooperation, they create an environment that will encourage the child to develop into a mature, responsible person, ready to take responsibility for his actions. Peer violence is a very complex phenomenon that manifests itself in various ways, and some of them are often not easily noticeable, which makes their prevention more difficult. In the process of preventing peer violence, a partnership between the family and the school should be established so that both parties can use their authority to influence the child and develop awareness of the importance of appropriate behavior and the possible consequences of peer violence.

Key words: cooperation, family, school, prevention, violence.

Uvod

Saradnja porodice i škole zauzima važno mjesto u vaspitno-obrazovnom procesu. Da bi se ostvarili svi ciljevi u interesu svestranog razvoja djeteta potrebno je omogućiti optimalne uslove za realizaciju saradnje, kao i kombinovanje raznih modela saradnje porodice i škole. Škola i porodica imaju važnu ulogu u procesu obrazovanja djeteta. Škola je za djecu vrlo važno stimulativno okruženje koje im omogućava da razvijaju svoje kognitivne, emocionalne i socijalne vještine. Već na ranom uzrastu djecu treba obučavati i podsticati da razviju društveno poželjne oblike

ponašanja i adekvatne vještine komuniciranja, kako bi odnosi sa djecom sličnog uzrasta bili ispunjeni razumijevanjem, poštovanjem i povjerenjem. Ovo je vrlo važan zadatak škole, a njegovo uspješno ostvarivanje moguće je jedino u slučaju kada i škola i porodica daju svoj doprinos i vrše pozitivan uticaj na djecu.

POJAM SARADNJE PORODICE I ŠKOLE

Saradnja je pojam koji se srijeće u brojnim sferama života, ali kada govorimo o školskom okruženju i vaspitno-obrazovnim zahtjevima saradnja porodice i škole predstavlja nezaobilaznu temu. U literaturi se ne može naići na jednu opšteprihvaćenu definiciju saradnje porodice i škole, ali ono što je ključno jeste to da je proces koji zahtijeva učešće roditelja, odnoso porodice, kao i nastavnika. Važno je i učešće drugih predstavnika školske institucije u uspostavljanju saradnje. Nikolić navodi da je saradnja porodice i škole koja je kvalitetno isplanirana važan preduslov za ostvarivanje vaspitnih i obrazovnih ciljeva (Ilić, Nikolić i drugi 2006). Taj proces počiva na uzajamnom poštovanju koje je osnova uspješnog i kvalitetnog odnosa. Poštovanje treba da je prisutno na samom početku uspostavljanja saradnje, ali osim poštovanja važno je da roditelji osjećaju sigurnost, povjerenje i razumijevanje od strane nastavnika.

Važna karakteristika partnerstva porodice i škole je i ravnoporavnost u iznošenju stavova, ideja, iskustava i mišljenja. Roditelji treba da imaju mogućnost učešća u školskom okruženju, da na taj način omoguće prosvjetnim radnicima koji dolaze u kontakt sa njihovim djetetom bolje i objektivnije sagledavanje i upoznavanje djetetovih individualnih osobina i specifičnosti. Kako Nikolić navodi saradnja porodice i škole je planirani, kvalitetno organizovani i kontinuirani proces. Prema njenom shvatanju glavno pitanje je aktiviranje roditelja, a ključna odgovornost je na školi (Nikolić, 2006). Položaj i uloga porodice i njeno aktivno uključivanje u rad vaspitno obrazovnih institucija predstavlja jedno od najvažnijih pitanja cjelokupnog vaspitno obrazovnog procesa. Sve porodice se međusobno razlikuju po brojnim karakteristikama, kao i svi njeni članovi. Međutim, sve porodice imaju pravo da daju svoj doprinos u školskom organizovanju raznih aktivnosti i njihove specifičnosti trebaju biti uvažavane i poštovane od strane prosvjetnih radnika i školskih institucija. Socijalni, ekonomski i obrazovni status nije isti kod svih roditelja, ali upravo u tome i jeste prednost i dodatna vrijednost porodica i to im pruža mogućnost da na osnovu različitih iskustava i mišljenja omoguće školskim institucijama da otkriju nove i inovativne sadržaje koji mogu doprinijeti efikasnijem funkcionisanju škole u raznim sferama.

Kroz saradnju škole sa roditeljima treba težiti razvijanju svijesti roditelja u prvacu posmatranja škole kao nešto što je sastavni dio njihovog života i života njihove djece. Često se u svakodnevnom govoru može čuti da je škola druga kuća, što zasigurno nije slučajnost. Porodično okruženje je prvo okruženje u kojem dijete stiče svoje navike i oblike ponašanja, raste i razvija se, ali nakon porodičnog okruženja važno je pomenuti i školsko okruženje koje treba da bude takvo da podstiče razvoj djece u različitim pravcima.

POJAM VRŠNJAČKOG NASILJA

Poznato je da vršnjačko nasilje predstavlja vrlo čestu pojavu u svakodnevnom životu. Ovoj problematici potrebno je pristupiti planski i organizovano, s obzirom na činjenicu da je vršnjačko nasilje veoma kompleksna pojava koja se manifestuje kroz razne pojavne oblike nasilja. U pedagoškoj i psihološkoj literaturi postoje brojne i različite definicije vršnjačkog nasilja, koje su se vremenom mijenjale i dopunjavale. Među autorima teško je uspostaviti saglasnost, pa se samim tim ne može govoriti o jednoj jedinoj prihvaćenoj definiciji vršnjačkog nasilja. Definisanje vršnjačkog nasilja veoma je zahtjevna i delikatna problematika, ukoliko se uzme u obzir činjenica da je riječ o veoma složenoj pojavi. Vejnović navodi da je vršnjačko nasilje namjerno psihičko ili fizičko ponašanje s ciljem povređivanja, usmjereno prema djeci, a dolazi od njihovih vršnjaka bez obzira na mjesto izvršenja, način izvršenja, vrijeme izvršenja i druge protivpravne posljedice (Vejnović, 2013).
Sesar po Olweusu (1998) navodi da su osnovni elementi vršnjačkog nasilja njegovo trajanje, negativni postupci koji su u sukobu sa zakonom i najčešće nejednak odnos snaga (Sesar, 2011). Na osnovu prethodno navedenih definicija i elemenata vršnjačkog nasilja može se zaključiti da su osnovne karakteristike vršnjačkog nasilja namjerno djelovanje sa ciljem nanošenja štete drugoj osobi, ponavljanje tokom raznih vremenskih razmaka i nejednak odnos fizičkih snaga počinioca i žrtve nasilja.

PODRŠKA U PREVAZILAŽENJU VRŠNJAČKOG NASILJA

Mjere prevencije vršnjačkog nasilja različite su po svojoj složenosti i oslanjaju se na uvažavanje odgovarajućih principa. Prevazilaženje posljedica vršnjačkog nasilja javlja se kao potreba kada se već dogodi vršnjačko nasilje. Da bi se obezbijedilo efikasno prevazilaženje vršnjačkog nasilja potrebno je obezbijediti efikasno djelovanje brojnih faktora koji mogu doprinijeti efikasnom rješavanju ovog problema. Najvažniju ulogu u prevazilaženju vršnjačkog nasilja imaju roditelji i porodica. Vrlo je važno da dijete ima povjerenja u svoje roditelje, da odrasta u zdravom porodičnom okruženju jer jedino tako može biti slobodno da potraži pomoć roditelja kada postane žrtva vršnjačkog nasilja. Šaljić ističe ulogu porodice u ostvarivanju preventivne funkcije škole kada je u pitanju vršnjačko nasilje (Šaljić, 2017). Često se dešava da roditelji reaguju burno na činjenicu da je njihovo dijete doživjelo vršnjačko nasilje, međutim važno je istaći da i u tako stresnim i traumatičnim situacijama roditelji treba da ostanu pribrani i razumni, kako bi mogli pružiti efikasnu i adekvatnu podršku svom djetetu.
Dijete treba da je slobodno da svojim roditeljima traži pomoć kada ima problem, a roditelji treba da svom djetetu obezbijede porodično okruženje koje karakteriše ljubav i toplina. Često se dešava da djeca pate u tišini, pa roditelji kontinuirano moraju posvećivati pažnju svom djetetu i pratiti njegovo ponašanje i reakcije kako bi mogli uvijedjeti ukoliko dođe do promjena u njihovom ponašanju i reagovanju. Kao faktor pružanja podrške učenicima koji su doživjeli nasilje škola takođe ima

važnu ulogu. Od škole i organizacije njenog rada zavisi učestalost pojave vršnjačkog nasilja. Samim tim, javlja se potreba da škola organizuje brojne aktivnosti u cilju prevencije vršnjačkog nasilja, ali potrebno je da škola omogući djeci da stiču znanja o vršnjačkom nasilju kako bi mogli ovu pojavu na vrijeme prepoznati i znati kako da reaguju i kome da se obrate. Nastavnik treba sa učenicima da razvija odnos koji je zasnovan na razumijevanju i povjerenju, tako da su učenici slobodni da mu se obrate i zatraže pomoć i savjet. Šaljić navodi da je važno da nastavnik na adekvatan način ispunjava obaveze razrednog starješine kako bi se ostvarila preventivna funkcija škole u sferi vršnjačkog nasilja (Šaljić, 2017).

Pedagog i psiholog imaju važnu ulogu u procesu prevazilaženja vršnjačkog nasilja. Kroz razgovor sa učenicima treba da ih usmjeravaju u pravcu adekavatnog socijalnog razvoja i razvoja socijalnih vještina. Škola treba da predstavlja okruženje u kojem će učenici razvijati prijateljske odnose, a ne odnose koji se zasnivaju na bilo kojem obliku nasilja. Organizacija radionica na temu vršnjačkog nasilja ima veoma pozitivne efekte u cilju prevencije vršnjačkog nasilja, pa se javlja potreba za češćim organizovanjem ovakvih aktivnosti. Šaljić navodi da stručni organi takođe mogu doprinijeti ostvarivanju preventivne funkcije škole u oblasti vršnjačkog nasilja i da nastavnici na taj način kroz zajednički rad i međusobnu saradnju mogu da zauzmu odgovarajući stav prema antisocijalnom ponašanju (Šaljić, 2017). Autorka Marković ukazuje na značaj podrške vršnjaka u prevazilaženju vršnjačkog nasilja. Marković navodi da rezultati sadržaja koji su omogućeni učenicima mogu stvoriti uslove za poboljšanje djelovanja u ličnom, razrednom, ali i školskom planu jer na taj način vršnjaci vrše uticaj na poboljšanje radne atmosfere u školi i osjećaj pripadanja određenom kolektivu (Marković, 2014). Među vršnjacima treba razvijati empatiju, ljubav, poštovanje i slogu. Jedni drugima treba da budu snažan oslonac prilikom prevazilaženja brojnih traumatskih događaja, pa je sasvim sigurno da upravo vršnjaci omogućavaju jedni drugima da se razvijaju u pravom smjeru i sa uspjehom bore sa svim preprekama koje se javljaju na tom putu. Ovakav vid djelovanja porodice i škole je od važnosti za prevenciju vršnjačkog nasilja i poželjno je da se odvija uz sinergičnu koordinaciju oba subjekta.

Uzimajući u obzir važnost saradnje škole i porodice u sprečavanju pojave vršnjačkog nasilja moramo naglasiti da je to samo jedan od faktora koji doprinosi smanjenju ove društveno negativne pojave. Pored niza faktora društvene reakcije jedan od značajnih segmenata u sprečavanju ove pojave je generalna prevencija ovog oblika protivpravnog djelovanja kroz primjenu zakonskih normi prava. Dakle jasno je da je vršnjačko nasilje zabranjena radnja koja podrazumijeva između ostalog i društvenu reakciju na sprečavanje ove pojave u svakom društvu. Kao krajnji ishod društvene reakcije koji je nužan u sprečavanju ove pojave je primjena kaznene sankcije prema učiniocima, a ne samo djelovanje porodice i škole. Kako bi se izvršio uvid u mogućnost preveniranja i prevazilaženja pojave vršnjačkog nasilja uvidom u pravne akte koji se odnose na vršnjačko nasilje dolazi se do određenih saznanja. Poznato je da maloljetna lica uživaju pravo na primjenu posebnih kaznenih sankcija upravo kako bi se na njih pozitivno uticalo da smanje svoju protivpravnu aktivnost i da se kroz primjenu zakona na njih vaspitno utiče. Zbog toga se prema maloljetnim učiniocima krivičnog djela i prekršaja primjenju posebne vaspitne mjere ili mjere pojačanog nadzora od strane organa staratelj-

stva ili roditelja, kao i primjena nekih blažih mjera kao što su vaspitni nalozi. Prema maloljetnicima se veoma rijetko primjenjuju najteže vrste krivičnih sankcija kao što je maloljetnički zatvor, a između ostalog uživaju i posebnu pravnu zaštitu i umrežnost u postupanju prilikom krivičnog progona u kome učestvuju i škola, porodica, državni organi i drugi.

Kako navode autori Libman i Hrnčić postupanje prema maloljetnicima odavno se ne zasniva na zastarjelom retributivnom pristupu nego na aktuelnom i kvalitetnom restorativnom pristupu pravdi (Libman, Hrnčić 2007). U pravnoj kvalifikaciji vršnjačkog nasilja ovakav termin nije poznat jer se nasilje nad vršnjacima zavisno od stepena nastale štete i načina preduzete radnje izvršenja od strane učinioca tretira ili kao prekršaj ili kao krivično djelo. Odluka od strane nadležnog tužilaštva vrši se uzimajući u obzir brojne okolnosti kao što su društvena opasnost kažnjivog djela, ali i psiho-fizičko stanje učinioca i žrtve kao i porodične prilike u kojima maloljetnik boravi, kao i niz drugih okolnosti. Dakle, vršnjačko nasilje ne postoji u našem zakonodavstvu kao posebno kazneno djelo već se zavisno od brojnih okolnosti kvalifikuje ili kao prekršaj protiv javnog reda i mira ili kao krivično djelo lake tjelesne povrede, teške tjelesne povrede, nasilničko ponašanje ili neko drugo krivično djelo.

Najčešće se u praksi može čuti da je škola glavni nosilac odgovornosti za preveniranje i prevazilaženje vršnjačkog nasilja. Svoju preventivnu ulogu škola može ostvariti samostalno, ukoliko su u pitanju neki lakši oblici prekršaja i antisocijalnog ponašanja. Međutim, kako bi se obezbijedio djelotvorniji uticaj škole u cilju prevencije vršnjačkog nasilja potrebno je da škola u ovom procesu ima podršku roditelja i lokalne zajednice, kako bi ostvarili uspješno ovaj veoma zahtjevan zadatak. Popadić kao efikasan element prevencije vršnjačkog nasilja navodi povećan nadzor nad učenicima u školskom okruženju, ali i na putu od kuće do škole (Popadić, 2009). Svoj preventivni uticaj u odnosu na vršnjačko nasilje škola ostvaruje i kroz nastavne, ali često vrlo uspješno i kroz vannastavne aktivnosti. Kada je u pitanju organizacija vannastavnih aktivnosti od velikog značaja je da roditelji učenika budu uključeni u takve aktivnosti. Više aktera postiže i više rezultata, što ide u prilog saradnji porodice i škole u cilju prevazilaženja vršnjačkog nasilja. Stručni saradnici takođe mogu biti važni saveznici u prevenciji vršnjačkog nasilja. Svojim mišljenjima, iskustvima i sposobnostima mogu usmjeriti roditelje i nastavnike u pravcu efikasnog prevazilaženja problema koji postoji. Njihova uloga važna je od samog početka, odnosno, od trenutka identifikacije vršnjačkog nasilja, pa sve do momenta njegovog uspješnog prevazilaženja. Šaljić ističe važnost uloge lokalne sredine u procesu ostvarivanja preventivne uloge škole u oblasti vršnjačkog nasilja (Šaljić, 2017). Lokalna zajednica može ostvariti svoj doprinos kada je u pitanju pružanje podrške u prevazilaženju vršnjačkog nasilja. Predstavnici lokalne zajednice mogu da podstaknu učenike da razvijaju društveno poželjne modele ponašanja, kao i da stiču socijalne vještine od kojih će imati korist i sami učenici, ali i svi članovi njihovog užeg i šireg okruženja. Planiranje i organizacija raznih kulturnih, obrazovnih i zabavnih programa i sadržaja pruža mogućnost učenicima da svoju energiju i rad usmjere u cilju usvajanja i razvijanja konstruktivnog ponašanja i odnosa sa vršnja-

cima, ali i podršku u prevazilaženju svih negativnih okolnosti, pa samim tim i prevazilaženje vršnjačkog nasilja.

Kako bi prevencija vršnjačkog nasilja bila efikasnija važno je izraditi preventivne programe koji će služiti roditeljima i nastavnicima u ostvarivanju prevencije vršnjačkog nasilja. Popadić navodi da je cilj preventivnih programa da smanje mogućnost pojave vršnjačkog nasilja (Popadić, 2009). Popadić dalje navodi da su zadaci preventivnih programa rješavanje socijalnih problema i razvijanje socijalnih vještina (Popadić, 2009). Brojni autori kao što su Popadić, Šaljić, Havelka, Ivić, kao i autori iz oblasti pedagoške i pravne struke kao što su Simović, Jovašević, Mikšaj-Todorović, Konstatinović naglašavaju izuzetno veliku važnost i ulogu nastavnika i stručnih saradnika, odnosno škole u ostvarivanju preventivne funkcije. Oni naglašavaju ništa manje važnom i ulogu porodice, kao i vršnjačke sredine koja ima neposredni uticaj na generalnu prevenciju društveno štetnih pojava, kao što je vršnjačko nasilje.

Značaj saradnje porodice i škole kao faktora prevencije vršnjačkog nasilja

Značaj saradnje porodice i škole ogleda se u svim segmentima funkcionisanja škole, ali predstavlja i važan faktor kako bi se zajedničkim snagama radilo na kvalitetnom razvoju djeteta i njegovih emocionalnih i socijalnih vještina. Kada je u pitanju prevencija vršnjačkog nasilja partnerstvo porodice i škole predstavlja nezaobilaznu tačku u ovom procesu. Da bi se vršnjačko nasilje preveniralo, a u situacijama kada se dogodi uspješno saniralo, potrebno je da i roditelji i nastavnici budu svjesni da samo svojim zajedničkim radom, trudom i naporima mogu postići rezultate. Na taj način uviđaju moć njihove kvalitetne saradnje jer su roditelji najčešće oni koji najbolje poznaju prirodu svog djeteta, a to nastavnicima omogućava da izvrše dublji uvid u psihološko stanje djeteta i klimu porodičnih odnosa u kojima dijete odrasta.

Nastavnici treba saradnju sa roditeljima da razvijaju od samog početka školovanja učenika, a onda kroz dalje školovanje da je nadograđuju i čine kvalitetnijom i stabilnijom. Nikolić navodi da se nastavnici i roditelji trude da dijete zavoli školu i rad u školi, da radosno, sa voljom ide u školu i da sa zadovoljstvom ispunjava svoje radne obaveze u školi (Nikolić, Jovanović i drugi 2006). Saradnja porodice i škole može pružiti brojne koristi za sve učesnike nastavnog procesa, a te koristi najpozitivnije djeluju na učenike, roditelje i nastavnike. U prevenciji vršnjačkog nasilja škola i porodica ostvaruju svoju ulogu ne kao pojedinci, već kao partneri koji zajedničkim snagama djeluju u cilju podsticanja i usmjeravanja učenika. Šaljić navodi da su različiti oblici saradnje porodice i škole značajni za ostvarivanje preventivne funkcije škole (Šaljić, 2017). Koristi saradnje porodice i škole su mnogobrojne, a naročito u domenu prevencije vršnjačkog nasilja jer ona omogućava dublje i šire sagledavanje ove problematike, a samim tim zajednički rad roditelja i nastavnika može pružiti mogućnost za pravovremenu identifikaciju i eliminaciju vršnjačkog nasilja. Opšte je poznato da škola osim svoje obrazovne funkcije ima i vaspitnu funkciju, a vaspitanje se stiče prvenstveno u porodičnom okruženju. Da bi se na dijete izvršili vaspitni uticaji potrebno je da roditelji i nastavnici svojim vlastitim primjerom podstiču djecu na adekvatno ponašanje i usvajanje društveno poželjnih

oblika ponašanja, s obzirom na činjenicu da djeca na mlađem uzrastu najčešće uče po modelu.
Savremeni tempo života često roditeljima ne ostavlja puno slobodnog vremena, a ponekad ni dovoljno vremena da roditelji ostvaruju svoju vaspitnu funkciju na način na koji bi trebali, pa se samim tim nameće potreba da škola daje podršku i podsticaj učenicima, da ih usmjerava kroz razne aktivnosti i sadržaje u pravcu sticanja adekvatnih socijalnih vještina i društveno poželjnih oblika ponašanja. Brojni vaspitni i obrazovni zadaci škole uslovljeni su saradnjom porodice i škole, što zanči da se mogu ostvariti jedino ukoliko nastavnici i roditelji sarađuju i pružaju svoj maksimum kako bi dijete postiglo što bolje rezultate. Prodanović ističe da prosvjetni radnici treba da su upoznati sa principima saradnje sa roditeljima, kako bi saradnja bila efikasnija, a time se stvorili uslovi za uspješno ostvarivanje zadataka u školi i razvoj najmlađih (Prodanović, 2008). Međutim, saradnja porodice i škole jeste vrlo dinamičan proces koji je sklon brojnim uticajima i promjenama. Potrebno je uložiti velike napore da se ostvari kontinuitet u saradnji i da saradnja bude zasnovana na poštovanju, razumijevanju i toleranciji jer samo takvi modeli saradnje mogu imati značaj kada je u pitanju prevencija veoma složene pojave, kao što je vršnjačko nasilje. Ukoliko su roditelji uključeni u nastavni proces i organizaciju raznih aktivnosti i sadržaja, to pruža mogućnost za dobijanje raznih, korisnih i inovativnih metoda koje se mogu pokazati kao vrlo efikasne u cilju prevencije vršnjačkog nasilja.

Uslovi za uspješnu saradnju porodice i škole u cilju prevencije vršnjačkog nasilja

S obzirom da se uspjeh na bilo kojem području ne može lako ostvariti ukoliko se ne stvore optimalni uslovi, sasvim je opravdano govoriti i o uslovima koje treba obezbijediti kako bi se postigla uspješna i efikasna saradnja porodice i škole koja će doprinijeti prevenciji vršnjačkog nasilja. Prodanović ističe da je neophodno da nastavnici poznaju načela saradnje sa roditeljima kako bi saradnja dala efikasne rezultate i bila uspješno ostvarena (Prodanović, 2008). Komunikacija je najvažniji faktor svakog oblika saradnje, od nje sve počinje i od nje sve zavisi. Komunikacija koja je zasnovana na uzajamnom poštovanju i uvažavanju podstiče sagovornike na odgovorniji pristup i učešće, a to zapravo i jeste cilj kome se teži. Vilotijević navodi da komunikacija može biti jednosmjerna i dvosmjerna (Vilotijević, 2000), međutim kada se kroz komunikaciju želi postići saradnja porodice i škole koja će doprinijeti efikasnijem preveniranju vršnjačkog nasilja sasvim je opravdano reći da jednosmjerna komunikacija ne može dati očekivane rezultate, pa se kao nužan preduslov postavlja dvosmjerna komunikacija. Roditelji i nastavnici treba da pružaju jedni drugima povratne informacije, razmjenjuju iskustva, stavove i mišljenja i na taj način grade konstruktivan odnos koji će omogućiti preveniranje vršnjačkog nasilja. Ukoliko nastavnici i roditelji vladaju kvalitetnim komunikacijskim vještinama, onda su u mogućnosti da pomognu učenicima da i oni razviju kvalitetne komunikacijske vještine kako bi mogli sa svojim vršnjacima graditi prijateljske odnose, a ne odnose zasnovane na nasilju. Šaljić navodi da je saradnja porodice i škole značajan faktor u procesu prevencije vršnjačkog nasilja i da obrazovni programi

treba da pruže pomoć i podršku roditeljima u obavljanju roditeljske uloge i stvaranju porodičnog okruženja koje će djelovati podsticajno na učenike. (Šaljić, 2017).
U cilju postizanja kvalitetne saradnje sa roditeljima nastavnici moraju posjedovati vještine koje će im omogućiti postizanje ovog cilja. Potrebno je kontinuirano usavršavanje nastavnika u cilju uspostavljanja kvalitetne i efikasne saradnje sa roditeljima kako bi omogućili prevenciju vršnjačkog nasilja. Nastavnik mora da bude sposoban da prepozna individualne karakteristike roditelja, njihove specifičnosti, da ih razumije i uvažava, da razvije kod roditelja osjećaj povjerenja i slobode da zatraže pomoć kada im je potrebna. Kako navode Matejević i Jovanović (2017) porodica i škola predstavljaju dva najvažnija faktora kojima dijete pripada, pa je prirodno i sasvim prihvatljivo da postoji uzajamni partnerski odnos između porodice i škole. Nastavnici ne treba da isključuju roditelje iz školskog okruženja, već treba da im omoguće da aktivno učestvuju u izbor sadržaja i modela saradnje, da organizju predavanja i seminare za roditelje kako bi roditelji razvijali svoju pedagošku kulturu i bili u mogućnosti da daju svoj doprinos.
Sasvim je sigurno da nastavnici nijesu u mogućnosti da samostalno ostvare sve navedeno, već je važno da imaju podršku i usmjeravanje od strane Uprave škole u kojoj su zaposleni, ali i cjelokupnog planskog programa nadležnog ministarstva. Teme seminara i radionica mogu biti određene tako da roditeljima pruže mogućnost da se upoznaju sa veoma složenom pojavom kao što je vršnjačko nasilje. Radionice na temu pojma, oblika i sadržaja vršnjačkog nasilja pružaju roditeljima mogućnost sticanja dodatnih znanja kako bi mogli prepoznati vršnjačko nasilje. Ovakve radionice omogućavaju roditeljima da se upoznaju i sa mjerama prevencije vršnjačkog nasilja i da uvide na koji način mogu dati svoj doprinos u procesu preveniranja vršnjačkog nasilja.

ZAKLJUČAK

Saradnja porodice i škole, kao i vršnjačko nasilje predstavljaju teme koje su u obrazvno-vaspitnoj praksi uvijek aktuelne. Upravo zbog svoje aktuelnosti, ali i kompleksnosti, zahtijevaju planski pristup i odgovorno postupanje kako bi se omogućilo uspješno ostvarivanje svestranog razvoja učenika i njihova socijalizacija. potreba za saradnjom porodice i škole u cilju prevencije vršnjačkog nasilja nezaobilazan faktor. Kada se javi problem, dijete treba da prepozna kome da se obrati za pomoć. U tom slučaju i roditelji i nastavnici trebaju biti spremni da saslušaju dijete i usmjere ga u pravcu konstruktivnog rješavanja problema. Vršnjačko nasilje je delikatna pojava koja zahtijeva odgovoran pristup i analiziranje situacije.
Škola i porodica predstavljaju jedinstvo koje ima neizmjernu moć u pogeldu uticanja na ponašanje djece, odnosno učenika. Saradnju porodice i škole treba poduprijeti poštovanjem, uvažavanjem, razumijevanjem, tolerancijom i empatijom, a kao rezultat toga postiže se efikasna prevencija vršnjačkog nasilja. Ovo je tema koja ne prestaje biti aktuelna s obzirom na činjenicu i podatke da veliki dio djece svakodnevno doživljava određeni vid nasilja. Javlja se potreba bolje edukacije nastavnika i roditelja, ali i učenika, o problematici vršnjačkog nasilja jer jedino oso-

be koje imaju znanja o vršnjačkom nasilju mogu obezbijediti i doprinijeti njegovoj prevenciji.

LITERATURA

Ilić, M, Nikolić, R, i Jovanović, B. (2006). Školska pedagogija, Filozofski fakultet, Banja Luka.
Libman, M, Hrnčić, J. (2007). Priručnik za specijalističku obuku u vještinama medijacije između oštećenog i maloljetnog učinioca, Centar za posredovanje – medijaciju, Beograd.
Marković, M. (2014). Učenici kao akteri u prevenciji vršnjačkog nasilja u školi, Specijalna edukacija i rehabilitacija, Beograd.
Matejević, M, Jovanović, M. (2017). Uključenost roditelja u školske aktivnosti. Godišnjak za pedagogiju, 2(1), Niš.
Popadić, D. (2009). Nasilje u školama, Institut za psihologiju, Beograd.
Prodanović, Lj. (2008). Saradnja prosvetnog radnika sa roditeljima, Profikomp Beograd.
Šaljić, Z. (2017). Prevencija antisocijalnog ponašanja učenika, Univerzitet u Beogradu.
Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja, Ljetopis socijalnog rada, 18 (3), Sarajevo.
Vejnović, D. (2013). Zbornik: Vršnjačko nasilje, Teorija i praksa vrsta vršnjačkog nasilja, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka.
Vilotijević, M. (2000). Didaktika, Učiteljski fakultet, Beograd.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 15-16 (2023), 75-82

Nada Šakotić

UDK: 376.1:616.28-008.14-057.874 Pregledni rad

STAVOVI RODITELJA DJECE SA OŠTEĆENJEM SLUHA PREMA SOCIJALIZACIJSKIM DOSTIGNUĆIMA NJIHOVE DJECE U REDOVNOM VASPITNO-OBRAZOVNOM PROCESU

ATTITUDES OF PARENTS OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT TOWARDS THEIR CHILDREN'S SOCIALIZATION ACHIEVEMENTS IN THE REGULAR EDUCATIONAL PROCESS

APSTRACT

Implementacijom inkluzivnog obrazovanja u osnovnim školama pružila se mogućnost djeci sa oštećenjem sluha da se aktivno uključe u vaspitno-obrazovni proces, odnosno mogućnost školovanja po redovnim školskim programima. Uspješnost inkluzije djece i učenika sa oštećenjem sluha uveliko zavisi od osoba koje se bave vaspitno-obrazovnim radom. Djeca sa oštećenjem sluha spadaju u grupu djece sa posebnim potrebama koja se trebaju što potpunije uključiti u redovne procese edukacije i ostale životne aktivnosti. Vaspitanje i obrazovanje, odnosno habilitacija i rehabilitacija djece sa slušnim oštećenjem, je obavezna od onog trenutka kada je nedostatak otkriven. Ova populacija djece se integriše u redovnu nastavu u cilju zadovoljenja njihovih razvojnih i obrazovnih potreba. Uključivanjem djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni sistem osigurava se pristupačno obrazovanje u skladu sa njihovim interesima, sposobnostima i potrebama.

Ključne riječi: inkluzija, inkluzivno, obrazovanje, integracija, oštećenje sluha.

ABSTRACT

The implementation of inclusive education in primary schools gave children with hearing impairment the opportunity to actively participate in the educational process, i.e. the opportunity to study according to regular school programs. The success of the inclusion of children and students with hearing impairment largely depends on the persons involved in educational work. Children with hearing impairment belong to the group of children with special needs who should be included as fully as possible in regular education processes and other life activities. Upbringing and education, or habilitation and rehabilitation of children with hearing impairment, is mandatory from the moment the deficiency is discovered. This population of children is integrated into regular classes in order to meet their developmental and educational needs. By including children with hearing impairment in the educational system, accessible education is ensured in accordance with their interests, abilities and needs.

Key words: inclusion, inclusive education, integration, hearing impairment.

UVOD

Integracija djece sa oštećenjem sluha u školama ima za cilj njihovo aktivno učešće u obrazovnom procesu, funkcionalnu socijalizaciju i uključivanje u vršnjačku zajednicu. Redovne škole sa inkluzivnom orjentacijom najbolji su način za prevazilaženje diskriminativnih stavova i izgradnju inkluzivnog društva. Škola ima nezamjenjivu ulogu u razvoju i ponašanju djece jer se u njoj ostvaruje značajan dio socijalnih interakcija između samih učenika, učenika i nastavnika.

Uključivanje djece sa oštećenjem sluha u vršnjačku zajednicu zavisi od djeteta i njegove porodice, težine oštećenja sluha, sposobnosti razumijevanja govora i razvoja govorno-jezičkih vještina. Imajući u vidu da je normalna komunikacija važan element za uspostavljanje socijalnih kontakata nameće se potreba proučavanja ovog problema kod djece sa oštećenjem sluha. Od velikog značaja za uspješno prilagođavanje i razvoj potencijala ovih učenika je kvalitetan odnos koji će se razviti između njih i nastavnika kao i uspostavljanje socijalnih interakcija između samih učenika u razredu. (Šakotić, 2009).

Ponašanje učenika sa oštećenjem sluha u nastavnom procesu zaokupilo je pažnju pojedinim istraživačima. Posmatrali su ponašanje ovih učenika na času: u odnosu na mjesto gdje sjede i pažnju na času, na odmoru, u odnosu na igru i u odnosu na autoritet (kada se obraćaju nastavniku), u odnosu na naloge i u odnosu na pohvale. Uzrast, pol, školski uspjeh kod gluvih i nagluvih učenika nisu se pokazali kao faktori koji u značajnoj mjeri utiču na ponašanje učenika. (Mijatović & Radovanović, 2020).

Među značajne probleme u nastavi svrstava se pitanje motivacije učenika. Na razvoj motivacije za učenje je moguće i potrebno uticati a najveću ulogu u tome imaju nastavnici u nastavnom procesu. Na ovu temu vršena su istraživanja ali u domenu djece sa oštećenjem sluha. Motivacija gluvih i nagluvih učenika za čitanje, pisanje i učenje i njihovu povezanost sa školskim uspjehom je bio jedan od istraživačkih radova. (Povlakić-Hadžiefendić, 2019) Prema odgovorima ispitanika došlo se do saznanja da učenici sa oštećenjem sluha koji bolje uviđaju važnost čitanja, pisanja i učenja imaju pozitivne stavove, uključuju se u ove aktivnosti, imaju veću motivaciju što potvrđuju njihova bolja školska postignuća.

Imajući u vidu da je uloga nastavnika u obrazovanju i u socijalnom razvoju ovih učenika veoma važna ispitivani su stavovi nastavnika prema djeci sa oštećenjem sluha. (Tomić, Šehović & Hrvanović, 2007) Analiza rezultata pokazala je kako se više od polovine nastavnika u svom radu rijetko susretala sa navedenom populacijom učenika, a većina ispitanika smatra da je komunikacija sa učenicima oštećenog sluha otežana.

Vršeno je istraživanje i po pitanju veze između dužine surdološkog tretmana i školskog uspjeha učenika sa oštećenjem sluha u redovnoj školi. (Kovačević & Pavković, 2008) Došlo se do saznanja da uzrast javljanja na surdološki tretman predstavlja jedan od izuzetno važnih faktora za cjelokupan razvoj djece sa oštećenjem sluha, naročito za razvoj govora i jezika.

Istraživanjem stavova vaspitača i nastavnika o vaspitno-obrazovnom uključivanje djece i učenika sa oštećenjem sluha u redovne predškolske i osnovnoškolske

ustanove, došlo se do saznanja da vaspitači i nastavnici iskazuju gotovo potpuno slaganje oko potrebe podrške edukacijskog rehabilitatora za uspješno uključivanje ove djece i učenika u vaspitno-obrazovni proces. (Šokić, 2017)

Pedagoška istraživanja vršena su i po pitanju informisanosti vaspitača i učitelja osnovnih škola o oštećenju sluha, njegovim implikacijama, tehnologiji koju djeca sa oštećenjem sluha koriste, komunikacijskim opcijama koje su djeci sa ovim problemom na raspolaganju i pretpostavkama njihove inkluzije u predškolskim i osnovnoškolskim programima. (Hranić, 2017). Rezultati ukazuju da vaspitači i učitelji osnovnoškolskog obrazovanja imaju pozitivan stav prema inkluziji ove djece u nastavnom procesu.

U cilju zadovoljenja obrazovnih i socijalizacijskih potreba djece sa oštećenjem sluha u nastavnom procesu neophodno je izvršiti i određena prilagođavanja. Ova prilagođavanja odnose se na sadržaje, načine i oblike rada kao i tehnička prilagođavanja ovim učenicima.

Analizirajući povezanost ove razvojne teškoće sa nastavnim procesom moramo dati odgovore na brojna pedagoška i socio-emocionalna pitanja: status djeteta, ponašanje, prihvaćenost, emocionalna stanja, obrazovna postignuća itd. Na osnovu navedenog, predmet našeg istraživanja je **socijalizacija djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni proces.** Na osnovu predmeta i cilja istraživanja, definisana je glavna hipoteza koja glasi: H_g-Pretpostavlja se da su odgovori roditelja djece sa oštećenjem sluha pozitivni to jeste da su mišljenja da njihova djeca imaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju.

UPITNIK ZA RODITELJE DJECE SA OŠTEĆENJEM SLUHA

1.	**Da li i sada, nakon skoro godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je bilo upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima?**	**Broj**	**%**	**Uk:**
a)	Da, to je bilo veoma korisno za njegov razvoj	30	100,00	30
d)	Bolje bi bilo da je dijete upisaono u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili u Resursni centar	-	-	-
e)	Neki drugi odgovor (navesti kratko)	-	-	-

2.	**Molimo Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu?**	**Da**		**Djel.**		**Ne**		**Uk:**
		Br	**%**	**Br.**	**%**	**Br**	**%**	**Br.**
a)	Da se bolje pripremi za život	24	80,00	5	16,67	1	3,33	30
b)	Da se socijalizuje	22	73,33	7	23,33	1	3,33	30
c)	Da razvije vještine važne za život	20	66,67	8	26,67	2	6,67	30
d)	Nešto drugo, (navedi šta): **(Roditeljski navodi dati su opisno u interpretaciji rezultata)**	18	60,00	11	36,67	1	3,33	30

3.	**Molimo Vas da nam sada, nakon skoro protekle godine u školi, navedete koja su od navedenih očekivanja bila ispunjena.**	**Da**		**Djel.**		**Ne**		**Uk:**
		Br.	**%**	**Br.**	**%**	**Br.**	**%**	**Br.**
a)	Bolja priprema za svakodnevni život	20	66,67	7	23,33	3	10,00	30
b)	Bolja socijalizovanost	20	66,67	8	26,67	2	6,67	30
c)	Bolja razvijenost vještina za život	20	66,67	7	23,33	3	10,00	30
d)	Nešto drugo (navesti šta)	-		-		-	-	30
4.	**Da li ste se pokajali što ste prihvatili savjet da dijete upišete u redovnu školu?**	-						
a)	Ne	18			60,00			18
b)	Bilo je kriza ali mislim da je to korisno za dijete	12			40,00			12
c)	Da	-			-			-
5.	**Kakvi su Vaši utisci o dosadašnjem boravku Vašeg djeteta u školi?**							
a)	**Pozitivni**	24			80,00			24
b)	**Negativni**	-			-			-
6.	**Ako ste smatrali da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada sa ostalom djecom, da li ste se nekom obraćali zbog toga?**							
a)	Nisam imala/ao taj problem	27			90,00			27
b)	Obraćao/la sam se učiteljici/učitelju	3			10,00			3
c)	Obraćao/la sam se pedagogu/psihologu	-			-			-
7.	**Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu?**							
a)	Sasvim dobro	18			60,00			18
b)	Korektno, ali uzdržano	10			33,34			10
c)	Mislim da nije bilo prihvaćeno	1			3,33			1
8.	**Da li je, po Vašem mišljenju, Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa djecom bez teškoća u razvoju?**	**Da**			**Ne**			
		Br.	**%**		**Br.**	**%**		
a)	Da, to mu je pomoglo da realnije shvati život	26	86,67		4	13,33		30
b)	Steklo je potrebu da pomaže drugima	10	33,34		10	33,34		20
c)	Bolje je razumjelo one koji imaju problema	3	10,00		27	90,00		30
9.	**Da li je Vaše dijete u kući govorilo o svojim drugovima /drugaricama iz odjeljenja**							
a)	Da, uglavnom sa simpatijom	22			73,33			22
b)	Da, uz kritičke primjedbe (bilo znanje ili ponašanje)	6			20,00			6
c)	Rijetko ih je pominjalo	2			6,67			2

10.	**Da li se Vaše dijete družilo sa nekim djetetom iz odjeljenja (ili škole)?**	30	53,33	30
11.	**Molim Vas da nam ukratko, na osnovu dosadašnjeg iskustva, iznesete mišljenje o:** a) Eventualnim dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez razvojnih teškoća b) Eventualnim teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez razvojnih problema **(Odgovori na ovo pitanje dati su opisno u interpretaciji rezultata)**			

Pitanje br. 1.

Nakon godinu dana zajedničkog školovanja učenika redovne populacije i učenika s teškoćama u razvoju svi roditelji (100%) su mišljenja da je bilo veoma korisno za razvoj njihove djece to što su pohađala nastavu u redovnim odjeljenjima gdje su istovremeno pohađala nastavu i djeca redovne populacije.

Pitanje br. 2.

Pri upisu u razred u kojem se nalaze redovni učenici, roditelji su jednoglasni u stavu da se time omogućuje njihovoj djeci da se bolje pripreme za život, da se socijalizuju, da se druže sa vršnjacima, da fizički ojačaju, da bolje iskoriste svoje sposobnosti. Roditelji su kolebljivi u očekivanju da će se njihova djeca emocionalno smiriti (30%), kao i to da će razviti vještine važne za život misli 8 roditelja ili (26,67%). Negativne stavove su imala po dva roditelja na tvrdnjama (e, f, g,) pitanje 2.

Pitanje br. 3.

Nakon iskustva u zajedničkom školovanju od godine dana, roditelji su izjavili da su se njihova očekivanja uglavnom ispunila (tabela 2); Da su djeca bolje pripremljena za svakodnevni život smatra 66,67% anketiranih roditelja, isti procenat roditelja je mišljenja da njihova djeca imaju bolju emocionalnu smirenost, bolju socijalizovanost. Da učenici s teškoćama u razvoju imaju bolju prihvaćenost od svojih vršnjaka izjasnilo se 86,67% roditelja. Više od pola roditelja (60,66%) navodi da djeca stiču bolju razvijenost vještina za život, a 90% roditelja mišljenja je da je poboljšana fizička snaga njihove djece. U rasponu od 6, 67% do 43,33% je bio neodlučan, što znači da su se njihova očekivanja samo djelimično ispunila.

Pitanje br. 4.

Roditelji djece s teškoćama u razvoju se nijesu pokajali što su upisali svoju djecu u redovnu školu, mišljenja je 60% roditelja. Izuzetak su 12 roditelja (40%) koji tvrde da su njihova djeca imala krize, ali da je to bilo korisno za dijete.

Pitanje br 5.

Povoljne utiske o dosadašnjem boravku djeteta u školi ima 80% anketiranih roditelja. Da je bilo i neprijatnih iskustava tvrdi 20% roditelja.

Pitanje br. 6.

Prigovore u vezi rada s njihovom djecom, u toku pohađanja nastave imalo je (10%) roditelja, te su se obraćali učitelju, a 90% roditelja tvrdi da nijesu imali potrebu obraćati se nastavnicima, jer nijesu imali problema.

Pitanje br. 7.

Više od polovine anketiranih roditelja (60%) smatra da su se njihova djeca brzo snašla u razredu, a da su korektno ,ali uzdržano bila prihvaćena od strane vršnjaka izjasnilo se 33,34% roditelja. Jedan roditelj (3,33%) je mišljenja da njegovo dijete nije dobro prihvaćeno od strane vršnjaka i jedan roditelj ne zna da li mu je dijete dobro prihvaćeno ili nije.

Pitanje br. 8.

Roditelji djece s teškoćama u razvoju smatraju da su upisavši svoje dijete u odjeljenje gdje se nalaze i učenici bez teškoća u razvoju, omogućili djeci da realnije sagledaju svijet u budućnosti, da osjećaju potrebu da pomažu drugima, te da bi mogli bolje razumjeti one koji imaju problema. Ovakav pozitivan stav ima od 86,67 % roditelja, a 33, 43 % roditelja smatra da je dijete steklo potrebu da pomaže drugima i 10% iznose stav da se djeca bolje razumiju, pa prema tome bolje razumiju i potebe djece s teškoćama u razvoju.

Pitanje br. 9.

Sa svojim roditeljima svakodnevno razgovaraju o školi, o vršnjacima i uopšte o klimi koja vlada u razredu, te tako, (77,33%) roditelja izjavljuje da njihova djeca uglavnom sa simpatijama pričaju o svojim vršnjacima, šest roditelja (20%) su konstatovali da se njihova djeca kritički osvrću bilo na komentare o znanju ili vladanju učenika u njihovom razredu. Svega je 6,67% roditelja navelo da njihova djeca rijetko spominju svoje vršnjake, što navodi na konstataciju da su djeca s teškoćama u razvoju dobro prihvaćena.

Pitanje br. 10.

Djeca s teškoćama u razvoju druže se sa svojim vršnjacima koji nemaju smetnje u razvoju i to 53,33% roditelja tvrdi da se njihova djeca druže samo u školi; 30% roditelja tvrdi da se djeca druže u kući i u školi. Ima roditelja koji ne znaju da li im se djeca druže sa djecom bez teškoća u razvoju (25,33%), ili pretpostavljaju da se ne druže (3,33% roditelja).

Pitanje br.11.

O dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez teškoća u razvoju, svi odgovori roditelja mogu se svrstati u nekoliko grupa i to:

☐ djeca razvijaju crtu humanosti i druže se;

☐ treba uključiti što više djece s teškoćama u razvoju u redovna odjeljenja;

☐ sredina ga bolje prihvata i pomaže mu u savladavanju gradiva;

☐ pozitivno utiče na cijeli kolektiv;

☐ uče se da pružaju pomoć slabijima od sebe i onima kojima je potrebna pomoć;

☐ daju im šansu ravnopravnosti;

☐ njihovi roditelji se osjećaju bolje.

O teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez teškoća u razvoju, roditelji iznose slijedeće stavove:

☐ potrebna je bolja materijalna opremljenost škola (nastavna sredstva i učila, nastavna pomagala, didaktički materijal, adekvatni udžbenici, potreban školski pribor i dr.);

☐ neadekvatno edukovan postojeći nastavnički kadar;

☐ nedovoljna uključenost edukatora rehabilitatora u nastavni proces;

☐ nedovoljno uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole;

☐ blagovremeno pripremanje prilagođenih programa za djecu s teškoćama u razvoju;

☐ postojanje arhitektonskih barijera;

☐ prihvatanje djece s teškoćama u razvoju (usporenog kognitivnog razvoja ,od strane njihovih vršnjaka) kao ravnopravnog člana grupe;

☐ omogućiti im redovno školovanje

☐ teškoće najviše osjeća učitelj

Rezultati iz upitnika su pokazali da roditelji djece s teškoćama u razvoju imaju pozitivan stav prema vaspitno-obrazovnoj inkluziji.

ZAKLJUČAK

Našu glavnu istraživačku hipotezu Hg-Pretpostavlja se da su odgovori roditelja djece sa oštećenjem sluha pozitivni to jeste da su mišljenja da njihova djeca imaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju potvrđujemo.

Djeca sa oštećenjem sluha spadaju u grupu djece sa posebnim potrebama koja se trebaju što potpunije uključiti u redovne procese edukacije i ostale životne aktivnosti. Vaspitanje i obrazovanje, odnosno habilitacija i rehabilitacija djece sa slušnim oštećenjem, je obavezno od onog trenutka kada je nedostatak otkriven. Ova populacija djece se integriše u redovnu nastavu u cilju zadovoljenja njihovih razvojnih i obrazovnih potreba. Uključivanjem djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-

obrazovni sistem osigurava se pristupačno obrazovanje u skladu sa njihovim interesima, sposobnostima i potrebama.

Djeca sa oštećenjem sluha pohađaju ili redovne ili Resursne centre što zavisi od stepena oštećenja sluha. Osim stepena oštećenja sluha, mogućnosti njihove edukacije uveliko zavise i od nivoa intelektualnih sposobnosti, od uzrasne dobi u kojoj je došlo do oštećenja sluha, od pravovremenog početka rehabilitacije kao i od porodičnog miljea.

LITERATURA

1. Mijatović, S. & Radovanović, V. (2020). Karakteristike ponašanja gluvih i nagluvih i učenika tipičnog razvoja u vaspitno-obrazovnom procesu.Specijalna edukacija i rehabilitacija, 19(3), 181-194. DOI:10.5937/specedreh19-28163
2. Povlakić-Hadžiefendić, M. (2019). Stavovi i motivacija gluvih i nagluvih učenika za učenje.Specijalna edukacija i rehabilitacija, 18(1), 85-102. DOI: 10.5937/specedreh18-19135
3. Tomić, R., Šehović, M. & Hrvanović, M. (2007). Stavovi nastavnika razredne nastave prema djeci s teškoćama sluha. Metodički obzori, 2(4), 7-18. Preuzeto: 01.05.2022. sa:
4. Kovačević, J. & Pavković, I. (2008). Dužina surdološkog tretmana i školski uspeh učenika oštećenog sluha u redovnoj školi. U susret inkluziji – dileme u teoriji i praksi, 335-345. Preuzeto: 09.08.2022. sa:https://rfasper.fasper.bg.ac.rs/bitstream/id/7453/Untitled25.pdf
5. Šokić, M. (2017). Stavovi odgojitelja i nastavnika o odgojno-obrazovnom uključivanju djece i učenika s oštećenjem sluha. Magistarski rad. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci
6. Šakotić, N. (2009). Efekti inkluzivne prakse u osnovnim školama u Crnoj Gori. Nikšić: Montenegro CHESS
7. Hranić, V. (2017). Informisanost i stavovi odgojitelja i učitelja osnovnih škola o inkluziji djece s oštećenjem sluha. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet https://hrcak.srce.hr/19438

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 15-16 (2023), 83-92

Nada Šakotić

UDK: 371.21:376.1-056.26/.36 Pregledni rad

TEHNIČKA PODRŠKA U NASTAVI DJECI SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA POP

TECHNICAL SUPPORT IN TEACHING FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS POP

APSTRACT

Rad je iniciran ulogom tehničke podrške djeci sa pop za obezbjeđivanje njihovog kvalitetnijeg života. Njime smo htjeli da utičemo na odluke kompetentnih institucija koje se bave djecom sa pop i koje su u obavezi da im pruže kvalitetno odrastanje.

Osnovno istraživačko pitanje rada je usmjereno na ispitivanje i proučavanje nivoa ostvarenosti uloge asistenata u nastavi kao pomoć djeci sa pop. Analizirani su pedagoški aspekti značajni za ostvarivanje kvalitetnijeg života djece sa pop u redovnoj nastavi iz ugla zakonskih okvira, naučne literature i kompetencija učitelja, Radom smo htjeli ukazati na efekte osavremenjavanja nastavnog procesa i primjene kako u načinu rada sa djecom sa pop tako i učinka asistenata u nastavi, koji će uticati na pospješivanje dječjih sklonosti i sposobnosti i razvoja njihovih socijalnih vještina.

Ključne riječi: pop, asistent u nastavi, učenje, socijalne vještine.

ABSTRACT

The work was initiated with the role of technical support for children with epilepsy to ensure their better quality of life. With it, we wanted to influence the decisions of competent institutions that deal with children with disabilities and that are obliged to provide them with a quality upbringing.

The basic research question of the paper is focused on examining and studying the level of realization of the role of assistants in teaching as a help to children with disabilities. Pedagogical aspects significant for the achievement of a better quality of life for children with disabilities in regular classes were analyzed from the point of view of legal frameworks, scientific literature and teacher competencies. In this work, we wanted to point out the effects of modernizing the teaching process and its application both in the way of working with children with disabilities and the effect of assistants in teaching, which will influence the promotion of children's inclinations and abilities and the development of their social skills.

Keywords: pop, teaching assistant, learning, social skills.

UVOD

Obrazovni sistem djece sa smetnjama u razvoju definiše kao obrazovanje djece sa posebnim potrebama. Iako svako dijete ima iste potrebe, pod ovim pojmom se podrazumijeva pomoć i podrška djeci koja nijesu u mogućnosti samostalno da rješavaju postavljene zadatke, već im treba dodatna potpora.

U Crnoj Gori je već zaživio koncept integracije djece sa pop u redovni obrazovni proces. Veliki broj djece sa pop je uključen u redovnu nastavu, ali nije obuhvatio svako dijete sa posebnim potrebama, niti je svako dijete koje je uključeno dobilo personalnog asistenta. To nam govori da je potrebno još više pažnje usmjeriti na ovaj problem i dati punu podršku u uključivanju djece sa pop [1].
Ako se osvrnemo na činjenicu da i nadarena djeca pripadaju ovoj grupi možemo reći da ovoj populaciji djece nije data mogućnost da svoje sposobnosti usavršavaju na nekom višem nivou osim kroz redovnu i dodatnu nastavu. Tako nam se dešava da djeca kasnije (srednjoškolci i akademci) napuštaju zemlju i traže bolje mogućnosti za svoje usavršavanje i napredovanje [2].
Da bi se djeca sa pop bolje uključila u obrazovni sistem i osjećala sigurnost u kolektivu treba još mnogo truda uložiti u svim segmentima njihovog obrazovanja i življenja u školi.
Iako je djeci pružena mogućnost da ravnopravno učestvuju u svim aspektima obrazovnog procesa, kao i moralna podrška nastavnika i vršnjaka, njihovo uključivanje se, u zavisnosti od vrste potrebe, sporo odvija[3].
Jedan od osnovnih preduslova je i uključivanje asistenata u nastavu, kao tehničku pomoć djeci sa pop. Ovaj problem je riješen u Crnoj Gori. Asistenti, iako ne za svako dijete sa pop, uključeni su u škole i predškolske ustanove. Zavod za školstvo u Crnoj Gori je definisao standarde zanimanja asistenata u nastavi. Postavio smjernice u kojima su definisane njihove obaveze prema djeci sa pop. Ipak, to nije dovoljno. Djeci sa pop potreban je asistent koji je obučen striktno za njihovu potrebu.
Prostorni uslovi u mnogim školama ne dozvoljavaju stvaranju kutka za relaksaciju djeci sa pop, kada rad u odjeljenju ili grupi predstavlja za njih napor. Taj kutak treba ispuniti njihovim igračkama i slikovnicama koje oni često koriste u porodici[4].
Pored toga finansijske mogućnosti škola su male za nabavljanje potrebnih pomagala djeci sa pop u zavisnosti od njihove potrebe.

ASISTENTI U NASTAVI KAO PODRŠKA DJECI SA POP

Asistent u nastavi je obučeno lice kao vid podrške učenicima sa pop koji su uključeni u redovnu školu.
Cilj uključivanja asistenta u redovni obrazovni proces je stvaranje pozitivne klime u odjeljenju, brža prihvaćenost djeteta od svojih drugara, lakše savladavanje opravdanih prepreka sa kojima se dijete sa pop susreće, pomoć u korišćenju pomagala čime se postiže pomak u razvijanju njegovih sposobnosti, osjećaju pripadnosti kolektivu, što bitno utiče na njegovo kvalitetnije življenje.
Kvalitet jednog asistenta ogleda se u njegovoj spremnosti da se uključi kao podrška djeci sa pop, njegova empatija prema njima, i sposobnost i fleksibilnost da pomogne za brži razvoj njihovih sklonosti i sposobnosti. Pored toga mora biti osoba koja je strpljiva, kreativna, dosljedna i komunikativna. Mora se odnositi na obavljanje zadatka sa puno odgovornosti i biti fizički izdržljiva u bavljenju s djetetom sa pop[5], [6].

Asistent je tu da usmjerava dijete na aktivnost, da mu bliže objasni kako da se aktivnost uradi i da ga podstiče da tu aktivnost dovrši. On pomaže djetetu u korišćenju nastavnih sredstava, korišćenju pomagala. Potpora je djetetu pri uključivanju u kolektiv. On je osoba uz koju se dijete osjeća sigurno. Tako se brže uklapa u aktivnosti i igru sa ostalom djecom čime razvija svoje socijalne vještine i stvara sliku pripadnosti kolektivu. Asistent je pomoć pri komunikaciji sa vršnjacima i učiteljem-nastavnikom. Pomaže djetetu pri održavanju pažnje[7].
Personalni asistent je tehnički asistent tako da su njegove ingerencije sužene na takav vid pomoći djetetu sa pop. On nije osposobljen da učestvuje u realizaciji nastavnog procesa, i ne smije da se uključuje u sam proces kao ravnopravni obrazovni faktor sa učiteljem. Takav vid asistencije nije kod nas zaživio i nije data zakonska mogućnost da učestvuje u realizaciji programskih ciljeva, pisanju IROP-a i davanju ocjene o uspješnosti djeteta[8], [9],[10].
I kada je dijete u pitanju, asistent mora biti vispren da ne usporava djetetov razvoj. On mora da posjeduje osjećaj koliko dijete može samo da postigne, da poštuje slobodu djeteta da svoje pokušaje za kreativnost ispolji Treba da procijeni koliko je sposobno da se uklopi u kolektiv, na kom je nivou razvijena njegova komunikacija. Neophodno je da djeluje u tom pravcu da dijete bodri i poštuje njegov izbor bilo da je riječ o igri ili nastavnoj aktivnosti.
Pogrešno je ako asistent ometa dijete u njegovim aktivnostima ili preuzima da on izvede umjesto djeteta bilo koju aktivnost. Iako dijete ima najveću sigurnost uz asistenta treba mu dozvoliti da se druži, učestvuje samostalno u aktivnosti, uklapa u kolektiv. Time će se njegova
socijalizacija odvijati brže i efikasnije[11], [12], [13], [14].
Mora poštovati instrukcije učitelja-nastavnika i ne smije se miješati u njegove ingerencije.

REZULTAT UKLJUČENJA ASISTENTA U NASTAVU

Dijete se brže socijalizuje, u sigurnijem je okruženju, posmatra vršnjake i uči se na njihovom modelu ponašanja, uz asistenta je bolje prihvaćeno od vršnjaka; sposobnosti djeteta se kanališu u pravcu njegovog razvoja, uz pomoć asistenta brže se prepoznaje djetetov potencijal bolje se prepoznaje. Asistent je i od velike pomoći roditelju, jer preuzima brigu o njihovom djetetu, rasterećujući ih obavezama dok je dijete u školi.
Nastavnik koristi pomoć asistenta i dobija više vremena da se posveti ostaloj djeci.
Stručna služba dobija informacije koje su bitne za dalji razvoj djeteta, jer asistent najviše vremena provodi s djetetom i najbolje poznaje njegove sklonosti i sposobnosti.
Ovaj vid organizacije u obrazovnom sistemu pruža mogućnost za otklanjanje neželjenih rezultata i utiče pozitivno na kvalitet života djeteta sa pop.

ISTRAŽIVANJE

Problem i predmet istraživanja : Asistenti u nastavi kao podrška djeci sa pop za njihovo kvalitetnije življenje.
Cilj našeg istraživanja bio je: Utvrditi u kojoj je mjeri prisustvo asistenata u nastavi utiče na sveukupni razvoj djece sa pop i njihov kvalitet života
Zadaci: Istražiti da li asistent u nastavi svojim prisustvom i pokroviteljskim odnosom uskraćuje djetetu sa pop da razvija svoju samostalnost i uklapanje u kolektiv. Istražiti u kojoj mjeri i asistent svojim prisustvom utiče na obezbjeđivanje pozitivne klime u odjeljenju u odnosu na dijete sa pop; Ispitati da li prisustvo asistenta u natavi pospješuje njegove aktivnosti pri usvajanju predmetnih ciljeva i sadržaja.
Anketom su obuhvaćeni nastavnici iz tri regije u Crnoj Gori (po jedna škola u Podgorici, Nikšiću, Beranama, Plavu, Kotoru i Sutomoru). Uzorak istraživanja su nastavnici prvog ciklusa njih 120. Škole su odabrane po slučajnom izboru.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

H1 - Asistent u nastavi svojim prisustvom i pokroviteljskim odnosom ne uskraćuje djetetu sa pop da razvija svoju samostalnost i uklapanje u kolektiv.
H2 - Asistent u nastavi svojim prisustvom utiče na obezbjeđivanje pozitivne klime u odjeljenju u odnosu na dijete sa pop;
H3 - Prisustvo asistenta u nastavi ne pospješuje njegove aktivnosti pri usvajanju predmetnih
ciljeva i sadržaja.
H4 - Informacije koje asistent o djetetu sa pop šalje učitelju bitne su za dalji obrazovni proces (pri izradi IROP. a i postavljenih ciljeva kako bi ishodi bili uspješniji).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA PODATAKA

Tvrdnja 1: Asistent svojim prisustvom i pokroviteljskim odnosom ne uskraćuje djetetu sa pop da razvija svoju samostalnost i uklapanje u kolektiv.

Pitanje*:* Da li asistent svojim prisustvom i pokroviteljskim odnosom pruža djetetu slobodu da razvija svoju samostalnost i uklapanje u kolektiv?
Stavovi učitelja po regijama Stavovi učitelja

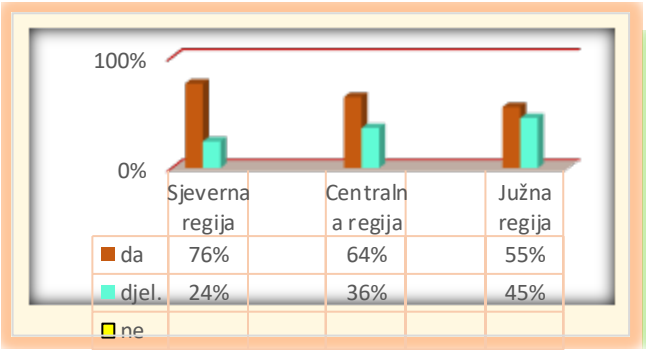

Grafikon br. 1

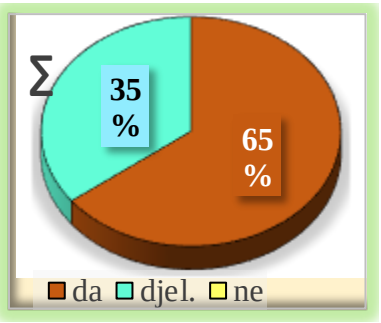

Grafikon br. 2

Većina nastavnika (njih 65%) tvrdi da prisustvo asistenata u nastavi utiče na razvijanje samostalnosti djece sa pop i njihovo samostalno uklapanje u kolektiv što potvrđuje datu hipotezu. Nastavnici, (njih 35%) tvrde da asistent u nastavi djelimično utiče na razvijanje samostalnosti djece sa pop i njihovo uklapanje u kolektiv,dok negativnih stavova nije bilo.
Sumirajući navedene podatke može se zaključiti sljedeće:
Asistent u nastavi je neophodan za socijalizaciju djeteta sa pop, jer je on spona između
njega i ostale djece, kao i učitelja. Ipak on treba da osjeti želju djeteta da sam uradi neku
aktivnost i da se samostalno uključuje u dječju igru i da mu pruži mogućnost da tu želju ostvari.
Svako dijete želi da pokuša da postavljeni zadatak uspješno riješi. Asistent treba da pusti dijete, pa makar to bio samo pokušaj, da se uključi u rješavanje zadatka jer je to prva karika u njegovom daljem uključivanju i osamostaljivanju. Time obezbjeđuje svoje približavanje djetetu, jer svojim postupkom čini da vjeruje u djetetov uspjeh i čini ga srećnim.
Iako djetetu sa pop treba pomoć, kako u korišćenju pomagala, rješavanju postavljenih ciljeva ili uključivanju u slobodne aktivnosti, asistent treba da poštuje njegovu odluku o samostalnom pokušaju. Ishod ovakvog odnosa prema djetetu sa pop, je njegova sigurnost u samog sebe i u svoje mogućnosti. Svojim stavom utiče na oslobađanje djeteta a samim tim i na njegovo kvalitetnije življenje u kolektivu.

Tvrdnja 2: Prisustvo asistenta u nastavi ne utiče na obezbjeđivanje pozitivne klime u odjeljenju.

Pitanje: Da li asistent svojim prisustvom utiče na obezbjeđivanje pozitivne klime u odjeljenju u odnosu na dijete sa pop.

Grafikonom br. 3 Stavovi učitelja po regijama Grafikonom br. 4 Stavovi učitelja

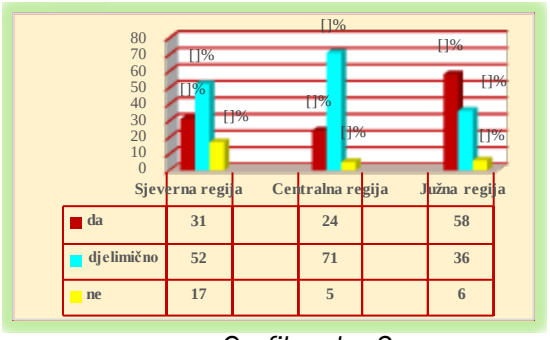

Grafikon br. 3

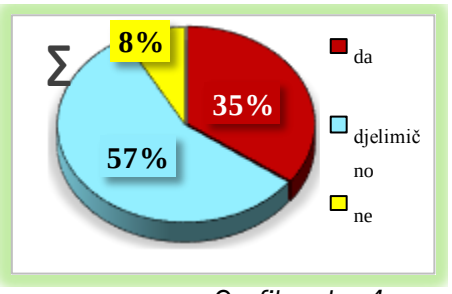

Grafikon br. 4

Učitelji/ce (njih 35%) tvrdi da prisustvo asistenta u nastavi utiče na obezbjeđivanje pozitivne klime u odjeljenju u odnosu na dijete sa pop, 57% tvrdi djelimično i 8% je dalo negativan odgovor.
Sumirajući navedene podatke može se zaključiti sljedeće:
Asistent u nastavi može da doprinese u stvaranju pozitivne klime u odjeljenju u odnosu ostale djece prema djetetu sa pop tako što će svojim blagim stavom i razgovorom uticati na djecu
koja se tipično razvijaju, upoznati ih sa potrebom koje ima dijete i razlogom što je različito od njih.
Djeca koja se tipično razvijaju, uz objašnjenje asistenta u nastavi i učitelja o potrebi djeteta i podršku koju ona treba da im pruže, ponašaju se sa empatijom prema djeci sa pop.
Ovakvo prihvatanje djece koja se tipično razvijaju utiče na osjećanja djeteta sa pop i njegovo ponašanje u kolektivu.
Samim tim dijete sa pop osjetiće da pripada kolektivu i njegovo življenje u njemu će biti bez trauma i negativnih reakcija što će uticati na njegovo kvalitetnije uklapanje u kolektiv.
To se najbolje postiže u igri, jer igra je sastavni dio njihovog odrastanja.

Tvrdnja br. 3 Prisustvo asistenta u nastavi pospješuje njegove aktivnosti pri usvajanju predmetnih ciljeva i sadržaja.

Pitanje: *Da li* prisustvo asistenta u natavi pospješuje njegove aktivnosti pri usvajanju predmetnih ciljeva i sadržaja?
Grafikon br.5 Stavovi učitelja po regijama
Grafikon br.6 Stavo učenja

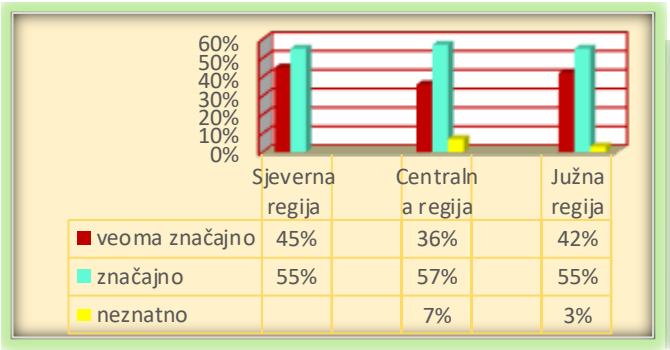

Grafikon br. 5

Grafikon br. 6

Analizirajući podatke iz tabele može se zaključiti da 40% nastavnika podržava datu tvrdnju, njih 56% djelimično i 4% ima suprotan stav, što potvrđuje datu hipotezu.

Sumirajući navedene podatke možemo zaključiti sljedeće:

Aktivnost djeteta sa pop uz asistenta i uz stručnost učitelja u radu, mogu se mijenjati

u pozitivnom smislu, tj. djeca sa pop će usvajanjem novih informacija, pravila ponašanja pospješivati svoje sposobnosti, pri usvajanju predmetnih ciljeva i sadržaja.

Dijete će uz pomoć asistenta za nastavu svoj zadatak riješiti sa manje nesigurnosti. Njegov pokušaj takođe traži pohvalu, a to dobija od svog asistenta što mu daje pdstrek za dalje napredovanje.

Boravak djeteta sa pop ne bi imao svrhu ako ono ne bi makar u granicama svojih sposobnosti napredovalo i time bilo spremnije za dalji život.

Tvrdnja br. 4 *Informacije koje asistent o djetetu sa pop šalje učitelju bitne su za dalji obrazovni proces (pri izradi IROP- a i postavljenih ciljeva kako bi ishodi bili uspješniji).*

Pitanje: Da li informacije o djetetu sa pop koje dobijate od asistenata bitno utiču na vaš pristup djetetu i dalji rad sa njima, kako pri izradi IROP-a tako i u realizaciji postavljenih ciljeva i postignuća djeteta.

Grafikon br.7 Stavovi učitelja po regijama *Grafikon br.8.* Stavovi učitelja

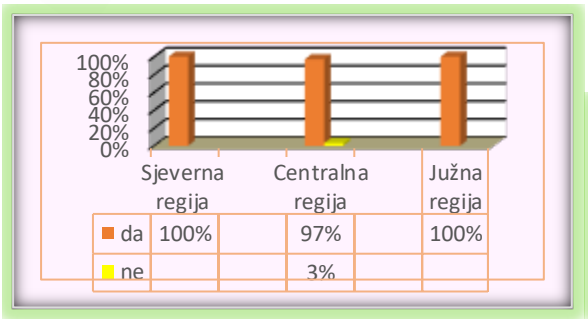

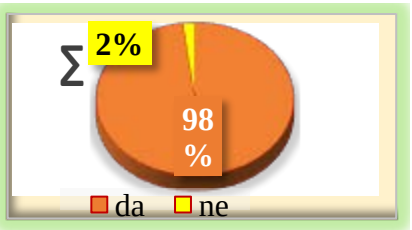

Iz tabele se može vidjeti da je stav učitelja (98%) da informacije koje šalje asistent u nastavi učitelju bitne su za dalji obrazovni proces (pri izradi IROP. a i postavljenih ciljeva kako bi ishodi bili uspješniji). Samo je 2% učitelja zauzelo negativan stav.
Sumirajući navedene podatke možemo zaključiti sljedeće:
Asistent u nastavi najviše vremena provodi sa djetetom sa pop. To mu daje mogućnost da što više dobije informacija od djeteta (šta želi, šta mu smeta, čime je nezadovoljan) i o djetetu (o njegovim strahovima, ljutnji, zadovoljstvu, reagovanju i sl.)
Njegova informacija učitelju, kakve su njegove sposobnosti takođe je neophodna za dalje napredovanje.Ovakav timski rad je neophodan kako bi dijete sa pop na najlakši način savladavalo prepreke u radu, što bi ga činilo zadovoljnim i ponosnim zbog uspjeha, a što čini njegovo kvalitetnije odrastanje.
Istraživanje je pokazalo:
Asistent svojim prisustvom i pokroviteljskim odnosom ne uskraćuje djetetu sa pop da razvija svoju samostalnost i uklapanje u kolektiv.
Prisustvo asistenta u nastavi utiče na razvoj pozitivne klime u odjeljenju u odnosu djece sa pop.
Prisustvo asistenta u nasatavi pospješuje njegove aktivnosti pri usvajanju predmetnih ciljeva i sadržaja.
Informacije koje asistent o djetetu sa pop šalje učitelju bitne su za dalji obrazovni proces (pri izradi IROP-a i postavljenih ciljeva kako bi ishodi bili uspješniji).

ZAKLJUČAK

Iako je u Crnoj Gori zaživio projekat asitenata u nastavi, još dosta treba učiniti da bi se dijete sa pop osjećalo prihvaćenim i ostvarilo svoju želju za samostalnošću. Sadašnje mogućnosti Crne Gore ne dozvoljavaju da djeca sa pop pored tehničke podrške asistenta u nastavi imaju i stručnu podršku. To bi podrazumiijevalo formiranje stručnog tima (specijalni pedagog, ljekar specijalista i pedagoška služba škole) na nivou svake škole. Smatramo da bi tada razvoj djeteta sa pop još više išao uzlaznom linijom, kako na njegovom obrazovnom nivou, tako i u sticanju socijalnih vještina.
Asistent u nastavi je i od velike koristi učitelju, kako bi rad u odjeljenju bio kvalitetniji i obrazovni proces efikasniji odvijao neometano za ostale učenike u odjelje-

nju. Kako bi asistent sa puno odgovornosti, visprenosti i znanja pristupio svom radu potrebno je izvršiti doedukaciju putem seminara, okruglih stolova i treninga.
Ako se ugledamo na evropske zemlje asistentu će se posvetiti veća pažnja, finansirati njegovu edukaciju i doedukaciju. Takav asistent će biti ne samo tehnička podrška djetetu sa pop već i pomoć usavladavanju postavljenih predmetnih ciljeva, što će omogućiti brže i kvalitetnije obrazovanje.
Informacije o djetetu sa pop, njegovim sklonostima ili nezadovoljstvu asistent treba da upozna učitelja i stručnu službu, kako bi mogli da koriguju IROP, da promijene pristup djetetu i time poboljšaju uslove rada i života u odjeljenju.
Treba naglasiti da je asistent samo podrška učeniku sa pop i da je njegova uloga ograničena u odnosu na obrazovni proces koji vodi učitelj. Istraživanje ovog problema pokazalo je da timski rad može omogućiti kvalitetniji život djetetu sa pop.
Koliko je asistent neophodan u nastavi toliko je on potreban i roditeljima.U današnjim uslovima života gdje roditelj dosta vremena provodi na poslu ili zbog finansijske situacije obavlja i dva posla, asistent je tu kao ispomoć. On roditeljima predstavlja sigurnu osobu koja će brinuti o njihovom djetetu, prenijeti zapažanja koja je uočio u toku nastavnog procesa i biti spona između roditelja i učitelja.

LITERATURA

1. Ćirović, D., [2008.]: Model škola kao podrška razvoju inkluzivnog obrazovanja, Beograd
2. Šakotić, N [2008]: *Efekti inkluzivne prakse u osnovnim školama u Crnoj Gori,* Nikšić
3. Mešalić, Š. Šakotić, N. Nikolić, M. (2007). Pristup inkluzivnoj praksi u vaspitanju i obrazovanju. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. Šakotić N, Mešalić Š, Hrnjica S, (2009) Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje u osnovnoj školi. Priručnik za nastavnike i stručne saradnike. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgorica.
5. Hrnjica, S. Rajović,V Čolin,T Krstić, Tkopunović, D (2004). Škola po meri deteta. Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beograd.
6. Hrnjica S., Sretenov D. (2003) Deca sa razvojnim teškoćama u redovnim osnovnim školama u Srbiji Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, UNICEF I Save the children UK, Beograd.
7. Sekušak- Galešev S.(2004): Moje dijete u školi, "IDEM", Zagreb, str.78.
8..Santrock, J.(2001): Child Development, „McGraw Hill Higher Education", Dallas USA , str .520.
9. Miller, B.(2001): Kako ostvariti dobar kontakt sa učenicima, „ Sarajevska tribina", Sarajevo;
10. Milić, S.(2002): Individualizovani pristup u vaspitno-obrazovnom procesu, „ Pedagoški centar Crne Gore", Podgorica;
11. Milić, S.(2008): Savremeni obrazovni sistemi, „ Univerzitet Crne Gore", Podgorica;

12. Montessori, M.(2006): Upijajući um, „ DN Centar“, Beograd;
13. Bonnie Miller (2001) Kako ostvariti uspješan kontakt sa učenicima. Priručnik za nastavnike. Sarajevska tribina i Nacionalna i univerzitetska biblioteka Sarajevo.
14. Booth, T. (2000) Progress in inclusive education. Meeting Special and Diverse Educational Needs: Making Inclusive Education a Reality. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs of Filand, Department for International Development Cooperation & Niilo Mäki Institute, 17-31.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 11-12 (2023), 93-98

Prof.dr Mirela Rahimić
Victoria International University, Mostar

UDK: 304.2:338.2 Pregledni rad

VAŽNOST SMANJENJA STRANOG NAGLASKA NAKON PUBERTETA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA

THE IMPORTANCE OF REDUCING THE FOREIGN ACCENT AFTER PUBERTY IN THE TEACHING OF THE ENGLISH LANGUAGE

APSTRACT

Eliminiranje stranog akcenta poslije puberteta je zahtijevan zadatak nastavnicima u procesu učenja stranog jezika. Zadatak je težak upravo zbog dobi učenika, koja nije pogodna za uklanjanje stranog akcenta.

Međutim, potrebno je težiti njegovom iščezavanju ili makar ublažavanju pomoću raznovrsnih auditivnih vježbi. Stoga je shvatanje da učenike poslije puberteta nije moguće osposobljavati da se služe stranim jezikom (ne pridajući ogroman značaj stranom akcentu) ekstremno i sigurno netačno. Bitno je ohrabriti nastavnike da poduzimaju nužne postupke kojima će i takve učenike (s malo ili nimalo predznanja iz engleskog jezika) uspješno podučiti engleskom jeziku. U rješavanju tako krupnih nastavnih problema našim nastavnicima engleskog jezika od velike pomoći može biti poznavanje rezultata istraživanja u području psihologije, psiholingvistike i neurologije, jer to poznavanje olakšava pronalaženje pragmatičnih i efikasnih metodičkih rješenja.

Ključne riječi: strani akcenat, izgovor, izvorni govornik, dob učenika, strani jezik, nastava, adolescencija

ABSTRACT

Eliminating a foreign accent after puberty is a demanding task for teachers in the process of learning a foreign language. The task is difficult precisely because of the age of the students, which is not suitable for removing a foreign accent. However, it is necessary to strive for its disappearance or at least to alleviate it by means of various auditory exercises. Therefore, the understanding that it is not possible to train students after puberty to use a foreign language (without giving great importance to a foreign accent) is extreme and certainly incorrect. It is important to encourage teachers to take the necessary steps to successfully teach English to such students (with little or no prior knowledge of the English language). Knowledge of research results in the field of psychology, psycholinguistics and neurology can be of great help to our English language teachers in solving such major teaching problems, as this knowledge facilitates finding pragmatic and efficient methodical solutions.

Key words: foreign accent, pronunciation, native speaker, student's age, foreign language, teaching, adolescence

UVOD

„If you want to be able to speak without an accent, then the younger the better. Otherwise, researchers think that early adolescence is the optimal time.“ [„Ako želiš znati govoriti bez stranog akcenta, onda je bolje početi što ranije. U suprotnom, istraživači smatraju da je rana adolescencija optimalno vrijeme“ (Lighton & Spada 2000: 61.]

Mnogi faktori utiču na uspjeh u usvajanju jezika. Ono što je predmet izučavanja u ovom radu jeste starosna dob kao prednost ili nedostatak u procesu učenja drugog, odnosno stranog jezika, s posebnim osvrtom na strani akcenat u govoru. S obzirom na veliki interes za učenje engleskog jezika, prirodno je da je nastavnicima veoma bitno pitanje koliko vremena treba i koji to faktori utiču da učenici različitih zahtjeva i starosne dobi savladaju strani jezik i pokažu napredak. Postavlja se pitanje: Postoji li kritična dob za usvajanje drugog jezika? Neke od ranijih studija o uticaju starosne dobi na usvajanje jezika bazirale su se na dokazivanju ili opovrgavanju Lenebergove hipoteze o kritičnoj dobi. Po Lenebergovoj teoriji (1967) usvajanje jezika je urođen proces, određen biološkim faktorima koji ograničavaju kritičnu dob za usvajanje jezika na period od druge godine života do puberteta. Leneberg je vjerovao da nakon lateralizacije (proces kojim dvije strane mozga razvijaju specijalizovane funkcije) mozak gubi sposobnost za oblikovanje. On je tvrdio da se lateralizacija jezičke funkcije normalno završava u pubertetu što postadolescentno usvajanje jezika čini znatno otežanim. Ova hipoteza je testirana u mnogim studijama, poredeći djecu i odrasle u usvajanju izgovora. Studije su pokazale da odrasli i nakon petogodišnjeg izlaganja na stranom jeziku u većini slučajeva zadrže svoj akcenat ako su sa učenjem počeli poslije puberteta, dok djeca, izložena stranom jeziku prije puberteta, nemaju ili imaju slabo primjetan strani akcenat (Oyama, 1976). Dvije studije u kojima su se autori bavili usvajanjem izgovora nakon tri godine izloženosti stranom jeziku pokazale su da mlađi učenici pokazuju bolji uspjeh u izgovoru bez stranog akcenta upoređenju sa onima u adolescenciji (Fathman, 1975; Williams, 1979).

Nažalost, često se ta predispoziciona dob za usvajanje akcenta i usvajanje stranog jezika uopšteno nedovoljno iskoristi, ukoliko nastavnici nisu svjesni ove činjenice, ili su nedovoljno motivisani, ili ne umiju bolje da mlade učenike podučavaju engleskom jeziku na pravi način. Učenici ne dobiju dovoljno lingvističkog inputa, ili još gore, usvoje iskrivljen ili netačan izgovor zbog lošeg imitiranja nastavnika.

UČENJE STRANOG JEZIKA POSLIJE PUBERTETA

Ovom prilikom treba razjasniti još jednu metodološku nejasnoću, a to je da postoji razlika u pojmovima adolescenti i stariji, u području usvajanja stranog jezika, pa se trebaju razmatrati tri skupine: djeca (children),adolescenti (adolescents), i stariji (adults).

U razmatranju moje teme fokusiraćemo se na ovu drugu grupu, adolescente, unutar koje se mogu još izdiferencirati rani (the early adolescents) i kasni (the late

adolescents) adolescenti. U savremenim metodičkim raspravama poznat je i naziv učenici sa srednjim jezičkim znanjem (intermediate level students) za učenike srednje škole koji uče strani jezik i tada se naziv odnosi isključivo na nivo usvojenosti/posjedovanja njihovog znanja. Pretpostavlja se da ovaj nivo znanja odgovara skupini adolescenata. Na tom nivou znanja (moguće uključiti i pre-intermediate level) razmatraćemo i postojanje stranog akcenta kod učenika.
Prema Ujedinjenim Nacijama, piše Peter Dash, (2003) osoba koja ima manje od 15 može biti kategorisana kao dijete (child). U području usvajanja drugog jezika (SLA), kognitivnim istraživanjem utvrđeno je da se prva skupina (djeca) proteže sve do pretpubertetskog područja (prepubescent stage). U daljem tekstu ovaj metodičar, inspirisan istraživanjima psihologa Pijažea i njegovim otkrićem kognitivnog razvoja, izdvaja četiri bitna obrazovna razdoblja koja se podudaraju s Piažeovom teorijom kognitivnog razvoja. (Autor koristi jedinstvenu terminologiju za faze: pp- prepubescent; pppa- post pubescent, pre-adult. Dakle, od postojeće 4 faze, period djetinjstva dijeli u tri (3. faza zahvata i ranu adolescenciju) i 4.- kasna adolescencija).

- Ppc1 - od 0 do 2. godine (novorođenče) - senzomotorni period
- Pp2- od vrtića do osnovne škole – pred-operaciono razdoblje
- Pp3- od posljednjih razreda osnovne škole do sredine srednje škole - konkretno operaciono razdoblje
- Pppa (post pubescents, pre-adult) - srednja škola- adolescenti od 12 do 18 godina (djevojčice sazrijevaju ranije) - razdoblje formalnih operacija

Po Piažeovoj teoriji kognitivne strukture posljednje razdoblje, razdoblje formalnih operacija odgovara godinama 12-15, što obuhvata početak adolescencije. U ovom periodu mišljenje postaje više formalizovano i sve više uključuje apstrakciju. Ovo se razdoblje nadovezuje na konkretno operaciono razdoblje u kojem se kognicija počinje potpuno razvijati, područje kada eksplicitno učenje počinje biti operativno. Konkretne operacije podrazumijevaju sposobnost za konkretno ali još ne apstraktno (gramatička pravila, npr.).
Razdoblje formalnih operacija, razdoblje adolescencije omogućava upotrebu određenih strategija, tehnika koje su u skladu s odgovarajućim mentalnim, kognitivnim sposobnostima učenika ove dobi.
„Formalne strukture su oblici ravnoteže koji se postepeno javljaju u sistemu razmjene između pojedinca i fizičke sredine, kao i u sistemu razmjene među samim pojedincima. Adolescent počinje da misli na budućnost, na svoje buduće zanimanje, na svoje mjesto u društvu. On umije da primijeni provjeravajuće postupke i da koristi kombinatoriku tako što varira jedan činilac dok svi ostali ostaju isti. On je sada osposobljen ne samo za eksperimentalnu indukciju nego i za deduktivne postupke kojima znatno racionalizira misaoni proces. To je moguće zato što su u tom dobu izgrađene formalne strukture koje su osnova mentalnog razvoja. Sticanjem pravog saznanja, na osnovu postojeće mentalne strukture rješava se konflikt i uspostavlja ravnoteža (ekvilibracija) koja je najvažniji činilac u razvoju saznajnih struktura“ (Vilotijević, 2001: 200 - 201)

Adolescenti, dokazuju mnoga istraživanja, za razliku od djece, svjesno uče jezik, „kroz formalno učenje“. Inače, naglašava Edge, postoje dva načina na koja ljudi uče strani jezik.: svjesno (consciously) i nesvjesno (subconsciously) „by picking it up“. Ova dva načina učenja jezika mogu ipak podržavati jedno drugo, tj. možemo kada nešto kažemo npr. analizirati da li je to bilo gramatički ispravno ali i možemo, ujedno, reći što smo „pokupili“ nesvjesno. (Edge, 1993: 15).

Kada raspravljamo o tačnosti hipoteze kritičkog perioda moramo imati na umu, pored kognitivnih, psihomotornih, i mnoge afektivne (emocionalne) postavke.

Preuzeti novi ili drugi identitet je ogroman i spor proces i jako utiče na adolescente. Stide se kada treba da govore pred svojim kolegama, posebno bez stranog akcenta. Smatraju da je to dokazivanje ili čak odbacivanje „nečega svoga“. Brown smatra „da samo uspijevaju oni koji premoste ovaj emocionalni jaz, emocionalnu inhibiciju“ (Brown, 1994: 63).

Naime, kako adolescenti posjeduju visoke kognitivne sposobnosti to im omogućava da razumiju i shvate gramatiku, strukturalna pravila, dok to djeca ne mogu. Neki istraživači (O'Malley, Chamot i njihove kolege) istraživali su koje strategije koriste učenici koji uče engleski kao drugi ili strani jezik u SAD (Williams, 1975). Došli su do rezultata da se učenici koriste raznim vrstama strategija koje su podijelili u nekoliko grupa:

- metakognitivne
- kognitivne
- socio-afektivne, i
- komunikativne.

Inače metakognitivne strategije učenja uključuju poznavanje vlastitih strategija i svjesno upravljanje njihovom upotrebom. Učenje engleskog jezika metakognitivnom strategijom učenja podrazumijeva „planiranje učenja, razmišljanje o učenju dok se ono odvija i monitoring nečijeg govora ili razumijevanje“ (Brown,1994: 115).

U metakognitivne strategije Brown (1994) ubraja: strogo organizovanje, usmjerenu pažnju, selektivnu pažnju, samoupravljanje, funkcionalno planiranje, kontrolu, svjesno odlaganje govora i samoocjenjivanje.

Kognitivne strategije se više odnose na posebne jezičke zadatke kao što su ponavljanje, prijevod, vođenje zabilješki, zaključivanje, elaboracija, transfer i sl.

Socioafektivne strategije učenja podrazumijevaju kooperaciju i međuaktivnost učenika, razvijanje svijesti o značaju kulture naroda, poštovanje tuđih osjećanja, samoohrabrivanje, razonodu i sl.

Komunikativne strategije učenja su efektnije za početno učenje stranog jezika, mada su značajne i za njegovo učenje u srednjoj školi, na nekom višem nivou, npr. iniciranje govora (međusobni razgovori i razgovori s nastavnikom).

Mnogi istraživači smatraju najbitnijim metakognitivne i kognitivne strategija učenja za usvajanje stranog jezika isključivo u srednjoj školi. Adolescenti se koriste metakognitivnim strategijama pri učenju stranog jezika. Oni posjeduju metalingvističku svjesnost tj. sposobnost da analiziraju jezičke oblike i strukture i da „misle i razgovaraju o jeziku.

Može se primijetiti da učenici engleskog jezika poslije puberteta više analiziraju, racionališu i svjesno uče jezik. Oni nemaju moć spontanog usvajanja jezika bez akcenta, kao što je slučaj kod djece, čiji akcenat se malo ili nimalo razlikuje od akcenta izvornih govornika.

TEHNIKE ZA UBLAŽAVANJE STRANOG AKCENTA

Ništa nije tako frustrirajuće kao kada te sagovornik ne razumije, kada pričaš na stranom jeziku. Čak i kada imaš širok vokabular i gramatiku ispravno koristiš, možeš biti neshvaćen, ukoliko je akcenat nerazgovijetan. Ovdje treba naglasiti da se pod akcentom ne misli samo na izgovor nega i na ritam i intonaciju.
Najbolje tehnike za smanjenje stranog akcenta su maksimalno slušanje audio i video materijala. To može biti vijest na engleskom BBC i CNN, pjesme, reklama, podkasti, filmovi i crtani filmovi.
Najbolji način za učenje je da se pauzira i ponavlja i više puta ono sto govornik kaže. Dobro je i snimiti svoj glas u bilo kojem mediju za kasnije slušanje. Tako se najbolje mogu uvidjeti greške, kojima se treba težiti da se isprave. Naravno, poželjno je da ovaj rad su vam pomogli da kvalifikovani specijalista koji se bavi fonetike engleskog jezika. A dobar engleski tutor također može pomoći da se oslobodite akcenat. Osnovni princip za engleski jezik bez akcenta — ponavljanje akcije, i svakodnevno vježba.
Naravno, sada ima puno knjiga, udžbenika, multimedijalni materijali su stvoreni da usavrši svoj izgovor, a imaju za cilj postizanje opipljivih rezultata s redovnim korišćenje. Kroz multimedijalne sadržaje na internetu nude se neki načini za usavršavanje akcenta, gdje se spominje: „Obuka za britanski standardni izgovor Receive Pronunciation – RP radi sa knjigom Get rid of your accent. Ako ste zainteresirani za američki izgovor General American – GA doći će u pomoć publikacija Accent Reduction Made Easy i American Accent Training, opremljena diskovima sa fonetskim materijalom ili odabrati da se fokusirate na online kurseva, «Profesore Higgins. Engleski bez akcenta! «A» Posebne trening. Engleski bez akcenta„ (http://bs.enlizza.com/engleski-bez-akcenta/).
Također, mogu se naći ponuđena 22 podkasta za sve nivoe učenja engleskog jezika, koji uključuju različite interesantne tematike za svakoga i odlični za uvježbavanje akcenta (Britanskog i Američkog). Uvježbavanje vještine slušanja neminovno prethodi govoru barem sličnom govoru izvornog govornika. Poslije slušanja, prilikom kojeg usvajamo novi vokabular i gramatiku, potrebna je naglas izgovarati riječi i rečenice, imitirajući izvornog govornika (https://www.fluentu.com/ blog/english/ how-to-speak-english-without-accent/).

ZAKLJUČAK

Dokazano je da oni učenici koji počnu sa učenjem stranog jezika u odrasloj dobi nisu tako uspješni kao djeca, posebno kad govorimo o izgovoru, ali i odrasli mogu

uspješno savladati strani jezik. Imajući na umu da je svrha jezika sporazumijevanje među ljudima te da je poznavanje stranog jezika postalo neophodno u današnjem načinu života, strani akcenat ne smije nikome biti prepreka za izazov učenja. Adolescentima i starijima ostaje samo mukotrpniji način sistematskog i svjesno usmjerenog učenja pravila drugog jezika. Posljedica je da se učenjem jezika koji započinje u adolescenciji ne može dostići nivo izvornog govornika, ali obzirom da je cilj današnje nastave stranih jezika dostići nivo sporazumijevanja na stranom jeziku, uspješnost je zagarantovana. Što se tiče stranog akcenta, teško ga je ukloniti ukoliko se strani jezik počne učiti poslije puberteta, ali se može znatno ublažiti u sistemski isplaniranoj nastavi.

LITERATURA

1. Brown, H. D. (1994). Principles of Language Learning and Teaching, San Francisco state University, Third Edition.
2. Dash, P. (2003). L1/L2 Learning in children: Explicitly Reframed, Asian EFL Journal. pp.7-10.
3. Edge, J. (1993). Essentials of English Language Teaching, Longman: London i New York.
4. Fathman, A. (1975). The relationship between age and second language productive ability, Language Learning, 25, 245–253.
5. Lightbown, M. P. & Spada, N. (1993). How Languages are Learned, Oxford Handbooks for Language Teachers, Oxford University Press, Second Edition.
6. Lenneberg, E. (1967). Biological Foundations of Language, New York, Wiley
7. Oyama, S. (1976). A sensitive period for the acquisition of a non-native phonological system, Journal of Psycholinguistics Research 5, 3: 261–283.
8. Vilotijević, M. (2001). Didaktika 2. Didaktičke teorije i teorije učenja, Sarajevo: BiH Most.
9. Williams, L. (1979). The modification of speech perception and production in second-language learning, Perception and Psychophysics 26, 95–104.

Internet izvori:

1. Engleski bez akcenta. Na sajtu. http://bs.enlizza.com/engleski-bez-akcenta/. Pristupljeno: 05.10.2023.
2. How to speak english without accent. Na sajtu: https://www.fluentu.com/blog/english/how-to-speak-english-without-accent/ Pristupljeno: 01.10.2023.

Defend*OLOgija* MNE
Vol. 9 , No. 11-12 (2023), 99-106

Jelena Milić

Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja "Defendologija"

UDK: 304.2:338.2

Stručni rad

SOCIJALNO MAPIRANJE

SOCIAL MAPPING

APSTRACT

Socijalno mapiranje predstavlja interdisciplinarni pristup proučavanju i analizi društvenih, kulturnih i ekonomskih karakteristika zajednice. Ovaj proces prikupljanja, analize i vizualizacije podataka igra ključnu ulogu u dubljem razumjevanju dinamike društava. Kroz socijalno mapiranje stiče se uvid u identitete, interakcije i potrebe različitih kulturnih grupa, što omogućava održivo planiranje razvoja zajednice.

Socijalno mapiranje takođe ima obrazovnu dimenziju, podstičući svijest o kulturnoj raznolikosti i važnosti očuvanja kulturne baštine.

Ključne riječi: mapiranje, zajednica, demografske karakteristike, socijalni aspekti, kulturološki aspekti.

ABSTRACT

Social mapping represents an interdisciplinary approach to the study and analysis of the social, cultural and economic characteristics of a community. This process of collecting, analyzing and visualizing data plays a key role in a deeper understanding of the dynamics of societies. Through social mapping, insight is gained into the identities, interactions and needs of different cultural groups, which enables sustainable community development planning.

Social mapping also has an educational dimension, encouraging awareness of cultural diversity and the importance of preserving cultural heritage.

Keywords: mapping, community, demographic characteristics, social aspects, cultural aspects.

UVOD

Mapiranje romsko-egipćanske populacije je sprovedeno u okviru aktivnosti Centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja "Defendologija". Obuhvaćeno je 5 naselja koja čine zajednicu RE populacije a sam proces mapiranja i prikupljanja podataka su sproveli zaposleni u centru.
Socijalno mapiranje romsko-egipćanske populacije (RE populacije) je važan proces za razumjevanje, podršku i unapređenje života ove zajednice. Ključni razlozi zbog kojih je socijalno mapiranje RE populacije važno:

Identifikacija potreba: Socijalno mapiranje omogućava identifikaciju specifičnih potreba RE populacije, uključujući oblasti kao što su obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, stanovanje i socijalna inkluzija.
Sprečavanje diskriminacije: mapiranje može pomoći u identifikaciji i dokumentaciji slučajeva diskriminacije i nepoštovanja prava RE populacije. To može biti osnova za podizanje svijesti i zakonske akcije radi zaštite njihovih prava.
Jačanje zajednice: kroz aktivno učešće RE populacije u procesu mapiranja, oni se mogu osjećati više uključenim i osnaženim. Ovo može pomoći u jačanju njihove zajednice i povećanju samopouzdanja.
Praćenje napretka: socijalno mapiranje omogućava praćenje napretka u rešavanju problema RE populacije tokom vremena. To omogućava vlastima i organizacijama da procjene efikasnost njihovih intervencija i prilagode ih prema potrebi.
Promocija inkluzivnosti: kroz mapiranje se može podići svijest o RE populaciji i promovisati njihova inkluzija u društvu. To može smanjiti predrasude i stereotipe, doprinoseći boljoj socijalnoj integraciji.
Međunarodna podrška: socijalno mapiranje može olakšati međunarodnu podršku i finansiranje projekata koji se bave potrebama RE populacije. To može uključivati donacije, tehničku pomoć i razmjenu najboljih praksi.

KULTOROLOŠKI ASPEKTI I VAŽNOST MAPIRANJA

Kulturološki aspekti i važnost socijalnog mapiranja igraju ključnu ulogu u razumevanju društvenih dinamika, identiteta i interakcija u različitim zajednicama. Izdvaja se ekoliko ključnih pojmova koji povezuju ova dva koncepta.

Identitet i kulturna raznolikost:
Definisanje Identiteta: kroz socijalno mapiranje možemo bolje razumjeti kako ljudi definišu svoj identitet u kontekstu svoje kulture. To uključuje jezik, običaje, vrijednosti i druge kulturne elemente.
Kulturna raznolikost: kroz mapiranje možemo identifikovati i istražiti različite kulturne grupe koje čine društvo, raznolikost njihovih tradicija i uticaj na međusobne odnose.

Interakcije i komunikacija:
Komunikacijski stilovi: različite kulture imaju različite stilove komunikacije. Socijalno mapiranje pomaže u prepoznavanju tih razlika, olakšavajući međukulturnu komunikaciju.
Socijalne norme: mapiranje otkriva socijalne norme koje vode interakcije unutar datog kulturnog konteksta, pomažući ljudima da se prilagode ili bolje razumiju svoje okruženje.

VAŽNOST SOCIJALNOG MAPIRANJA

Planiranje razvoja zajednice:
Infrastruktura: socijalno mapiranje pruža uvid u potrebe zajednice, omogućavajući bolje planiranje infrastrukture, resursa i socijalnih usluga.

Prioriteti razvoja: identifikacija ključnih problema ili izazova u zajednici pomaže u usmjeravanju resursa na prioritete razvoja.
Socijalna pravda:
Identifikacija neravnoteža: mapiranje može otkriti socijalne neravnoteže ili nepravde unutar zajednice, što može poslužiti kao osnova za aktivizam i promociju socijalne pravde.

Prevencija konflikata:
Razumjevanje dinamike: socijalno mapiranje doprinosi razumjevanju dinamike među različitim grupama u društvu, čime se može raditi na prevenciji sukoba i unapređenju harmonije.

Edukacija i svijest:
Obrazovanje i kultura: mapiranje omogućava edukaciju o različitim kulturama, smanjujući stereotipe i promovišući uzajamno poštovanje.
Svijest o društvenim pitanjima: mapiranje takođe igra ključnu ulogu u podizanju svijesti o društvenim pitanjima kao što su siromaštvo, obrazovanje i zdravstvo.
Socijalno mapiranje, stoga, predstavlja snažan alat za analizu društvenih fenomena i doprinosi izgradnji održivih, inkluzivnih zajednica. Važno je naglasiti da ova praksa zahtjeva osjetljivost prema kulturnim specifičnostima i etičko pristupanje kako bi se osiguralo poštovanje svih zajednica u procesu mapiranja.

SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Mapiranjem je obuhvaćen uzorak od 341 učesnika koji dolaze iz sledećih naselja: Rudarsko, Budo Tomović, Zverinjak, Brlja i Humci. Od ukupnog broja uzorka obuhvaćeno 184 roditelja (78 majki i 79 očeva), takođe je obuhvaćeno 100 dječaka i 84 djevojčice. Od ukupnog broja članova domaćinstva uzorkom je obuhvaćeno 179 članova muškog pola i 162 člana ženskog pola.
Socio-demografske karakteristike: 63.7% domicilno stanovništvo, 31.3% raseljeno stanovništvo,
5% izbjeglo stanovništvo, 100% broj stanovnika prigradskog naselja. 60% stanovnika živi u Rudarskom naselju, 28.7% u naselju Budo Tomović, 6.3% naselje Humci, 3.7% Zverinjak, 1.2% Brlja.
83.5% članova porodice je upisano u matični registar rođenih, 12.7% posto nije upisano u matični registar rođenih. 1.3% ih je u procesu dobijanja državljanstva.
36.3% živi u bračnoj zajednici, 47.5% živi u vanbračnoj zajednici, 6.3% razvedenih, 6.3% udovac/ica, 2.5% nema partnera, 1.2% ne živi sa partnerom.
47.5% radi za dnevnicu, 1.3% sakuplja sekundarne sirovine, 21.2% je zasnovalo radni odnos, 3.7% dobija pomoć od rodbine, 66.3% korisnici materijalnog obezbjeđenja, 3.7% čine penzioneri,
Niža stopa zaposlenosti majki u odnosu na očeve (93.8% majki je nezaposleno i 64.1% očeva je nezaposleno).
Uslovi u kojima žive:

43.8% ispitanika živi u uslovnoj kući, 17.5 ispitanika živi u neuslovnoj kući za život, 38.7% ispitanika živi u kući koja je djelimično uslovna.
Stepen pismenosti:
95% ispitanika (roditelja) ne zna da čita i da piše pa je stoga jasno da je stepen pismenosti veoma nizak.
32 djece predškolskog uzrasta kojima je pružena pomoć i medijacija prilikom upisa u vrtić. Uzorkom je utvrđeno i to da 13 djece treba da upiše prvi razred osnovne škole.

GRAFIČKI PRIKAZ MAPIRANJA

Kuća/stan - opis uslova u kojima porodica živi:

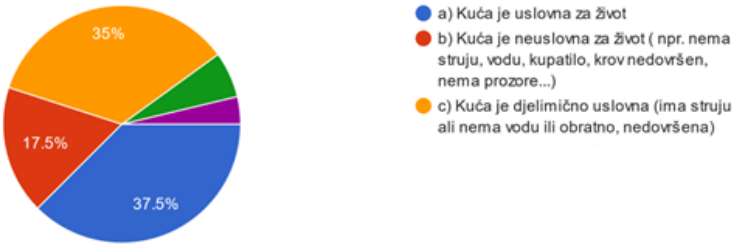

Vrsta naselja u kojem živite:

Ulica stanovanja i broj, mjesna zajednica (naselje):

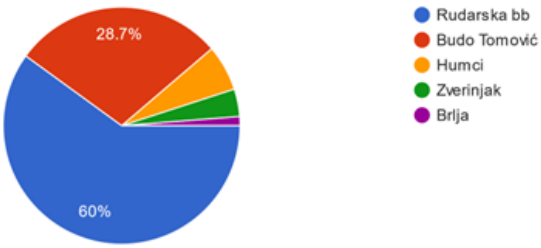

Od ukupnog broja djece u domaćinstvu, koliko ima dječaka a koliko djevojčica:

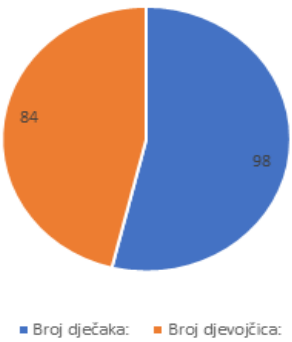

Od ukupnog broja članova domaćinstva koliko je muškog, a koliko ženskog pola:

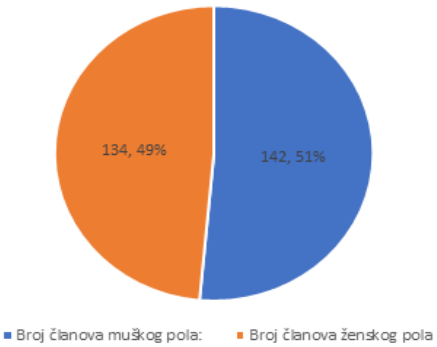

Primate li neki vid socijalne pomoći:

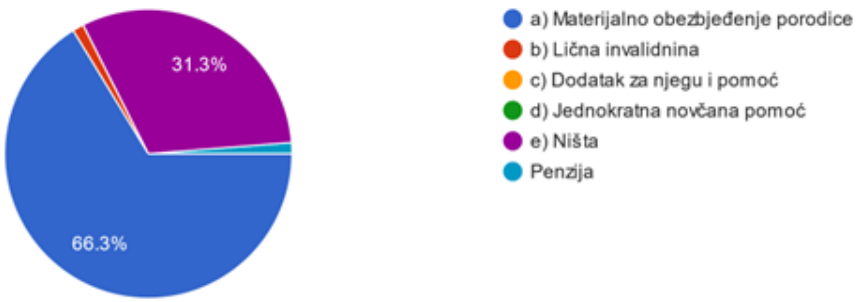

Status domaćinstva:

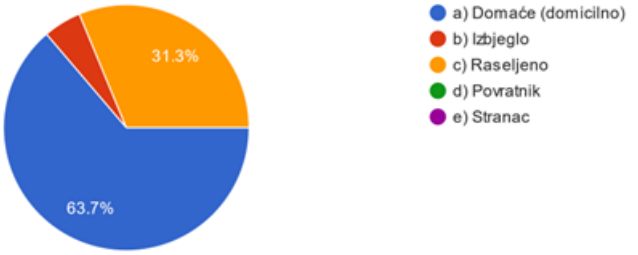

Svi članovi domaćinstva su upisani u Matične registre rođenih?

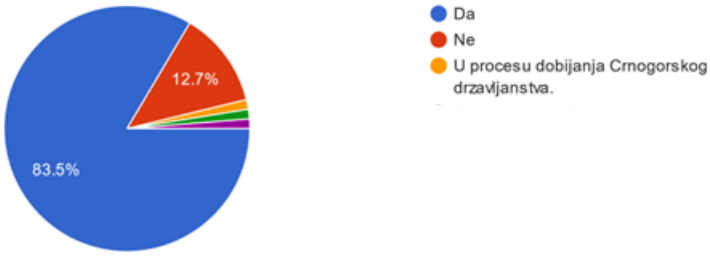

Bračni status (nosilac domaćinstva):

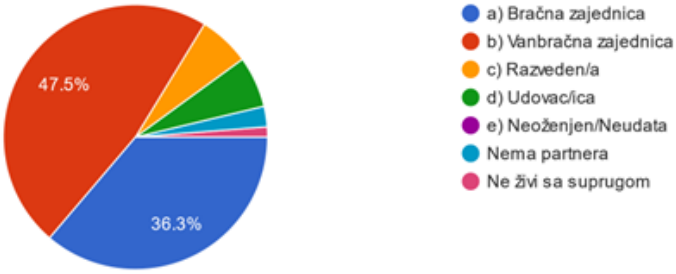

Obrazovanje - otac

Obrazovanje - majka

Zaposlenje - majka

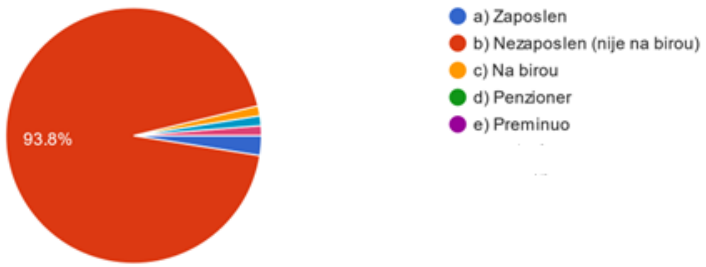

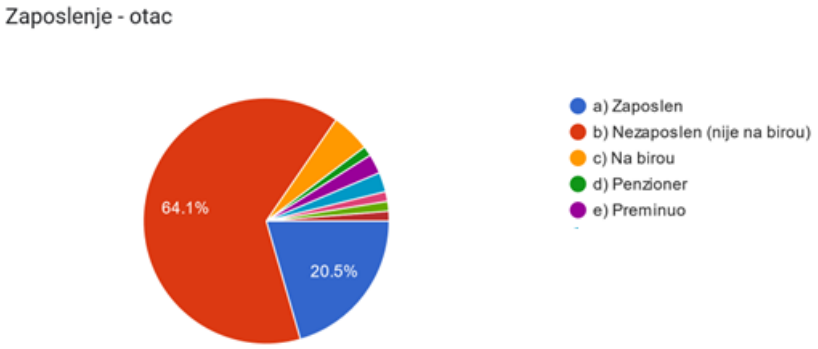

ZAKLJUČAK

Socijalno mapiranje ima ključnu ulogu u razumjevanju, analizi i unapređenju društva i zajednica. Na osnovu prikupljenih podataka o društvenim, kulturnim i ekonomskim karakteristikama, socijalno mapiranje pruža dublji uvid u dinamiku zajednice. Socijalno mapiranje omogućava bolje razumjevanje složenih društvenih odnosa, identiteta i kulturnih specifičnosti koje čine osnov zajednice. Na temelju prikupljenih informacija, socijalno mapiranje olakšava planiranje održivog razvoja, prilagođavanje infrastrukture i resursa potrebama zajednice. Identifikacija socijalnih nepravdi kroz mapiranje pomaže u usmjeravanju resursa prema potrebama marginalizovanih grupa i promovisanju društvene pravde. Socijalno mapiranje pomaže u očuvanju kulturne baštine, identiteta i tradicija, pružajući zajednici sredstva za očuvanje svojih jedinstvenih karakteristika.
U zaključku, socijalno mapiranje je svestran i moćan alat koji doprinosi stvaranju inkluzivnijih, održivijih i pravednijih društava. Važno je sprovoditi ove procese s pažnjom, poštujući etičke smjernice kako bi se osiguralo da mapiranje ne uzrokuje nepoželjne efekte ili nepravde.

LITERATURA

1. Inglehart R., Mapping global values, (2006), Comparative Sociology, Volume 5, Koninklijke Brill NV, Leiden
2. Vavilina D., Skalaban A., Social mapping as a tool for public participation, (2013), Regional Research of Russia, 2015, Vol. 5
3. Blaut J., Stea D., Spencer C., Blades M., Mapping as a cultural and cognitive universal (2003),

Association of American Geographers

Defend*OLOgija* MNE

UPUTSTVO AUTORIMA

Teorijsko – stručni časopis Defendologija MNE objavljuje naučni (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili prethodno saopštenje, naučnu kritiku – odnosno polemika) i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi), na crnogorskom, srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku. Strani autori izvan ovog govornog područja, radove mogu objaviti na engleskom i ruskom jeziku, uz prevod apstrakta na crnogorski jezik. Da bi se osigurao što veći stupanj naučnosti, redakcija časopisa Defendologija MNE svaki rad šalje na anonimnu recenziju. Redakcija se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzenata blagovremeno poslati autorima radi ažuriranja. Dva anonimna recenzenta će pregledati svaki rad koji pristigne u redakciju, a rad će biti štampan ukoliko se oba recenzenta usaglase da rad zadovoljava visoke naučne kriterijume.

Priprema rukopisa za štampu je vrlo važna, zato molimo autore da se pridržavaju sledećih uputstava prilikom pisanja tekstova za časopis Defendologija MNE.

Rad koji redakcija razmatra za objavljivanje mora sadržavati sljedeće elemente:

– **Obim rada**: minimum šest (6), maksimum 16 stranica, treba biti lektorski obrađen;

– **Tip slova**: Franklin Gothic Book (ili Times New Roman)

– Glavni tekst rada piše se malim slovima, veličine (11 pt) ravnomjerno ravnanje (poravnata lijeva i desna ivica); prored 1, bez uvlačenje novog reda; prored poslije pasusa 6 pt.

– **Naučno zvanje, ime i prezime autora** (bold), instituciju u kojoj je zaposlen i mjesto odakle dolazi u gornjem lijevom uglu, veličine (12 pt);

– Glavni naslov piše se malim slovima, veličine (14 pt);

– Naslovi drugog reda pišu se malim slovima, veličine (12 pt);

– *Ostali podnaslovi* – malim kurzivnim slovima (12 pt);

– APSTRACT: tekst u nastavku 150-250 riječi

– ***Ključne riječi:*** obim tri do deset (3-10) riječi;

– Rad se piše na crnogorskom, srpskom, bosanskom ili hrvatskom jeziku; na engleskom se piše: TITLE, ABSTRACT i ***Key words.***

– **Tabele i slike**: Nazivi tablica i slika moraju biti numerisani i ispisani običnim fontom iznad tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veće tabele i slike moguće je prikazati vertikalno na posebnoj strani. Izvor podataka tabela ili sliku piše se ispod tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veličinu tabele ili slike obavezno prilagoditi veličini strane.

Tabela 1. Naziv tabele

	Naziv kolone:	
Naziv reda:	XXXXX	

Izvor podataka:

– LITERATURA, centrirano ravnanje. Reference se navode azbučnim redom;

– **Citiranje:** U označavanju referenci i navođenju literature, časopis Defendologija MNE koristi APA standard citiranja Primjere APA standarda navodeći možete pronaći na sajtu Defendologija centra Crne Gore. https://defendologija.wordpress.com

- Rad predati u dva jednaka izvornika (originalna primjerka), na crnogorskom, srpskom, bosanksom ili hrvatskom jeziku, inostrani autori van ovih govornih područja rad mogu predate na ruskom ili engleskom jeziku, kao i u elektronskom obliku (putem e mail-a) uz zahtjev za obavještenje o prijemu rada. Jedan primjerak sa svim gore navedim elementima, a drugi bez navođenja imena i prezimena autora, te institucije zaposlenja; Takođe, potrebno je navesti autorovu e-pošte, odnosno e-pošte korespodenta ukoliko se radi o ko-autorskom radu;
- Redakcija časopisa ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni ili već nijesu predate radi objave u drugom časopisu.
- Rad donijeti lično ili slati poštom na adresu Defendologija centra:
  Baja Pivljanina, broj 7a (Zgrada Glušica prevoza), p.f 81400 Nikšić, Crna Gora

  e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com